

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**AB’NİN KOŞULLULUK İLKESİNİN GELİŞİMİ: SOĞUK
SAVAŞ DÖNEMİ VE SONRASI**

Yüksek Lisans Tezi

MERVE SARI

İSTANBUL-2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**AB’NİN KOŞULLULUK İLKESİNİN GELİŞİMİ: SOĞUK
SAVAŞ DÖNEMİ VE SONRASI**

Yüksek Lisans Tezi

MERVE SARI

Danışman: DOÇ. DR. ARMAĞAN EMRE ÇAKIR

İSTANBUL-2020

ÖZET

Avrupa Birliği tarihinde koşulluluk ilkesi oldukça erken dönemlerden beri uygulanmaktadır. Koşulluluk ilkesi, Avrupa Birliği'nin aday ölkelerden üyelik öncesinde gerçekleştirilmesini istediği reformları yerine getirme olarak tanımlanabilmektedir. Koşulluluk ilkesi ilk olarak, Roma Antlaşması'nın üyelik başvurularının değerlendirilmesi başlığı altında ve Avrupa Birliği kurucu antlaşmalarında yer almıştır.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle dağılan Sovyet Rusya'dan ayrılan Orta ve Doğu Avrupa ölkelerinin üyelik sürecinde koşulluluk ilkesinin kurumsallaştığı ileri sürölmektedir. 1990'lı yıllarda Avrupa kıtasında jeopolitik değişimler yaşanmıştır. Avrupa Birliği içerisinde Batı Avrupa ile Doğu Avrupa ölkeleri arasındaki gelişmişlik düzeyi farkını ortadan kaldırmak ve Birlik içinde üye ölkeler arasında denge sağlamak için üyelik kriterleri stratejik bir araç olarak görölmüştür. 1993 yılında kabul edilen Kopenhag Kriterleri ile Orta ve Doğu Avrupa ölkelerinin AB normlarına uyum sağlaması hedeflenmiştir. Avrupa Birliği bu yeni jeopolitik çerçevede uluslararası aktörlük seviyesine yükselmiştir.

Bu çalışmada, koşulluluk ilkesinin tarihsel değişimi ele alınmıştır. Literatürde AB'nin koşulluluk ilkesinin Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uygulanmaya başladığı yönünde bir eğilim vardır. Ancak AB, kısıtlı da olsa bu ilkeyi çok daha önceden uygulamaya başlamıştır. Kısıtlı biçimlerde uygulanan ilkeler, Kopenhag Kriterleri kadar kapsamlı olmamıştır.

Bu çerçevede tezimizde, Orta ve Doğu Avrupa ölkelerine uygulanan Kopenhag Kriterleri ve Soğuk Savaş öncesi uygulanan üyelik kriterleri karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Koşulluluk ilkesi tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş'ın dönüm noktası olduğu bu karşılaştırmalı analizle birlikte ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Koşulluluk İlkesi, Kopenhag Kriterleri, ODAÜ, Soğuk Savaş, Genişleme Dalgaları*

ABSTRACT

From a very early date, the principle of conditionality has been applied in the history of the European Union. The principle of conditionality can also be defined as implementing the reforms that the European Union wants from candidate countries before membership. The principle of conditionality was first included in the Treaty of Rome and in the founding treaties of the European Union.

It is claimed that the principles of conditionality became institutionalized in the accession process of the Central and Eastern European countries that seceded from Soviet Russia after the end of the Cold War. Geopolitical changes occurred in the European continent in the 1990s. Membership criteria have been seen as a strategic tool in order to eliminate the difference in development level between Western Europe and Eastern European countries within the European Union and to ensure a balance between the member countries within the Union. With the Copenhagen Criteria adopted in 1993, it is aimed that Central and Eastern European countries comply with EU norms. The European Union has reached the level of being an international actor in this new geopolitical framework.

In this study, the historical change of the conditionality principle has been discussed. There is a tendency in the literature that the conditionality principle of the EU started to be applied with the end of the Cold War. However, the EU has started to apply this principle much earlier on a limited scale. The principles applied on limited ways were not as comprehensive as the Copenhagen Criteria.

In the light of this information, the Copenhagen Criteria applied to the Central and Eastern European countries and the membership criteria applied before the Cold War were discussed comparatively. With this comparative analysis, it has been revealed that the Cold War was the turning point in the history of the conditionality principle.

Keywords: Conditional Principle, Copenhagen Criteria, CEECs, Cold War, EU Enlargements

ÖNSÖZ

Son olarak 2013 yılında Hırvatistan'ın katılımıyla gerçekleşen yedi genişleme dalgasıyla yirmi sekiz üye ülkeli olan Avrupa Birliği'nin katılım koşulları bu çalışmada ele alınmıştır. Soğuk Savaş'ın Avrupa kıtasında başlaması ve sonlanması Avrupa Birliği'nin üyelik süreci ve aday ülkelere uygulanan koşulluluk kriterlerinde etkili olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecinde hazırlanan Kopenhag Kriterleri sonraki aday ülkelere de uygulanmıştır. Bu çalışmada, Avrupa Birliği koşulluluk ilkesinin tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş'ın etkileri konu edilmiştir.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüs salgını döneminde çevrimdışı olarak bu çalışmamı yazmama değerli katkılarıyla destek olan danışman hocam Doç. Dr. Armağan Emre Çakır'a teşekkür ederim. Bu çalışmada görüşleriyle emeği geçen değerli arkadaşlarım Mustafa Yıldız, Eyüp Keklik, Merve Dursun, Kader Aydın ve Elif Ateş'e teşekkür ederim. Bu süreçte benden desteklerini eksik etmeyen annem Sara Sarı, babam Mustafa Sarı'ya, kardeşlerim Berna ve Şeyma'ya başta olmak üzere bütün aileme ve desteklerini eksik etmeyen tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ederim. Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü çalışanlarına teşekkür eder, bu çalışmanın tüm ilgililere faydalı olmasını temenni ederim.

İstanbul, 2020

Merve SARI

KISALTMALAR

AA	Amsterdam Antlaşması
AB	Avrupa Birliği
ABA	Avrupa Birliği Antlaşması
AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AETA	Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü
AİB	Akdeniz İçin Birlik
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKÇTA	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Antlaşması
ASGP	Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası
ASİ	Avrupa Siyasi İşbirliği
AST	Avrupa Savunma Topluluğu
AT	Avrupa Topluluğu
ATS	Avrupa Tek Senedi
BAB	Batı Avrupa Birliği
COMECON	Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Örgütü
ENP	Avrupa Komşuluk Politikası
EPB	Ekonomik ve Parasal Birlik
EPU	Avrupa Ödemeler Birliği
ERDF	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
EU	European Union
KOBİ	Küçük ve orta büyüklükte işletmeler
KOMINFORM	Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu

MA	Maastricht Antlaşması
NATO	Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü
OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ODAÜ	Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri
ODGP	Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OTP	Ortak Tarım Politikası
PHARE	Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yeniden Yapılandırmak için Yardım Programı
SSCB	Sosyalist Sovyetler Cumhuriyeti Birliği

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1
1. KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE OLARAK AVRUPALILAŞMA.....	8
1.1. Avrupalılaşma Kavramının Kapsamı.....	10
1.2. Avrupalılaşma Sürecinin Sonuçları.....	14
1.3. Dış Politikada Avrupalılaşma Kavramı.....	16
1.4. Avrupalılaşmanın Aday Ülkeler ve Üye Ülkeler Üzerindeki Etkisi.....	25
2. GENİŞLEMELER ve KOŞULLULUK KRİTERLERİNİN TARİHÇESİ.....	29
2.1. Avrupa Bütünleşme Fikri ve AB'nin Temellerinin Atılması.....	30
2.2. Genişleme Dalgaları ve AB Bütünleşmesi.....	38
2.3. Koşulluluk Kriterlerinin Gelişimi.....	48
2.4. Genişleme Yöntemi.....	53
2.5. Yeni Genişleme Süreci.....	58
3. SOĞUK SAVAŞ ve ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN ÜYELİK SÜRECİ.....	61
3.1. Soğuk Savaş Döneminde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri.....	62
3.1.1. İki Kutuplu Sistemde Doğu Bloğu.....	62
3.1.2. Batı Avrupa ve Doğu Avrupa'nın Siyasi Tanımlamaları.....	65
3.1.3. Batı Avrupa ve Doğu Avrupa'da Farklı ve Ortak Kültürel Değerler.....	67
3.1.4. Soğuk Savaş Döneminde Batı Avrupa ve Doğu Avrupa.....	68
3.2. Yumuşama Döneminde ODAÜ'ler.....	73
3.3. Soğuk Savaş Sonrası Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri.....	77
3.4. Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Katılım Sürecinde Zorlandıkları Alanlar.....	81
4. KOŞULLULUK KRİTERLERİ VE KOPENHAG KRİTERLERİ.....	86
4.1. ODAÜ'lerin AB Üyelik Süreci.....	87
4.2. Soğuk Savaş Sonrası Koşulluluk Kriterleri Dönüşümü.....	90

4.3. Kopenhag Kriterleri ve Uygulama Esasları.....	95
4.4. Siyasi Koşulluluk Kavramı.....	99
4.4.1. Koşulluluk Türleri.....	100
4.4.2. Avrupalılaşıma Sürecinde Siyasi Koşulluluk.....	102
4.4.3. AB'ye Katılım Sürecinde Siyasi Koşulluluk.....	104
4.5. AB'nin Üçüncü Ülkelere Yönelik Politikaları.....	107
 SONUÇ	 110
KAYNAKÇA	117

GİRİŞ

Kurulduğu günden bugüne birçok değişim ve dönüşüm geçiren Avrupa Birliği hakkında pek çok araştırmalar yapılmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında araştırmalara konu olup üzerinde durulması, Avrupa Birliği'nin tek ama tekil olmayan yapısından kaynaklanabilir. AB bütünleşmesi, kurulduğu günden beri teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bugün hala diğer alternatiflerden daha çok ilgi çekmektedir. Sonuçta bütünleşme süreci ve politikaları hususunda tüm endişelere ve şüphelere rağmen Avrupa Birliği sağlanmış olup hala bütünleşme yanlıları çoğunluktadır. Avrupa Birliği'nde yedi genişleme dalgası olmuştur ve her genişlemede belirli koşulluluk kriterleri uygulanmıştır.¹ Bu çalışmada AB tarihçesinde genişlemelere yol açan koşulluluk ilkesinin tarihçesi, tüm genişleme dalgalarında farklı koşulların uygulanıp uygulanmadığı, Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında farklı koşulluluk ilkelerinin olup olmadığı incelenecektir. Kısaca bu çalışmada, “Soğuk Savaş üyelik kriterlerinde dönüm noktası mıdır?”, “Genişleme dalgalarında koşulluluk ilkesi uygulamada nasıl farklılık göstermiştir?”, “Hazmetme kapasitesi kapsamında Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin üyeliğinde Soğuk Savaş etkisi var mıdır?”, “Koşulluluk ilkesinin tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş'ın etkileri nasıldır?”, “Avrupalılaştırma kavramı ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliği nasıl açıklanabilir?” sorularının cevabı aranacaktır.

Avrupa Birliği, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, Birlik çatısı altında Batı ve Doğu Avrupa'nın birleşmesiyle oluşmuştur. Bütünleşme süreci Avrupa Birliği genişleme ve derinleşme dalgalarından oluşmaktadır. Birliğe üye olmak isteyen aday ülkelerin katılım süreçlerinde değişen ve gelişen üyelik kriterlerini yerine getirmesiyle Birlik üyesi olması genişlemeyi tanımlamaktadır.² Birliğin ve aday ülkenin koşulluluk ilkesini karşılıklı olarak yerine getirmesiyle entegrasyonun sağlanması genişleme ve derinleşme hareketini oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği tarihi, İlk Altılar'ın (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda) 1951 yılında Paris Antlaşması'yla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kurmasıyla başlamaktadır.³ Paris Antlaşması'nın 98. maddesinde bütün Avrupa ülkeleri Antlaşmaya taraf olarak çağrılmaktadır.

¹ AB'nin Tarihçesi, <https://www.avrupa.info.tr/tr/abnin-tarihcesi-82>. (Erişim Tarihi: 15.10.2019)

² Avrupa Birliği'nin Genişlemesi, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html. (Erişim Tarihi: 15.10.2019)

³ Hasan Mor, AB Bütünleşme Süreci, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 14, 2010, s. 501-541.

1957’de Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu kuran Roma Antlaşması’nın 237. maddesinde ise aday ülkelerin üyelik kriterleri belirtilmektedir:⁴

Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunabilir. Üye olmak isteyen devlet başvurusunu Konseye gönderir. Konsey Komisyonun görüşünü ve üye tam sayısının mutlak çoğunluğuyla karar alacak olan Avrupa Parlamentosunun onayını aldıktan sonra oybirliğiyle karar verir.⁵ Kabul şartları ve bu kabulün işbu Antlaşmada yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar Üye Devletlerle başvuran devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile belirlenir. Bu anlaşma, kendi anayasal kurallarına göre onaylanmak üzere bütün Akit Devletlere sunulur.

Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’ndan sonra AET çok başarılı olduğundan diğer ülkelerin ilgisini çekmiştir. İlk genişleme dalgası 1973 yılında İrlanda, Danimarka ve İngiltere’nin katılımıyla gerçekleşmiştir. İki EFTA kurucusu ülke olan İngiltere ve Danimarka’nın başvurusu AET’nin başarısını kanıtlar niteliktedir. Roma Antlaşması’nın 237. maddesine göre üyelik gerçekleşmiş olsa da müzakereler sırasında değişen koşullar ve anlaşmazlıklar olmuştur. Yani üyelikleri birdenbire ve sorunsuz olmamıştır. Çalışmanın genişleme dalgaları bölümünde bu konu ayrıntılı olarak incelenecektir.⁶

İkinci genişleme dalgası, 1981’de Yunanistan’ın katılımıyla gerçekleşmiş ve Topluluk üye sayısı ona yükselmiştir.⁷ Üçüncü genişleme dalgası ise 1986’da İspanya ve Portekiz’in katılımıyla gerçekleşmiştir.⁸

Genişleme dalgalarının seyrini değiştiren asıl olay ise 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması olmuştur. Bu olay, 1990 yılında Almanya’nın birleşmesiyle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği kontrolünden çıkıp demokratikleşme sürecine girmelerine yol açmıştır. Nitekim 1991’de SSCB’nin yıkılmasıyla Avrupa’da SSCB tehdidi ortadan kalkmıştır.⁹ Bu sürece paralel olarak 1992’de Maastricht Antlaşması’yla Avrupa Birliği çatısı altında Topluluk güçlenmiş ve daha geniş yetkileri olan Birlik kurulmuştur.

Birlik kurulduktan sonra on iki ülke adaylık başvurusunda bulunmuştur. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri’nin katılımı 2004’te gerçekleşmiştir. Böylece

⁴ Roma Antlaşması, **237. madde**, <https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf>. (Erişim Tarihi: 15.10.2019)

⁵ Tek Avrupa Senedinin 8.Maddesi ile birinci paragrafın yerine getirilmiştir.

⁶ Desmond Dinan, **Avrupa Birliği Tarihi**, (çev.) Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 174.

⁷ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Basım, İstanbul 2005, s. 20.

⁸ Rıdvan Karluk, **age**, s. 22.

⁹ Mark Kramer, **The Demise of The Soviet Bloc**, Europe-Asia Studies, 2011, s. 1582. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668136.2011.611645> (Erişim Tarihi: 15.10.2019)

Birlik, ilk defa bu denli geniş kapsamlı bir genişlemeye imza atmıştır. Bulgaristan ile Romanya'nın 2007'de katılımıyla üye sayısı 27'ye yükselmiştir. 2013 yılında yedinci genişleme dalgası olan Hırvatistan'ın katılımıyla üye ülke sayısı 28 ülkeye yükselmiştir.

Avrupa Birliği yedi genişleme dalgasından sonra 28 üyeli uluslararası bir yapıya dönüşmüştür. Birlik tarihinde en başarılı dış politika aracı olarak genişleme politikası bilinmektedir. Genişleme dalgalarının ardından derinleşme hareketi oluşmaktadır. Birliğin genişleme politikası ve derinleşme hareketi paralel olarak bugünkü Birliği oluşturmuştur. Tüm genişlemeler içinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliği "koşulluluk" ilkesinin kurumsallaşmasını sağlaması açısından özgün niteliğe sahiptir.¹⁰

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğinin gerçekleştiği genişleme dalgası diğer genişlemelerden bazı yönleriyle farklılıklar göstermiştir. Hazmetme kapasitesine göre hem AB kurum ve kuruluşlarının yeni üyeyi hazmedebilmesi hem de aday ülkenin kurum ve kuruluşlarının Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlayabilmesi gerekmektedir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin genişlemesine kadar aday ülkeler bu şartı yerine getirdikten sonra üyelik gerçekleşmekteydi. Fakat bu genişlemede üyelik gerçekleştikten sonra uyumlaştırma söz konusu olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesine denk gelen bu genişleme koşulluluk ilkesinin dönüm noktası olup Kopenhag Kriterleri oluşturulmuş ve tek tip kriterler tüm aday ülkelere uygulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, bu nokta üzerinde ayrıca durulacaktır. Bununla birlikte, koşulluluk ilkesinin tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş'ın dönüm noktası olması ve üyelik kriterlerinin adaylara uygulamada nasıl farklılık gösterdiği incelenecektir.

1993 yılında Kopenhag Zirvesi'nde Kopenhag Kriterleri yayınlanmış ve üç ana başlıkta kriterler sınıflandırılmıştır. Üyelik kriterleri; siyasi kriterler, ekonomik kriterler, Avrupa Birliği müktesebatına uyum başlıklarından oluşmaktadır. Bu kriterler, bu tarihten sonraki tüm aday ülkelerin ve başvuruda bulunmak isteyen ülkelerin uymakla zorunlu olduğu üyelik katılım kriterleridir.¹¹

¹⁰ Helene Sjursen, "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy," **Journal of Common Market Studies**, Vol: 40, No: 3, 2002, s. 492-501.

¹¹ AB Genişlemesi, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=32&id=281. (Erişim Tarihi: 20.10.2019)

1995 yılında gerçekleştirilen Madrid Zirvesi'nde Kopenhag Kriterleri'nin üçüncüsü olan AB müktesebatına uyum kriteri revize edilmiştir. Aday ülkeler iç hukuk ve kurumlarını AB normları ile uyumlaştırmak zorundadırlar. Bu zirvede buna ek olarak uyumlaştırmayı gerçekleştiren ve uygulayan hukuki ve idari kurumların eksikliği durumunda bu eksikliğin giderilmesinden de sorumlu oldukları belirtilmiştir. Üyelik başvurusunda bulunan aday ülkeler iç hukuklarını uyumlaştırırken bunun sağlayıcısı olan kurumlarını da uyumlaştırmakla yükümlüdür. Bu ek kriter de 'idari kapasite kriteri' veya Madrid Kriteri olarak adlandırılmaktadır.¹²

Gündem 2000 adlı raporda da Kopenhag Kriterleri ve Madrid Kriteri'ne ek olarak kriterler getirilmiştir. Ayrıca Türkiye için de değerlendirmeler yapılmış ve 'komşularla iyi ilişki' şartı getirilmiştir. Bu şarta göre aday ülkeler kendi sınırlarındaki problemleri çözüme kavuşturarak halihazırda sorunsuz şekilde başvuruda bulunmalıdır.¹³

Hırvatistan'ın ve Türkiye'nin katılım müzakereleri sırasında fasıl denilen başlıkların açılıp kapanması için Avrupa Komisyonu "teknik kriterler" getirmeye başlamıştır. Günümüzde teknik kriterlerin aday ülkelere sunulması ve denetimi sırasında ortaya çıkan prosedürler vb. katılım sürecinin şekillenmesini sağlamıştır.

Görüşmeleri devam eden Batı Balkan devletleri için 1985 yılında Avrupa Komisyonu 'Yeni Yaklaşım' geliştirmiştir. 23. Yargı ve Temel Haklar ve 24. Adalet Özgürlük ve Güvenlik fasıllarının müzakerelere başlarken erkenden ele alınmasını ve müzakereler süresince bu fasılların açık kalmasını, diğer başlıklara göre ilerlemesi ya da gerilemesine göre de diğer başlıklara müdahalede bulunulabileceği kararlaştırılmıştır.¹⁴ “

AB aday ülkelere müzakereler öncesi yerine getirilmesi gereken şartlar sunmuş ve beşinci genişleme dalgasından itibaren bu koşulların yerine getirilmesiyle ilgili sistematik belgeler, toplantılar düzenleyerek izleme

¹² Sinem Akgül Açıkmeşe, "Avrupa Birliği'nde Genişleme", **Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar (613-630)**, Seçkin Yayıncılık, 2012, s. 620.

¹³ Rıdvan Karluk, **age**, s. 119- 123.

¹⁴ Avrupa Birliği'nin Genişlemesi, https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html. (Erişim Tarihi: 15.10.2019)

mekanizması oluşturmuştur. Kopenhag'dan sonra da kriter sayılabilecek kurumsal yenilikler getirilmiştir.

Yukarıda bahsedilen genişlemeler içinde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğinin diğer genişlemelerden farklı olmasının bir nedeni de hazmetme kapasitesidir. Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nin Kopenhag Kriterleri olarak anılan paragrafının altında üyelik koşulu olup olmadığı tartışmalı bir konu olan hazmetme kapasitesi kısmı bulunmaktadır.¹⁵ Bu maddeye göre Avrupa Birliği üyelik öncesinde, yeni üyeyi bünyesine entegre edebilmek için kurum ve kuruluşlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Genişlemenin derinleşme hareketi ile aynı süreçte ilerlemesi hazmetme kapasitesi ile ilgilidir. Beşinci genişleme olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğine kadar hazmetme kapasitesi üyelikten önce gerçekleştiriliyordu. Fakat bu genişlemede Avrupa Birliği bu maddeyi on üyeyi kabul ettikten sonra gerçekleştirmiştir.¹⁶ Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliği gerçekleşikten sonra Avrupalılaşıma süreci başlamıştır. Keza SSCB etkisinde olan ve yıllarca ekonomik ve toplumsal olarak onun bünyesinde olan bu ülkelerin Avrupa ile uyumlaştırma süreci gerekmektedir. Avrupa Birliği'nin de bu kadar büyük bir genişlemenin üstesinden gelebilmek için kurum ve kuruluşlarını hazırlaması gerekmektedir. Fakat 1989'da Doğu Avrupa'da köklü değişimler meydana geldi. Aşağıda bu değişiklikler daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Bu çalışmada, nitel araştırma tekniği uygulanarak çalışılmıştır. Öncelikle belirlenen sınırlar dahilinde literatür taraması yapılmış ve elde edilen bulgularla birlikte tez ele alınmıştır. Çalışmanın amacı genişlemelerle paralel ilerleyen Avrupa Birliği bütünleşmesinin dönüm noktası olan Soğuk Savaş'ın etkilerini, Soğuk Savaş'ın bitişiyle genişlemelerin farklı işleyişlerle sağlandığına işaret etmektir. Yani koşulluluk ilkesinin gelişiminde Soğuk Savaş'ın etkileri incelenecektir. Değerler Avrupası'nın doğuşu ve 'kale Avrupası' teriminin ortaya çıkışı ile Soğuk Savaş bağlantısı kurulacaktır. Kıtada SSCB tehdidinin kalkmasının ardından sağlanan barış ve güvenlik sahasının içinde sınırların yeniden belirlenmesinde etkili olan kriterler çalışmanın ana konusudur.

¹⁵ Katinka Barysch, 'Absorption capacity – the wrong debate', 9 Kasım 2006, <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2006/11/absorption-capacity-wrong-debate-by.html>. (Erişim Tarihi: 20.10.2019)

¹⁶ Aslı Toksabay Esen, **Avrupa Birliği'nin Hazmetme Kapasitesi ve Türkiye'nin Üyeliği: Tanımlar ve Yorumlar**, TEPAV, 8 Mayıs 2007.

Çalışmanın birinci bölümünde, Avrupalılaşma kavramı çerçevesinde Avrupa Birliği ülkelerinin kurum ve kuruluşlarının, politikalarının, karar alma mekanizmalarının Birliğin sahip olduğu normlar ve kalıplarla uyumlaştırılması konu edilmiştir. Bu çalışmada, 1990'lı yılların başında Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ivme kazanan Avrupa bütünleşmesi ve Avrupalılaşma kavramının araştırmalara konu olmasından dolayı bu iki konu birlikte ele alınmıştır. Avrupa Birliği'nin üye ülkeler, aday ülkeler ve üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki etkileri ve katılım müzakereleri sırasında uygulanan koşulluluk kriterleri Avrupalılaşma çerçevesinden değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği ortak politikalarında yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı olmak üzere iki tür Avrupalılaşma birinci bölümde incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Avrupa Birliği "koşulluluk ilkesi" tarihsel gelişimi konu edilmiştir. Bu bölümde Soğuk Savaş'ın bitmesinden önce üyelik kriterlerinin nasıl uygulandığı, katılımın nasıl gerçekleştiği gibi sorular cevaplanmıştır. Soğuk Savaş, Avrupa'da demir perde örmüşken genişleme dalgalarının oluşumu ve aktörlerin genişlemelere etkisi incelenmiştir. Bu kısımda ayrıca Avrupalılaşmanın üye devletler üzerinde ne gibi yaptırımları olduğu, etkileri ve ulus devletlerin dönüşümlerinde ne tür mekanizmaların etkili olduğu ele alınmıştır. Avrupalılaşma kavramının ulus devletlerin dış politikaları üzerinde farklılıkları ortadan kaldırarak bir yakınlaşmaya sebep olup olmadığı da literatür çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca koşulluluk ilkesi gelişimi Avrupalılık kavramı çerçevesinde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği genişleme dalgalarının dönüm noktası olan Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ve SSCB'nin dağılmasıyla Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik süreci ele alınmaktadır. Avrupa ile tarihi bağlara sahip olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik süreci şüpheli yaklaşımlarla başlamıştır. AB içerisinde öncelikle üyelikten ziyade alternatif ilişki yolları aranmıştır. Fakat karar değişikliğiyle Kopenhag Kriterleri'nin oluşturulmasıyla üyelik sürecine başlanmıştır. Koşulluluk ilkesinin kurumsallaşmasını sağlayan Kopenhag Kriterleri'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğinde uygulanması konu edilmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından değişen dengeler ve SSCB'nin dağılmasından sonra Doğu Avrupa'da değişen sınırların Avrupa Birliği'nde nasıl bir etki bıraktığı incelenmiştir. Kıta Avrupasında demir perdenin

kalkmasıyla güvenlik stratejisinin değişmesi, güvenlik algısının değişmesiyle birlikte üyelik kriterlerinin gelişmesi ve belki de genişlemelerde daha hassas kriterlerin uygulanması söz konusudur. Bu bölümde SSCB'nin ardından hazmetme kapasitesi kapsamında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupalılaşması konu edilmiştir.

Dördüncü bölümde genişlemelerin bütünleşmeyi koşulluluk ilkesinin Kopenhag Kriterleri'ne dönüşümü ile oluşan üyelik kriterleri ele alınmıştır. Kısaca üyelik kriterlerinin dönüşümü konu edilmiştir. Öte yandan Avrupa Birliği'nin, Kopenhag Kriterleri'nin uygulanmasında farklı mekanizmalar kullanması ve kurumların işleyişindeki farklılıklar ele alınmıştır. Kopenhag Kriterleri'nden önce ve sonra Avrupa Birliği'nin üyelik kriterlerinde ve işleyişinde çelişkiler var mı, varsa bu farklı uygulamaların sebebi Avrupalılaşma, Avrupalılık kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Kopenhag Kriterleri kapsamına ek olarak ortaya çıkan müzakere fasılları ve bunların işleyişini sürdüren kurumların ortaya çıkışı, komşularla sıfır sorun gibi yeni şartların öne sürülmesi noktalarına dikkat çekilmektedir. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için oluşturulan Kopenhag Kriterleri'nin tüm aday ülkeler için koşulluluk kriteri olarak sunulması bu bölümde ele alınmıştır.

1. KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE OLARAK AVRUPALILAŞMA

Avrupa Birliği'nin bazen örtüşen, bazen de birbirini izleyen bir dizi genişleme ve derinleşme sürecinden sonra siyasi, ekonomik ve kurumsal olarak olgunluğa eriştiği 1990'lı yıllardan beri, Avrupa Birliği'nin üye ülkeler üzerindeki etkileri Avrupalılaşma kavramıyla birlikte ele alınmaktadır. AB'nin Avrupalılaşma kapsamına giren aday ülkeler üzerindeki etkileri koşulluluk kriterleriyle gerçekleşmektedir. Günümüzde koşulluluk ilkelerinin kurumsallaşmış hali Kopenhag Kriterleri başlığı altında ifade edilmektedir. 1990'lardan itibaren, özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (ODAÜ) üyelik sürecinde, Kopenhag Kriterleri ve Avrupalılaşmanın araştırmalara konu olması birbirine paralel olarak ilerlemektedir.¹⁷ Bütünleşme sürecinde Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinin ulusal politikalarının AB politika düzeyine yaklaşması ve ulusal kurumsallaşma hususlarında AB'nin etkileri ve Avrupalılaşma kavramı araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Özellikle 1990'larda Soğuk Savaş'ın bitimiyle hem AB bütünleşmesi hem de Avrupalılaşma çerçevesi değişmiştir. AB'nin genişleyen yetkileri ve sınırları ile AB-lileşme ve Avrupalılaşma tartışmaları ortaya çıkmıştır. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelikleri ile Avrupalılaşma çalışmalarının artmasının birbirine yakın zamanlarda gerçekleştiği gözlemlenmiştir.¹⁸ Avrupalılaşma kavramı, AB entegrasyon teorilerinden farklı olarak bu entegrasyonun ulusal sistemler, kurumlar, aktörler, politikalar ve normlar üzerindeki etkilerini araştırma çerçevesine almıştır. Bu çalışmada Avrupa Birliği koşulluluk ilkesinin tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş'ın etkileri Avrupalılaşma kavramı çerçevesinden incelenecek olduğundan öncelikle bu kavramın ne ifade ettiği bu bölümde ele alınmıştır.

Avrupalılaşma, İngilizce “*Europeanization*” kelimesinden dilimize çevrilmiştir. Genel olarak kullanılan terminolojiye baktığımızda Avrupa etkisinde olma, Avrupa Birliği etkisinde dönüşüm, Avrupalı kimliğine dönüşüm gibi anlamlar çıkarılabilmektedir. AB çıktılarına baktığımızda da Avrupalı olma koşulu üyelik kriteri olarak belirtilmiştir. Avrupa Birliği'nin temellerinin atıldığı

¹⁷ Bkz: Karolina Pomorska , **Poland and the Common Foreign and Security Policy of the European Union: From Adaptation to Europeanization**, Unpublished PhD Thesis, Loughborough: Loughborough University, 2008; Paolo Graziano and Maarten Peter Vink, **Europeanization- New Research Agendas**, Palgrave Macmillan, 2007.

¹⁸ Hatice Yazgan, “Bir Kavramsal Çerçeve Olarak “Avrupalılaşma”: Kapsam, Gereklilik ve Sınırlar”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt/Vol.: 12, Sayı: 4 , s. 123-140.

Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nu kuran Paris Antlaşması'nın (1951) 98. maddesine göre; "Her Avrupa devleti, işbu Antlaşmaya taraf olmak için başvuruda bulunabilir".¹⁹ Fakat Avrupalı bir devletin tam olarak hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusu hala tartışılmaya devam etmektedir. Avrupa'da ekonomik entegrasyonu genişleten Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurucu antlaşması olan Roma Antlaşması'nın (1957) önsöz kısmında "aynı ideali paylaşan Avrupa halkları" hitabıyla yine Avrupalılık çağrışımı yapılmıştır. 1990'lara kadar kurucu antlaşmalarda geçen üyelik koşulları ve kriterleri üyelik öncesi katılım anlaşmalarında belirtilirken, Kopenhag Kriterleri'nin oluşturulmasından sonra üyelik koşulları kurumsallaşarak tüm aday ülkelere aynı koşulluluk kriterleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu koşullara bakıldığında siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatına uyum kriterleri olduğu görülmektedir. Bu kriterler halihazırda Avrupa Birliği'nin belirlediği temel standartlara uyum sağlamayı içeren ya da hedefleyen kriterlerdir.²⁰ Aday ülkeler kendi politikalarının, kurumlarının, tercihlerinin Avrupa Birliği müktesebatına uyumlaştırma sürecine girmesini kabul etmektedirler. Özellikle 1990'larda belirli ekonomik ve siyasal olgunluğa ulaşan AB ile Avrupalılaştırma kavramı birlikte kullanılmaya başlanmıştır.²¹ Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğinde de Sovyetler Birliği etkisinden çıkan bu ülkelerin Avrupalılaştırması ile Avrupalılaştırma alanında yapılan çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Avrupalılaştırma kavramının kapsamı, her geçen gün gerçekleşen siyasi gelişmeler ve değişen sınırlarla, genişleme ve derinleşme dalgalarıyla genişleyen bir alandır.²²

Literatürde özellikle ulus devletlerin hem dış hem de iç politika yapımlarında, ulus devletlerin ve AT'nin çıkarlarında ve tercihlerinde gözlemlenen değişiklikler Avrupalılaştırma kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Örneğin, Soğuk Savaş sırasında AT'nin Türkiye'yi SSCB'ye karşı tampon olarak kullanmak istemesi ve bu amaçla Türkiye için motivasyon kaynağı olarak aday

¹⁹ Paris Antlaşması, 1951, <https://www.ikv.org.tr/images/files/A1-tr.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.02.2020)

²⁰ Desmond Dinan, **Avrupa Birliği Tarihi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

²¹ Soner Çelik, Aydın Aydın, "Türk Dış Politikasının Avrupalılaştırması Irak Örneği", **Turkish Studies**, 2016, ss. 281-306, s. 287.

²² Heather Grabbe, "How Does Europeanisation Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion, and Diversity", **Journal of European Public Policy**, 2001, 3(3), ss. 318-338.

ülke statüsü kullanılmıştır.²³ Soğuk Savaş sonrasında ise Kopenhag Kriterleri'nin oluşturulmasıyla Türkiye ile katılım müzakerelerinin boyutunun farklılaşması söz konusudur. Türkiye tarafından ise İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sırasında güvenlik endişeleri ve ekonomik nedenlerle NATO ve AT şemsiyesi altına girme isteği yerini Soğuk Savaş sonunda AT iç pazarına dahil olmak gibi farklı hedeflere bırakmıştır. Ulusal düzeydeki tercih farklılıkları ya da uluslararası sistemdeki değişiklikler birbirini etkilediklerinden Avrupalılaştırma kavramının araştırma kapsamına girmektedir. AB'nin üye devletler üzerindeki etkisi Avrupalılaştırma kapsamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Avrupalılaştırma çalışmalarında AB'nin üye devletler üzerindeki etkisinin ne derece olduğu, bu etki gerçekleşirken hangi mekanizmaların kullanıldığı gibi noktalar da belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Avrupalılaştırmanın kapsamı ele alınmıştır. Ardından Avrupalılaştırmanın, politika yapım sürecinde üye devletler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ele alınmıştır.

1.1. Avrupalılaştırma Kavramının Kapsamı

Avrupa Birliği'nin üye ülkelerin politikalarını nasıl etkilediğinin anlaşılması için Avrupalılaştırma kavramının neyi ifade ettiğinin bilinmesi gerekmektedir. Avrupalılaştırma kavramının kapsamı, teorik ve siyasal gelişmelerden etkilenerek sürekli değişmektedir. Avrupalılaştırma Radaelli, Kassim, Olsen, Börzel gibi araştırmacılar tarafından bir süreç olarak kabul görmektedir.²⁴ Öyle ki bir tanım yapmanın bile gerekli görülmediği ve önemli olanın AB entegrasyon sürecinin ulusal aktörler üzerindeki etkilerini açıklayacak yeni modeller ortaya koyulması olduğu iddia edilmektedir.²⁵ Avrupalılaştırma üzerine yapılan çalışmalarda ortak paydada başlıca şu üç değişken bulunmaktadır:

²³ Mehmet Zeki Duman, "Avrupa Birliği Kimliği ve Türkiye'nin Birliğe katılımının Yaratacağı Jeopolitik Boyutlar", **Sosyo Ekonomi**, 2005-1, ss. 1-18. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197576>. (Erişim Tarihi: 15.03.2020)

²⁴ Bkz: Hussein Kassim, "Meeting the Demands of EU Membership", Kevin Featherstone ve Claudio Radaelli (eds), **The Politics of Europeanization**, Oxford, Oxford University Press, 2003; Claudio Radaelli, (2003), "The Europeanization of Public Policy", Kevin Featherstone ve Claudio Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford: Oxford University Press; Johan Olsen, "The Many Faces of Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 40, Sayı 5, 2002; Tanja Börzel, "Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, 2002.

²⁵ Johan Olsen, "The Many Faces of Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 40, Sayı 5, 2002, ss. 921-952, s. 921.

AB, değişim ve dönüşüme konu olan ülke/ölkeler, ulusal kurumsal koşullar.²⁶ Bu bölümde öncelikle Avrupalılaşıma kavramının kapsamı bu üç değişken çerçevesinde ve farklı perspektiflerden araştırmacıların tanımlamalarıyla ele alınmıştır.

Avrupalılaşıma kavramını tanımlarken farklı ifadeler kullanılmasının nedeni, kavramın çok yönlü ve farklı dönüşümlere işaret etmesidir. Bundan dolayı Avrupalılaşıma çalışan araştırmacılar farklı perspektiflerden yaklaşarak Avrupalılaşıma kavramını açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin, Johan Olsen çalışmalarında Avrupalılaşımanın beş farklı kullanımını ortaya koymuştur. Olsen'e göre araştırmacılar çalışmalarında AB'nin coğrafı olarak genişlemesi, AB seviyesinde kurumların oluşturulması, farklı olan yönetim düzeylerinin AB'ye uyumlaştırılması, AB'ye özgü yönetim şekillerinin ve politikaların AB dışına da yayılması, AB'nin üniter yapıya dönüşmesi gibi unsurları Avrupalılaşıma olarak kullanmışlardır.²⁷

Avrupalılaşıma tanımlamaları, araştırmacının kimliğine ve bakış açısına göre şekillenmesine rağmen ortak görüş Avrupalılaşımanın AB ve üye ölkelerin etkileşimi olduğudur. Çeşitli Avrupalılaşıma tanımlamalarında öne çıkanlar arasında Avrupalılaşımayı üye ölkeler ile AB arasındaki etkileşimden dolayı AB entegrasyonunun parçası olarak görenler, AB'nin üye devletlere etkisi olarak görenler ve bu iki noktayı birleştirerek tanımlayan araştırmacı grupları bulunmaktadır.²⁸ Avrupalılaşımanın tanımı Avrupalılaşımayı tanımlayan araştırmacının analitik önceliklerinin yansımasıdır.

Avrupalılaşıma kavramı denilince ilk olarak, Avrupa Birliği kurumlarının üye devletler üzerindeki dönüştürücü ve uyumlaştırıcı etkileri akla gelmektedir. Fakat Bomberg ve Peterson bu kavramın sadece Avrupa Birliği'nden üye devletlere doğru bir etki değil, aynı zamanda üye devletlerden Birliğe doğru bir etkiyi de içeren çift yönlü bir etkileşim alanını ifade ettiğini vurgulamaktadır.²⁹ Üye devletlerin AB'den gelen değişim baskılarına karşı pasif olmayıp karşılığında

²⁶ Hatice Yazgan, "Bir Kavramsal Çerçeve Olarak 'Avrupalılaşıma': Kapsam, Gereklilik ve Sınırlar", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2012, Cilt: 12, Sayı: 4, s. 135.

²⁷ Johan Olsen, **age**, 2002, s. 923.

²⁸ Defne Günay, "Avrupalılaşıma", İlke Göçmen ve Belgin Akçay (ed.), **Avrupa Birliği - Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016, ss. 743-764, s. 749.

²⁹ Elizabeth Bomberg, John Peterson, **Decision-Making in the European Union**, Palgrave Macmillan, 1999, ss. 1-352.

AB düzeyine kendi ulusal politika tercihlerini yüklediği bir etkileşimdir. Bomberg ve Peterson'a göre Avrupalılaşma, hem AB tarafından ulus devletlere hem de ulus devletlerden de AB'ye Avrupalılaşmanın söz konusu olduğu birbirini tamamlayan çok yönlü bir süreçtir. Buna göre, tüm yerel aktörlerin Avrupalılaşma süreci farklılıklar göstermiştir. Avrupalılaşmanın siyasi yansımasına bakıldığında her üye devlette etkilerinin aynı olmadığı gözlemlenmiştir. AB karar alma politikalarında da her üyenin farklı siyasi etkilerinin yansıması aynı değildir.

Genel olarak, Avrupa Birliği düzeyindeki kurumların yerel siyasete etkileri Avrupalılaşmanın odağındadır.³⁰ Bu düşünceye göre Avrupalılaşma, AB ve yerel yönetimler arasındaki etkileşim olarak belirtilebilir. Avrupalılaşmayı tanımlamaya çalışan ve en geniş kapsamlı tanımlamayı yapan Radaelli bu konuda eleştirel bir yaklaşımda bulunup Avrupalılaşmanın entegrasyon teorilerinden farkının kalmadığını belirtmiştir. Ardından Ladrech'in tanımını kişisel yorumuyla revize etmiştir. Ladrech'in ulusal siyaset mekanizmalarının Avrupa Birliği dinamiklerine uyum süreci olarak tanımlamasına da tam olarak katılmayan Radaelli bu tanıma ek olarak ulusal aktörlerin kimliklerinin ve düşüncelerinin Avrupalılaşmasının da kurumların Avrupalılaşması kadar önemli olduğunu belirtmiştir.³¹ Radaelli'nin tanımına göre Avrupalılaşma, AB siyasetinin ve politika yapım sürecinde ortaya çıkan, daha sonra yerel aktörlerin, kimliklerin, siyasi yapıların oluşumunda etkili normların inşası, prosedürler ve paradigmaların kurumsallaşmasıdır.

Avrupa bütünleşmesi çalışmalarında, Avrupalılaşma ve Avrupalı kimliği yaratma çabalarının bağlantılı olduğu görülmektedir. Avrupalılaşma bu açıdan bakıldığında Avrupa kurumsallaşmasının etkinliğinin genişlemesi ve derinleşmesi ile bağlantılıdır. Bu bağlamda Avrupalılaşma, "Avrupa düzeyinde belirgin bir siyasal sistem ile aktörler arasındaki sürekli etkileşimi resmi ve rutin hale getiren bir siyasal kurumlar kümesinin ortaya çıkması ve yaptırım gücüne sahip Avrupa kurallarının oluşturulmasında uzmanlaşmış bir siyasal ağın gelişmesi" olarak açıklanmaktadır.³² Buna bakılarak Avrupalılaşmanın yalnızca kurumlar, aktörler,

³⁰ Defne Günay, *age*, s. 750.

³¹ Claudio Radaelli, "Europeanization of Public Policy", Kevin Featherstone ve Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford, Oxford University Press, 2003, ss. 26-56, s. 30.

³² Thomas Risse, Maria Cowles, James Caporaso, "Europeanization and Domestic Change: Introduction", Maria Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse (eds.), **Europeanization and Domestic Change: Transforming Europe**, Ithaca NY: Cornell University Press, 2001, s. 4.

ulusal politikalar üzerinde değil, aynı zamanda kültür, değerler ve normlar üzerinde de etkili olduğu görülmektedir.

Avrupalılaşmanın kapsamı hakkında diğer bir husus Avrupalılaşma kavramının Avrupa'yı mı yoksa Avrupa Birliği'ni mi ifade ettiği ile ilgilidir. Siyaset bilimciler bunu genel olarak 'AB-lileşme' olarak tanımlamaktadır.³³ AB-lileşme ve Avrupalılaşma kavramları eş anlamlı değildir. AB-lileşme kavramının kökeni, 1950'li yıllarda Avrupa bütünleşmesinin başlamasına dayanırken, Avrupalılaşma kavramının kökeni Roma İmparatorluğu zamanına kadar uzanmaktadır. AB-lileşme kavramı, Avrupa Birliği üye devletlerinin katılım sürecinde, AB kurumsallaşmasının ve koşulluluk ilkesine uygun olarak, Avrupa Birliği bütünleşme sürecine dahil olmalarını ifade etmektedir. Avrupalılaşmayı tanımlama sürecinde, AB somut ve tek örnek olduğundan analiz yapmak zor olmaktadır. Soyut bir kavramı temsil eden Avrupa'nın ne ifade ettiği de tartışılmaya devam etmektedir. Maarten Vink, Avrupalılaşma açısından sadece AB'yi esas almanın bizi hataya düşürebileceğine işaret ederek AGİT, EFTA ve Avrupa Konseyi gibi önemli örgütlerin de Avrupa şekillenmesinde önemli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Avrupalılaşmanın tarihsel derinliğinin gözardı edilmemesi gerekmektedir.³⁴

Avrupalılaşma araştırmasında temel olarak sadece AB'yi almak yüzeysel bir çalışma ortaya çıkarabilmektedir. Bundan dolayı Avrupalılaşmayı tanımlarken AB'yi şekillendiren tarihi ve AB'nin temelini oluşturan örgütlenmeleri gözardı etmemek gerekmektedir. Bu anlamda, tarihsel derinliği de göz önünde bulundurarak, en kapsamlı çalışmayı literatüre Radaelli kazandırmıştır. Radaelli'ye göre Avrupalılaşma, "AB'nin politik, ekonomik, sosyo-kültürel dinamiklerinin ulusal politikalara, politika yapma süreçlerine, kurumlarına, söylemlerine ve hatta kimliklerine hakim olan bir mantığın parçası haline gelen süreci özetlemektedir."³⁵ Radaelli Avrupalılaşmanın hiç bitmeyen bir süreç olduğunu, her geçen gün genişleyen bir alan olduğunu söylemiştir. Ona göre üye devletlerin ulusüstü yapıya devrettikleri bazı egemenlik hakları aşağıdan yukarıya

³³ Helen Wallace, "Europeanisation and Globalisation: Complementary or Contradictory Trends?", **New Political Economy**, Cilt 5, Sayı 3, s. 369-382.

³⁴ Maarten Peter Vink, 'What is Europeanisation? And other questions on a new research agenda', **European Political Science**, 3(1), 2003, ss. 63-74.

³⁵ Claudio Radaelli, "The Europeanization of Public Policy", Kevin Featherstone ve Claudio Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 27-56, s. 30.

(*bottom up*) doğru olan etkileşim yaratmaktadır. Avrupalılaşma ulusüstü yapının üye devletler üzerindeki etkisini ifade eder. Bu etkileşim de AB'den üye devletlere yani yukarıdan aşağıya (*top down*) doğru etki alanıdır.³⁶

Sonuç olarak, Avrupalılaşma kavramı tanımlanırken ortak payda AB ve üye ülkeler arasındaki etkileşimdir. Avrupalılaşma kapsamında AB ile üye ülkeler arasında tek yönlü ya da çift taraflı etkileşim söz konusudur. Avrupalılaşma kavramı, yalnızca AB-lileşme anlamına gelmemektedir. Avrupa'yı meydana getiren kültürel bağlar ve Avrupalı kimliği gözardı edilmemelidir. Esas etkili olan ve Avrupalılaşma tanımlamalarında değişiklikler gösteren noktalar ise genişleme ve derinleşme dalgalarıdır. Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin üye ve aday ülkeler üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Koşulluluk kriterlerinin gelişimi ve Avrupalılaşmanın gelişimi birbirine paralel zamanlarda, 1990'lı yılların başında gerçekleşmiştir. Bundan dolayı çalışmada koşulluluk ilkesinin tarihi Avrupalılaşma perspektifinden incelenmiştir.

1.2. Avrupalılaşma Sürecinin Sonuçları

Avrupa bütünleşmesinde önemli birer aktör olan üye ülkeler, Avrupa Birliği düzeyinde oluşan politikalar sonrasında, araştırmacılara göre farklı Avrupalılaşma şekilleri göstermişlerdir. Avrupalılaşma sürecinin AB üyelerinde ulusal düzeyde farklı sonuçlar göstermesi üzerine yapılan çalışmalarda farklı bulgular ortaya koyan araştırmacılardan birisi de Kassim'dir. Kassim'e göre Avrupa kurumlarının ve üyelerin siyasi yakınlaşması AB ortak karar alma mekanizması sayesinde olmuştur.³⁷ Üye ülkelerin uyumlaştırma mekanizmalarında farklılıklar vardır. Bunun başlıca nedenleri arasında hükümetlerarası çizgide olanlar ve ulusüstü yapıya yakın olanlar arasındaki farklılıklar bulunmaktadır. Kassim, hükümetlerarası görüşü savunan grubun politikalarını AB politikalarıyla uyumlaştırırken ulusal egemenliklerini daha korumacı tutumda olurken, ulusüstü yapıya yakın tutumda olan ülkelerin adaptasyonda daha gevşek koordinasyona sahip olduklarını gözlemlemiştir.³⁸ Bir

³⁶ Ömer Uğur, **Ulusal Dış Politikaların Avrupalılaşması: Kavramsal Bir Tartışma**, s. 198, https://www.researchgate.net/publication/320697855_Ulusal_Dis_Politikalarin_Avrupalilasmasi_Kavramsal_Bir_Tartisma?enrichId=rgreq0fb9dcc5f1d99ec01aeda832f44912f0XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMyMDY5Nzg1NTtBUzo2ODQ1MDc4Nzk0NDQ0ODBAMTU0MDIxMDgwNDU5OA%3D%3D&el=1_x_3&_esc=publicationCoverPdf. (Erişim Tarihi: 30.01.2019)

³⁷ Defne Günay, **age**, s. 759.

³⁸ Defne Günay, **age**, s. 759.

başka husus ise ulusların federal veya üniter devlet yapısına sahip olmalarıyla alakalıdır. Kısacası Kassim'e göre Avrupalılaştırmanın sonucu, üye ülkelerin uyumlaştırma kapasiteleri ve sahip oldukları özelliklerle, etkenlerle, koordinasyon anlayışları ile değişmektedir.³⁹

Kassim'den sonra Risse ve Börzel Avrupalılaştırma'nın üç ana sonucu olduğunu öne sürmüşlerdir: Uzlaştırma (*accommodation*), hazmetme (*absorption*), dönüşüm (*transformation*). Hazmetme ya da özümseme, AB gerekliliklerini yerine getirme için az miktarda kurumsal düzenleme gerektirir. Fakat temel politika felsefesi değişmez. Uzlaştırmada ise AB gerekliliklerini yerine getirmek için ulusal kurumlarla yerel politikanın daha derine inerek uzlaştırılması gerekmektedir. Uzlaştırma sonucunda derin değişiklikler yapılsa da temel politika felsefesi burada da değişmez. Dönüşümde ise, AB gereklilikleri için politikaların ve politika yapma felsefesinin tamamen dönüşümü söz konusudur.⁴⁰

Yukarıdaki paragrafta Börzel ve Risse'nin analizi, AB gerekliliklerine uyumu ifade etmektedir. AB gerekliliklerine uyum sırasında olumsuz seçeneğin de olabileceğini Radaelli ortaya koymuştur. Radaelli, Börzel ve Risse'nin analizine eylemsizlik (*inertia*) ve gerileme (*retrenchment*) seçeneklerini de eklemiştir. Eylemsizlik seçeneğinde AB gerekliliklerine yerel düzeyde cevap verilmemektedir. Eylemsizliğin nedeni AB gerekliliğinin yerel politikadan epey farklı algılanmasından kaynaklanabilir. Eylemsizlik, kısa vadeli olabildiği gibi direnç gösterme ya da geciktirme olarak gözlemlenebilir. Gerilemede ise AB gerekliliklerine uyumdan ziyade AB gerekliliklerinden tamamen uzaklaşma söz konusudur. Ulusal yönetim AB gereklilikleri karşısında koruma tedbirleri alarak gerileme gösterebilir.

Kısaca, Avrupalılaştırma sürecinin sonucunda gerileme, eylemsizlik, hazmetme ya da özümseme, uzlaştırma ve dönüşüm gibi sonuçlar yaşanabilmektedir.⁴¹ Üye ülkeler ve aday ülkeler bu beş sonuçtan birini ya da

³⁹ Hatice Yazgan, *age*, s. 128.

⁴⁰ Defne Günay, *age*, s. 759.

⁴¹ Bkz: Hussein Kassim, "Meeting the Demands of EU Membership", Kevin Featherstone ve Claudio Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford, Oxford University Press, 2003; Claudio M. Radaelli, "The Europeanization of Public Policy", Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford: Oxford University Press, 2003.

birkaçını gösterebilmektedirler.⁴² Bu nedenle bu çalışmada, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecinde hangi sonuçların yaşandığı ele alınmıştır.

1.3. Dış Politikada Avrupalılaşma Kavramı

Avrupa Birliği'nin derinleşmesi ve genişlemesiyle üye ülkelerin birçok politika alanı AB düzeyinde kurumsallaşmıştır. AB üyesi olmasına rağmen ortak para birimi olan Euro sistemine geçmeyen istisnai ülkeler olsa da, üye devletlerin ulusal paralarını terkedip ortak para birimine geçmesinden sonra dış ve güvenlik politikaları, ulusal egemenliğin son temel taşı haline gelmiştir. Ulusal dış politikaların uyumlaştırılması veya Avrupalılaşması, iç politika yapımının ve kurumların Avrupalılaşmasına göre daha az sayıda araştırmaya konu olmuştur.⁴³ AB'nin üye ülkelerin dış politikasına etkisi, ulusal iç politikalara etkisinden daha azdır. Bunun nedeni Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) hükümetlerarası çizgiye daha yakın oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.

Brian White'a göre Avrupa Birliği üye ülkelerin dış politikalarında bir dönüşüm yaratmasa bile değişime zemin hazırlamıştır. Dış politikada Avrupa Birliği etkisinden Soğuk Savaş sonrasında bahsedilebilir. Çünkü güçlü bir aktör olarak AB, uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş sonrasında etkin rol oynamaya başlamıştır. Uluslararası alanda etkin aktör olarak rol oynamak için üye devletler arasında tek sesliliğin artması ve ortak savunma politikası gerekmektedir.⁴⁴ Bundan dolayı da AB içinde ulusal dış politikaların Avrupalılaşması ve işbirliği dinamik bir konu olmuştur. Ancak Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının hükümetlerarası çizgide kalması ve bu çizgide gelişmesi üye devletler içinde dış politikaların Avrupalılaşmasının önünü kesmiştir. Keza, son yıllarda ODGP üzerinde Avrupalılaşma konusu birkaç çalışmadan öte gidememiştir.⁴⁵

⁴² Defne Günay, *age*, s. 760.

⁴³ Bkz: Ben Tonra, Thomas Christiansen (2004), **Rethinking European Union Foreign Policy**, Manchester: Manchester University Press; Christopher Hill, **The Actors in Europe's Foreign Policy**, London, Routledge, 1996; Ian Manners ve Richard Whitman, **The Foreign Policies of European Union Member States**, Manchester, Manchester University Press, 2000; Reuben Wong, **The Europeanization of French Foreign Policy: France and the EU in East Asia**, Basingstoke: Palgrave Macmillan; Reuben Wong ve Christopher Hill, **National and European Foreign Policy: Towards Europeanization**, Oxon: Routledge, 2011.

⁴⁴ Ben Tonra, Thomas Christiansen, *age*, Manchester: Manchester University Press, 2004.

⁴⁵ Bkz: Christopher Hill, **National Foreign Policies and European Political Cooperation**, London, George Allan ve Unwin, 1983; Christopher Hill, **The Actors in Europe's Foreign Policy**, London, , Routledge, 1996; Ian Manners ve Richard Whitman, **The Foreign Policies of European Union Member States**, Manchester, Manchester University Press, 2000; Ben Tonra, **The**

Üye devletlerde dış politikaların ulusal egemenliğin en önemli unsurlarından biri olması nedeniyle bu konuda egemenlik devri daha zor olup hükümetlerarası çizginin dışına çıkılamamaktadır. AB'nin ikinci sütununun, dış ve güvenlik politikasının Avrupalılaşmasının AB düzeyinde ulusüstü yapıda kurumsallaşmasının önünde üye ülkelerin engel olduğu görülmektedir.⁴⁶

Geleneksel uluslararası ilişkilerde temel aktörün egemen devletler olduğu varsayılmaktadır. Ulus devletlerin egemenliklerine aykırı buldukları hususlarda hiçbir otoriteyi kabul etmedikleri gözlemlenmiştir.⁴⁷ Ulusal normların AB normlarıyla uyumlaştırılmasının sonucunda ulusal normların uygulanmasında değişimler meydana geldiğinden ODGP hükümetlerarası çizgide kalmıştır. AB'nin dış politikalarının yönetilmesi için Amsterdam Antlaşması'yla Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi görevi oluşturulmuştur.

AB üyelerinin AB mevzuatına uyum sürecinde dış politikaları hususunda da uyumlaştırmayı yönetmek istemesi bu süreci tek taraflı devam eden ama sonuçlanmayan bir sürece dönüştürmektedir. Dış politikanın Avrupalılaşması öncelikle üye devletlerin bu alanda egemenlik devri konusunda gönüllü olmasına bağlıdır. 1992 yılında hayata geçirilen ODGP ve 2000 yılında oluşturulan Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası (ASGP) ile üye ülkelerin dış politikada işbirliği sürecini yürütmeye çabaladıkları öne sürülmektedir. Buna göre Brüksel'de Birlik kurumlarında söz alan tüm ulusal yöneticiler aslında AB normlarını uygulamaktadır. Bu normların oluşumunda ulusüstü kurumların etkisi çoktur. Fakat yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi ulusal dış politikaların Avrupalılaşması gönüllülük esastır. Avrupa Birliği'nin katılım öncesinde koşulluluk kriterlerinin dışında herhangi bir uyum baskısının olmaması üye devletlerin temel aktör olmayı sürdürmesine ve dolayısıyla her üye ülkede dış politikanın Avrupalılaşmasının farklı şekillerde olmasına neden olmaktadır.⁴⁸

Ulusal dış politikadaki değişimin temelinde Avrupalılaşmanın kabul edilmesi diğer değişkenleri gözardı etmek anlamına gelmemelidir. Çünkü bir

Europeanisation of National Foreign Policy: Dutch, Danish and Irish Foreign Policy in the European Union, Hampshire, Ashgate Publishing, 2001.

⁴⁶ Soner Çelik, Aydın Aydın (2016), "Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması Irak Örneği", **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 11/2 Winter 2016, s. 281-306.

⁴⁷ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 59 ve s. 64.

⁴⁸ Ömer Uğur, **age**, s. 200.

ülkenin iç siyasetinde veya uluslararası ilişkilerinde vuku bulan birçok gelişme o ülkenin dış politikasının değişimine neden olabilmektedir. Örneğin; hükümetin değişmesi, darbe yönetiminin gelmesi, petrol krizi gibi uluslararası siyasi sistemde değişiklikler yaratan olaylar ulusal dış politikalarda değişiklikler yaratabilmektedir. Buna göre dış politikada Avrupalılaşma, uluslararası sistemde gelişen değişikliklere paralel olarak ilerleyen bir süreç olarak algılanmalıdır.⁴⁹

Avrupalılaşma, AB düzeyi ile ulusal düzeyin birbirini etkiledikleri bir süreçtir. Bu tanıma göre, ulusal dış politikanın Avrupalılaşmasında AB düzeyinden ulusal düzeye doğru ve ulusal düzeyden AB düzeyine doğru etkileşimin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Avrupalılaşmanın değerlendirilmesinde *top-down* (yukarıdan aşağı) ve *bottom-up* (aşağıdan yukarı) kavramları kullanılmaktadır. Ulusal dış politika tercihlerinin AB'ye taşınması (*bottom-up*) ve AB dış politika tercihlerinin ulusal düzeye yüklenmesi (*top-down*) şeklinde iki tip yaklaşımdan söz edilmektedir. Ulusal dış politikaların Avrupalılaşmasının iki boyutu, ulusal düzeyden AB düzeyine yükleme (*uploading*) ve AB düzeyinden ulusal düzeye indirme (*downloading*) şeklindedir.⁵⁰

Avrupalılaşmanın yukarıdan aşağı boyutu, AB düzeyindeki politikaların ulusal düzeye taşınmasını ve ulus devletlerin AB normlarına, politikalarına, kurumlarına uyum sağlamasını ifade etmektedir. Buna göre, AB katılım sürecinde ve AB bütünleşme sürecindeki gelişmeler üye ülke üzerinde uyumlaştırma baskısı oluşturarak AB politikalarına uyum yönünde bir değişime neden olmaktadır. Diğer politikaların Avrupalılaşmasına göre ulusal dış politikaların Avrupalılaşması için uyumlaştırma baskıları daha yumuşaktır. Çünkü ulusal dış politikaların Avrupalılaşması konusunda AB düzeyinde bile ulus devletler hala temel aktör olarak görülmektedir. AB çevre politikası oluşturma alanındaki kanıtlardan yararlanarak, ulusal dış politikaların Avrupalılaşması hakkında çıkarımlarda bulunan Tanja Börzel , üye devletlerin kendi politika tercihlerini AB düzeyine ihraç etmek için proaktif girişimlerde bulunarak Avrupalılaşmanın yukarıdan aşağıya baskılarına tepki verebileceğini göstermiştir. Ulusal tercihlerin AB düzeyine bu şekilde 'yüklenmesi' yoluyla - AB politikalarının ulusal düzeyde

⁴⁹ Claudio Major, "Europeanization and Foreign and Security Policy: Undermining or Rescuing the Nation State?", **Politics**, Cilt 25, No 3, 2005, ss. 175-190.

⁵⁰ Ömer Uğur, **age**, s. 201.

alınmasını ifade eden 'indirmenin' aksine - AB üye devletleri daha sonra etkilenecekleri AB politikalarını şekillendirmeye çalışmaktadır.⁵¹

1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, ulusüstü çizgide olan üye devletlerin dış politikada AB'nin ortak eylem kapasitesini güçlendirme ve uluslararası ilişkilerde tek bir sesle konuşma çabalarının arttığı görülmüştür.⁵² Üye devletlerin uluslararası çatışmalar ve krizlerle başa çıkma konusunda çaresiz kalmaları ulusal dış politikalarındaki değişimlerin kaynağını oluşturmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasında değişen sınırlar neticesinde ortaya çıkan güvenlik kaygılarından dolayı, 1992'de ODGP ekseninde üye ülkelerin dış politikalarını AB düzeyinde uyumlaştırmaları için ulus devletlere zemin hazırlanmıştır. ODGP sayesinde AB düzeyinde dış politika kurumsallaşmış ve karar aşamasında üye devletlerin de söz sahibi olması sağlanmıştır.

Avrupa Birliği üye ülkeleri Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'na katılımdan asimetrik olarak etkilenmektedir. Avrupalılaşıma süreci farklılıklar gösteren, AB normlarına veya politikalarına uyum dereceleri değişen üye ülkeler dış politika alanında da farklı düzeylerde etkilenmişlerdir. Örneğin, AB daha çok diplomatik yollarla ilişkiler kurmayı tercih eden bir oluşumdur. Japonya da bu bağlamda AB'nin iyi ilişkiler kurduğu devletlerden birisidir. 1991'e kadar Japonya ile ihtilaflı durumda olan Fransa diğer üye ülkelerin baskısıyla bu olumsuz tutumundan vazgeçmek durumunda kalıp, AB çizgisinde ilişkilerini düzeltmiştir.⁵³ Bazı küçük üye ülkelerin (Örneğin Malta gibi) dış politikalarının önemli ölçüde Avrupalılaştığı söylenebilir; ama o durumda Slovenya gibi AB içindeki yeni üye devletler, zaman geçtikçe daha da güçlü olabilirler. AB içinde yeni üye olan ülkelerin gelecekte sahip olacakları statüleri tahmin etmek güçtür. Bu örneklerle bakılarak her üye ülkenin dış politika uyumlaştırmasından eşit derecede etkilendikleri söylenememektedir. Üye ülkelerin dış politika karar alma mekanizmasında yer almaları, onların bir şekilde AB dış politika tercihlerinden etkilendiklerini gösterse de bu durum, tekseslilik anlamına gelmemektedir. Birçok

⁵¹ Tanja Börzel, "Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, 2002, 40 (2), ss. 193-214.

⁵² Nicole Aluce de Flers, Patrick Müller, "Applying the Concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions and Mechanisms", *Institute for European Integration Research*, November 2009, ss. 1-32. <https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/wp2009-05.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.02.2020)

⁵³ Reuben Wong, *The Europeanization of French Foreign Policy: France and the EU in East Asia*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 19.

üye ülke dış politika süreç ve tercihlerinde AB düzeyinde belirlenen hedeflerle sınırlı katılmaktadır.⁵⁴

Avrupalılaştırmanın yukarıdan aşağı boyutu hususunda, üye ülkelerin büyüklüğü, ulusal kimliği, dış politika ilişkilerinin kapsamı gibi unsurlar Avrupalılaştırmanın derecesini değiştirmektedir. Büyük üye devletlerin –Almanya, Fransa ve Britanya gibi– AB dış politikasına yön vermekte etkili oldukları, AB dış politikasını şekillendirdikleri gözlemlenmektedir.⁵⁵ Küçük üye ülkelerin ise AB dış politikasından daha kolay etkilendikleri düşünülmektedir, çünkü bu ülkelerin dış politika hedefleri AB düzeyinde dış politikaya adapte olmaları noktasında büyük ülkelere göre daha kolay olmaktadır. Tabii bu büyük üye ülkelerin AB düzeyinde dış politikadan etkilenmedikleri ya da adaptasyon baskılarına dayanamayıp ulusal dış politikalarını AB dış politikasıyla uyumlaştırdıkları anlamına gelmemektedir.⁵⁶

Avrupalılaştırmanın yukarıdan aşağı boyutu tüm üye ülkeleri etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Reuben Wong, Uzakdoğu Asya’da Fransız dış politikası hakkında yazdığı eserinde, ODGP’nin Fransız dış politikası üzerinde ne denli etkili olduğunu ele almıştır. Wong, Fransa’nın Çin’e karşı ulusal çıkar anlayışının Mitterrand ve Chirac başkanlıkları arasında nasıl geliştiğini göstermektedir ve yönetsel algıda bir değişikliğin daha tatmin edici bir açıklama olduğunu savunmaktadır. Fransa’nın Çin’deki ekonomik varlığını arttırmak için ulusal çıkarların Topluluk çıkarlarını gözetmeye çalıştığı ana fikrine kıyasla, 1990’larda Çin ve Asya’ya yönelik Fransız politika değişikliğini ele almıştır. Fransız dış politikasının AB normlarına doğru hareket ettiğini ve Fransız Dış Politikasının davranış standartlarının Çin ile olan politik ilişkilerinde Avrupalılaştığı görülebilmektedir. Fransız iktisatı üzerine Gaullist retorik ve Çin ile özel bir ilişki hala belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak Gaullist söylem, Çin ve Avrupa’yı ortak çıkarları ve hedefleri olan büyük güçler olarak vurgulamak için genişletildi. Ticaret ve yatırım ilişkilerinde, Fransa tarafından öykülenen ve daha sonra AB politikası olarak kurumsallaşan ekonomik çıkarları vurgulayan söylem “Alman modeli”dir. Fransa’nın Çin’e yönelik ticaret politikası, başka bir AB üye

⁵⁴ Reuben Wong, Christopher Hill, **National and European Foreign Policy: Towards Europeanization**, Oxon: Routledge, 2011, s. 11-12.

⁵⁵ Eva Gross, **The Europeanization of National Foreign Policy. Continuity and Change in European Crisis Management**, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009, s. 4.

⁵⁶ Reuben Wong , **age**, s. 327.

ülkesi tarafından -Almanya- Avrupalılaştırıldı. Fransa'nın ODGP konusunda, AB düzeyinde dış politikanın kurumsallaştırılması hususunda ulusal egemenliğinin kısıtlanacağını düşünmesinden dolayı güvensiz ve karşıt olduğu bilinmekteydi.⁵⁷ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere yukarıdan aşağı Avrupalılaşma modelinde de büyük üye ülkelerin ulusal dış politikalarının, AB düzeyinde dış politikayla uyumlaştırılacabileceği görülmektedir. Bunun sebebi de büyük ülkenin – örnekten yola çıkılarak mesela Fransa'nın– kendi imkanlarının ve kapasitesinin dış politikada yetersiz kaldığı ve bu açığın AB'nin kapasitesiyle ve imkanlarıyla giderilebileceği düşüncesidir.

AB'nin üye ülkeleri etkilemesi ile aday ülkeleri etkilemesi eşit derecede olmamaktadır. Birliğin üye ülkelerle ilişkisinde çift taraflı etkileşim ve adaptasyon süreci hakimdir. Fakat adaylık sürecinde ve katılım öncesi süreçte koşulluluk kriterleri ve asimetrik güç dengesiyle birlikte, aday ülkelerin AB tarafından uyum baskısına maruz kalması sonucunda, aday ülkelerin tek yönlü Avrupalılaşması söz konusudur.⁵⁸ Aday ülkelerin tam üyelik beklentileri, AB müktesebatına uyumun sağlanması için tüm kabiliyetlerin kullanılmasında itici güç olmuştur.⁵⁹ Böylece yeni üye olan ülkelerin dış politika tercihleri aday ülkeler gibi tek yönlü olarak, AB düzeyinde dış politikaların ulusal dış politikalarla uyumunu ve AB dış politika çıkarları doğrultusunda yukarıdan aşağı Avrupalılaşma modelini içermektedir. Bu hususta bir başka örnek İspanya'dır. İspanya, Arap-İsrail çatışmasındaki tutumunu değiştirmiş ve geleneksel dış politika tercihini değiştirerek AB'ye üye olduğu gün resmen İsrail'i tanımıştır. Aynı örnek Yunanistan için de geçerlidir. Yunanistan da Ortadoğu hususunda geleneksel dış politika anlayışını değiştirerek, AB dış politikasına uyum sağlayarak 1989'da İsrail'i resmen tanımıştır.⁶⁰ AB çevre politikasında, yükleyici (*uploader*) üye ülkeler genellikle Almanya, Avusturya, Hollanda, Danimarka, İsveç, Finlandiya gibi ülkelerdir. Fakat küçük üye ülkeler de, Komisyon'da uzman oldukları konuları sunarak ve diğer üye ülkeler üzerinde

⁵⁷ Frederic Charillon, Reuben Wong , “France: Europeanization by default?”, Reuben Wong ve Christopher Hill (eds.), **National and European Foreign Policies: Towards Europeanization** , London: Routledge, 2011, s. 20.

⁵⁸ Tanja Börzel ve Thomas Risse, “Conceptualizing the domestic impact of Europe”, içinde K. Featherstone ve Claudio Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 57-80.

⁵⁹ Karolina Pomorska , **Poland and the Common Foreign and Security Policy of the European Union: From Adaptation to Europeanization**, Unpublished PhD Thesis, Loughborough: Loughborough University, 2008, s. 27.

⁶⁰ Charalambos Tsardanidis ve Stelios Stavridis, “The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal”, **Journal of European Integration**, Cilt 27, Sayı 2, 2005, ss. 217-239, s. 222.

etkili teklifler sunarak, AB çevre politikasını etkileyebilmişlerdir.⁶¹ Kendi politika düzeyini, AB politika düzeyine yükleyen üye ülkeler diğer üye ülkelere göre daha kolay adapte olabilmektedir. Fakat hiçbir üye ülke tüm ulusal politikalarını AB düzeyine taşıyamayacağından dolayı üye ülkelerin her zaman AB politikalarını yerel düzeye indirme zorunluluğu bulunmaktadır. AB ile üye ülkeler arasındaki interaktif ilişki, üye ülkelerin ulusal politikalarını AB düzeyine yükleme (*uploading*) olanakları ve ardından muhtemel indirme (*downloading*) zorunlulukları, Avrupalılaşma çalışmalarının bir parçasını oluşturmaktadır.⁶²

Avrupalılaşmanın aşağıdan yukarı modelinde, üye ülkelerin dış politika anlayışlarını AB düzeyine taşımaları söz konusudur. Avrupalılaşmanın aşağıdan yukarı modeli, ODGP çerçevesinde daha iyi değerlendirilmektedir.⁶³ Çünkü ulusal dış politikalar, ODGP sayesinde kurumsallaşarak, kurumlar aracılığıyla AB düzeyinde dinamikleşmişlerdir. Fakat ODGP'nin hükümetlerarası çizgide kalması ve kurumsallaşmanın zayıf olması nedeniyle ulusal dış politikalar üzerinde sınırlı bir etki yaratmaktadır. Diğer taraftan ODGP sayesinde de kendi ulusal dış politika anlayışlarını AB düzeyine taşımak istemektedirler. Bu yükümlülük dış politika ve güvenliğin hassasiyetle Maastricht'de güvence altına alınıp hukuki boyut kazanmasıyla doğmuştur. Bu hususta Heritier'in belirttiği gibi üye devletler dış politika ve güvenlik alanında ulusal tercihleri ve AB tercihleri arasındaki uyumsuzluktan ortaya çıkabilecek maliyeti en aza indirebilmek için aşağıdan yukarı Avrupalılaşmaya çalışmaktadır.⁶⁴

Avrupalılaşmanın aşağıdan yukarı boyutunun ölçülmesi, üye ülkenin ulusal dış politikasını ne derece AB'nin dış politikasıyla uyumlaştırdığı ile ve ne derece AB'yi içselleştirdiği ile alakalıdır. Üye ülkelerin ortak dış politikaya katkılarının ve etkilerinin derecesi ile ilişkilidir.⁶⁵ Bir üye ülke için AB dış politikasında etkisinin olması demek, uluslararası alanda kendi ulusal etkinliğini de arttırmak ve AB'nin uluslararası aktör olma gücünden faydalanması anlamına

⁶¹ Tanja Börzel, *age*, ss. 193-214.

⁶² Defne Günay, *age*, s. 751.

⁶³ Reuben Wong, *The Europeanization of French Foreign Policy*, 2006, s. 14.

⁶⁴ Adrienne Héritier, "Differential Europe: National Administrative Responses to Community Policy", Maria Green Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse (eds.), *Europeanization and Domestic Change: Transforming Europe*, Ithaca NY: Cornell University Press, 2001, ss. 44-49, s. 45.

⁶⁵ Charalambos Tsardanidi, Stelios Stavridis, *age*, s. 221.

gelmektedir.⁶⁶ Üye ülkelerin kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşımalarının, uluslararası arenada AB'nin gücünden faydalanmak, dış politikada işbirliğiyle uluslararası ilişkilerde üçüncü dünya ülkelerine karşı AB prestijinden yararlanmak, üye devletlerin başka ülkelerle olan sorunlarını AB'ye taşıyarak diğer üye ülkelerin desteğini sağlamaları gibi üç boyutu vardır.⁶⁷

Üye ülkelerin kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşımaları ve kapasitelerini birleştirmeleri ile uluslararası arenada tek başlarına başa çıkamayacakları sorunlara karşı kapasitelerini arttırmalarına yarayacaktır. Bu neden, üye ülkelerin kolektif AB dış politikasını tercih etmelerini sağlayacak ve ulusal dış politikalarının Avrupalılaşması için teşvik edecektir. Ancak yukarıdan aşağı Avrupalılaşmada olduğu gibi aşağıdan yukarı Avrupalılaşmada da küçük üye ülkelerin kendi ulusal dış politika tercihlerini AB düzeyine taşımakta büyük üye ülkelerin ulusal dış politikalarını taşımaları kadar başarılı olamadıkları gözlemlenmektedir. Büyük üye ülkelerin kendi ulusal dış politika tercihlerini AB'ye taşıyarak bunları AB politikasına dönüştürme başarısının küçük üye ülkelerde yetersiz kaldığı söylenmektedir. Bu görüşü savunanlara göre ODGP'nin amacı da hükümetlerarası ulusal tercihlerin tartışıldığı bir forum yaratmak değil, ulusüstü AB kimliğinin oluşturulduğu ortak çıkarların temsiline tesis edilmesidir.⁶⁸ Bu sistemin salt büyük üye ülkelerin lehine olduğunu düşünmek doğru olmaz, zira AB'nin hükümetlerarası karar alma mekanizması sayesinde büyük-küçük, güçlü-daha az güçlü tüm üye ülkelerin kendi ulusal tercihlerini AB düzeyine taşımalarına olanak sağlamaktadır.⁶⁹

Ulusal dış politikalarının Avrupalılaşmasında, uluslararası ilişkilerde üçüncü devletlere karşı Avrupa Birliği'nin sunduğu imkanların, siyasi ve ekonomik yaptırımların etkileri bulunmaktadır. Avrupa düzeyinde, dış politikada işbirliğinin maliyeti, kendi ulusal dış politika tercihlerini gerçekleştirirken olduğundan daha düşük maliyet ve risk içermektedir. Örneğin, Fransa birçok alanda ulusal dış politikasını AB düzeyine taşıyarak, AB prestijinden

⁶⁶ Roy Ginsberg , **The European Union in International Politics: Baptism by Fire**, Oxford: Rowman ve Littlefield, 2001, s. 27.

⁶⁷ Defne Günay, **age**, s. 750.

⁶⁸ Ben Tonra , **The Europeanisation of National Foreign Policy: Dutch, Danish and Irish Foreign Policy in the European Union**, Hampshire: Ashgate Publishing, 2001, s. 12.

⁶⁹ Charalambos Tsardanidi, Stelios Stavridis, **age**, s. 221.

faydalanarak, oluşacak risk ve zararları en aza indirgeyerek dış politikada kendi hedeflerine ulaşmaya çabalamaktadır.⁷⁰

Üye ülkelerin Avrupalılaşmayı içselleştirmelerinin diğer bir boyutu da kendi ulusal dış politikalarında başka bir devletle olan sorunlarını AB'ye taşıyarak diğer üye ülkelerin desteğini sağlamak istemesidir. Kendi dış politikalarında diğer ülkelerle olan sorunlarını da AB düzeyinde çözmeyi istemeleri, üye ülkelerin Avrupalılaşmayı araç olarak gördükleri anlamına gelmektedir. Yunanistan'ın Türkiye ile olan sorununu⁷¹ AB'ye taşıması en iyi örneklerden birisidir.⁷² Nitekim Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı kapasite ve imkanları AB'ye üye olmasından sonra artmıştır. Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan sonra Yunanistan AB üyeliğini Türkiye'ye karşı kullanmış ve sık sık veto etme tehdidini Türkiye'ye karşı öne sürmüştür. Böylece Yunanistan, Türkiye ile olan sorunlarını AB'ye taşımış, Ege sorunu ve Kıbrıs sorunu gibi konular AB düzeyinde tartışılmaya başlanmıştır. İki ülke arasındaki sorunların çözümünde diğer üye ülkeler ve AB kurumları devreye girmiştir.

Özellikle 1970'lerde aşağıdan yukarı Avrupalılaşma modeli, üye ülkelerin uluslararası sorunları tartıştığı bir süreçtir. Avrupalılaşma, 1990'lardan sonra AB düzeyinde dış politikanın inşasına zemin hazırlamıştır. Böylece üye ülkeler kendi ulusal dış politika tercihlerini farklı şekillerde ve farklı Avrupalılaşma modellerinde AB düzeyine yüklemek, AB düzeyinde dış politikanın bir parçası olmak için çabalamaya başlamışlardır. Özellikle 1990'lardan sonra, üye devletler arasında dış politika alanında işbirliğinde epey ilerleme kaydedildiğini belirtmek gerekmektedir. Bu işbirliği ve dış politikada yakınlaşmanın nedeni AB'nin üyelere sunmuş olduğu fırsatlardır.⁷³ Fakat üye ülkelerin dış politikadaki yakınlaşmanın aksine ulusal çıkarlar ve kimliklerinin Avrupalılaşması hususunda hala farklılıkları bulunmaktadır. Bunun nedeni dış ve güvenlik politikasının AB'nin ikinci sütununda yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu sütunda, AB'nin

⁷⁰ Nicole Aluce de Flers, Patrick Müller, "Applying the concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions and Mechanisms", 2009, <https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/wp2009-05.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.02.2020)

⁷¹ Bkz: <http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa>. (Erişim Tarihi: 27.02.2020)

⁷² Bastien Irondelle, "Europeanization without the European Union? French Military Reforms, 1991-1996", *Journal of European Public Policy*, 10/2, April 2003, s.208-226.

⁷³ Helene Sjursen, "The Common Foreign and Security Policy: Limits of Intergovernmentalism and Search for a Global Role", Svein Andersen ve Kjell Eliassen (eds.), *Making Policy in Europe*, London: Sage Publication, 2001, s. 199.

zorlayıcı hukuki bir politika içermemesi, üye ülkelere geniş esneklikler sağlamaktadır. Bu sütunda geniş esnekliklerin olmasının sebebi ise hükümetlerarası karar alma mekanizmasından kaynaklanmaktadır. Tüm üye ülkelerin ulusal dış politikalarını AB'nin dış politikasına dönüştürmesi kendi gnlllğne bağlıdır.⁷⁴

1.4. Avrupalaşmanın Aday lkeler ve ye ülkeler zerindeki Etkisi

Orta ve Doğu Avrupa lkelerinin üyelik süreciyle beraber, katılım öncesi süreçte aday ülkeler üzerinde AB etkisinden söz edilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle, Doğu Genişlemesi'yle beraber AB müktesebatına uyum baskılarının, teknik ve sıkı düzenlemeler ile kontrol edildiği bir süreç ve koşulluluk ilkesi ile yapılan uyumlaştırma mekanizmalarıyla aday ülkelerin Avrupalaşması gündeme gelmiştir.⁷⁵ Bazı araştırmacılara göre Doğu Genişlemesi, Avrupalaşma açısından aday ülkelerin katılım ncesi Avrupalaşması (*pre-accession Europeanization*) ve katılım sonrası /yeni ye lke Avrupalaşması (*post-accession/new member Europeanization*) olarak kategorilere ayrılabilir.⁷⁶ ODA'ler AB bütünleşmesinin göreli olarak geliştiği 1990'lı yıllarda siyasi ve ekonomik bakımdan AB ile işbirliğine ve Avrupalaşmaya başlamışlardır. Özellikle Sovyetler Birliği etkisinden çıkan ve aynı zamanda demokratikleşme süreci yaşamakta olan bu ülkelerin Avrupalaşması daha fazla yükümlülük gerektirmektedir. Aday lkeler, ye ülkelere göre AB kurumları içerisinde yer almadıkları için Avrupalaşmaları daha asimetrik bir süreçtir. Aday lke ve ye ülkeler arasındaki farklardan biri de Avrupalaşma mekanizmalarındaki farklılıklardır. Aday lkelerin Avrupalaşmasının temel aracı koşulluluktur. Koşulluluk kriterleri esas olarak 1993 yılında "Kopenhag Kriterleri"⁷⁷ olarak oluşturulmuş ve aday ülkeler tarafından i hukuklarına aktarılıp, uygulanmaları sonucunda AB yeliğinin gerçekleşmesi ile sonuçlanmaktadır. Kopenhag Kriterleri ile birlikte tüm AB müktesebatını (*Acquis Communautaire*) kendi ulusal

⁷⁴ mer Uğur, *age*, s. 211.

⁷⁵ Hatice Yazgan, *age*, s. 126.

⁷⁶ Ulrich Sedelmeier, *Europeanisation in New Member and Candidate States*, Living Reviews in European Governance, Vol. 6, 2011, No. 1: <http://www.livingreviews.org/lreg-2011>. (Erişim Tarihi: 28. 12.2019)

⁷⁷ Kopenhag Kriterleri; siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve Topluluk müktesebatına uyum kriterlerini içermektedir.

hukuk sistemlerine aktarmaları gerekmektedir. AB Komisyonu İlerleme Raporları ile her yıl üye ülkelerin Avrupalılaşması takip edilmektedir.⁷⁸

Avrupalılaşma sadece aday ve üye ülkeler için değil aynı zamanda AB ile kurumsal bağları olan Norveç, İsviçre gibi yarı-üye⁷⁹ (*quasi-member*) ülkelerin ve AB komşusu ülkelerin de Birlik ile etkileşimlerinden dolayı Avrupalılaşma kavramı içerisinde değerlendirilmeleri söz konusudur. AB'nin gelişen siyasi ve ticari ağıının sonucunda bu dış yönetim etki alanı ortaya çıkmıştır. Üye ülkeler ile aday ülkeler/yarı-üye ülkeler arasındaki en önemli farklardan biri güç eşitsizliğidir. Aday ülkelerin Avrupalılaşması çalışmalarında genellikle güç eşitsizliği ve üyelik koşulluluğunun motivasyon açısından önemi vurgulanmaktadır.⁸⁰ AB ile ilişkisi olan ve Komşuluk Politikası⁸¹ kapsamında olan çevre ülkeler de Avrupalılaşma sürecine dahil olmaktadır. Fakat bu ülkeler AB'ye üye olamayacaklarından, Avrupalılaşmanın önemli bir motivasyon kaynağından eksik kalmaktadır. Bu durum Avrupalılaşmanın çevre ülkelerde aday ülkeler kadar etkili olamadığını göstermektedir.⁸² Aday ülkeler ise kendilerine sunulan koşulları yerine getirmekle yükümlü olup, AB politikalarına üye ülkeler gibi etki edememektedir.

Aday ülkelerin Avrupalılaşması konusunda çalışmalar yapan Schimmelfennig ve Sedelmeier, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupalılaşmasını inceledikleri çalışmada, Avrupalılaşma sürecinin sonucunda aday ülkelerin Avrupalılaşmasını AB kurallarını içselleştirmeleri olarak tanımlamışlardır.⁸³ Bu araştırmacılara göre aday ülkeler için AB koşulluluğunun iki unsuru, demokrasi koşulluluğu ve müktesebat koşulluluğudur. Demokrasi koşulluluğu, Kopenhag siyasi kriterleri olarak bilinen koşulları içermektedir. Kopenhag siyasi kriterleri; insan haklarının korunması, azınlıkların korunması,

⁷⁸ Hatice Yazgan, *age*, s. 125.

⁷⁹ Bkz: Nick Sitter, Kjell Eliassen, "The Quiet European: Norway's Quasi-Membership of the European Union", *La Grande Europe*, 2004.

⁸⁰ Defne Günay, "Avrupalılaşma", İlke Göçmen ve Belgin Akçay (ed.), *Avrupa Birliği - Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016, s. 760.

⁸¹ "Komşuluk Avrupalılaşması" (Neighbourhood Europeanization) olarak tarif eden ve sözkonusu politikanın sınırlı etkilerini açıklayan bir çalışma için bkz: (Gawrich, Melnykovska, Schweickert, 2009).

⁸² Frank Schimmelfennig, *Europeanization beyond Europe*, Living Rev. Euro. Gov., 2, 2007, <http://www.livingreviews.org/lreg-2007>. (Erişim Tarihi: 04.01.2020)

⁸³ Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier, "Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe", Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier (eds.), *Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ithaca, Cornell University Press, 2005, s. 7.

demokrasinin üstünlüğü, hukukun üstünlüğü koşullarını içermektedir. Müktesebat koşulu ise AB müktesebatının aday ülkeler tarafından benimsenmesi gerektiğini ifade eder.

Schimmelfennig ve Sedelmeier ortak çalışmalarında bu iki koşulluluğa alternatif olarak üç Avrupalılaştırma modeli çizmişlerdir: Dışsal teşvik modeli (*external incentives*), sosyal öğrenme modeli (*social learning*) ve ders çıkarma (*lesson drawing*) modelleri. İlk model olan dışsal teşvik modelinde, aday ülkelerin sadece üstlenecekleri maliyetler AB normlarını benimsemenin getireceği kardan düşükse Avrupalılaştırmayı kabul etmektedirler. Schimmelfennig ve Sedelmeier'in diğer bir modeli sosyal öğrenmede ise aday ülkeler AB kurallarını yalnızca kendilerine uygun bulursa uygular. Bu durum, aday ülkelerin kendilerini ne kadar AB'li gördüklerine ve yerel aktörlerce ne kadar meşru görüldüklerine göre değişmektedir. Tabii AB'nin etkisiyle de aday ülke AB kurallarını benimseyebilmektedir. Dışsal teşvik modeli de öğrenme modeli de aday ülkenin kuralları benimsemesiyle alakalıdır. Üçüncü model olan ders çıkarmada ise aday ülkelerin kendiliğinden gönüllü olarak AB kurallarından ders çıkarması ve bu çıkarımlarını politika yapım sürecinde uygulamaları mevzu bahistir. Ders çıkarmada diğer iki model gibi AB tarafından teşvik ya da yaptırım söz konusu değildir.

Grabbe, AB'nin üyelik kriterlerinin aday ülkeler üzerinde nasıl kullanıldığını incelemiştir. Bu bağlamda Schengen müktesebatı ve Tek Pazar müktesebatı, serbest dolaşım gibi araçların aday ülkeler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Grabbe'ye göre AB gözlemlene, tavsiye, teşvik, para ve teknik yardımlarla, yasal modeller sunarak ve aday ülkelerin ileri seviyelere geçişini kontrol ederek aday ülkeler üzerinde etki yaratır. AB'nin bu yöntemlerinin aday ülkeler üzerindeki etkilerini belirleyen unsurlar vardır: AB'ye tam üyeliğin belirsiz olması, aday ülkenin kurumsal yapısı, AB etkisinin düzensizliği, aday ülke için söz konusu AB normunun önemi ve aday ülkenin uyum mekanizması.⁸⁴ Grabbe katılım sürecinde belirsizliklerin olması, aday ülkenin siyasi kültürü, AB müktesebatıyla aday ülke arasındaki uyum ve AB üyeliği gibi unsurların AB normlarının benimsenmesinde etkili olduğunu belirtmiştir.

⁸⁴ Thomas Risse, Maria Green Cowles, James Caporaso, "Europeanization and Domestic Change: Introduction", (eds) Thomas Risse, Maria Green Cowles, James Caporaso, **Transforming Europe, Europeanization and Domestic Change**, Cornell University Press, Ithaca and London, 2001, s. 2-7.

Grabbe gibi araştırmacıların aday ülkeler üzerinde Avrupalılaşıma sürecini güç ve tam üyeliğin belirsizliği gibi unsurlarla ele alması yeni bir çalışma alanı yaratmıştır. Asimetrik güç ve sürecin belirsizliği üye ülkeler üzerinde de geçerli olabilir. Avrupalılaşımanın eleştirildiği noktalar da vardır. Güç, hegemonya, sürecin belirsizliği gibi konular üzerinde durulan eleştiriler ile Avrupalılaşımanın AB'lileşme (*EU-ization*) ile aynı anlama gelmediğini belirtenler de vardır.⁸⁵ Diğer eleştirildiği husus, Avrupalılaşımanın sınırlarının belirlenmesindeki metodolojik zorluklardan oluşmaktadır. Avrupalılaşımanın etkileri ölçülürken, gerçekleşen değişikliğin AB etkisinden mi, iç faktörden mi kaynaklandığı yoksa uluslararası bir gelişme nedeniyle mi olduğu dikkatli bir analiz gerektirmektedir.⁸⁶ AB'nin farklı yönetsel yapısı, karmaşık karar alma mekanizması gibi unsurlar Avrupalılaşımanın sınırlarını oluşturmaktadır. AB, tüm genişleme dalgalarında farklı üye ülkeleri bünyesine dahil etmiştir. Birliğe dahil olan ülkeler arasında benzerlikler olsa da, ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Fakat ODAÜ'ler aday ülke statüsünde de, üye ülke statüsünde de birlikte değerlendirilmişlerdir. Bu unsurlar Avrupalılaşımanın sınırlarını oluşturmaktadır.⁸⁷

Bu bölümde, kavramsal çerçeve olarak Avrupalılaşıma kavramı ele alınmıştır. AB ile aday ülkeler arasında katılım sürecinde yaşanan etkileşimin boyutları farklı perspektiften tanımlamalar yapan araştırmacıların tanımlamalarından yola çıkılarak aktarılmıştır. Avrupalılaşıma modelleri olan yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı Avrupalılaşıma biçimleri örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Aday ülkeler ve üye ülkeler üzerinde AB etkisinin, Avrupalılaşıma sonucunda hangi boyutları olabileceği gibi uyumlaştırma şekilleri aktarılmıştır. Koşulluluk ilkesinin kurumsallaşmış hali olan Kopenhag Kriterleri ve Avrupalılaşımanın çalışmalara konu olması paralel zamanlarda gerçekleştiğinden, bu çalışmada kavramsal çerçeve olarak Avrupalılaşıma tercih edilmiştir. AB koşulluluk ilkelerinin tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş'ın etkilerinin incelendiği bu çalışmada, sıradaki bölümde AB bütünleşme tarihi ele alınmıştır.

⁸⁵ Defne Günay, *age*, s. 762.

⁸⁶ Maarten Peter Vink and Paolo Graziano, "Challenges of a New Research Agenda", **Europeanization New Research Agendas**, (ed.) Paolo Graziano and Maarten Peter Vink, Palgrave Macmillan, London, New York, 2007, ss. 24-25.

⁸⁷ Hussein Kassim, *age*, 2003, ss. 85-87.

2. GENİŞLEMELER ve KOŞULLULUK KRİTERLERİNİN TARİHÇESİ

1945'e kadar süren İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Soğuk Savaş'ın başlaması, uluslararası sistemde olduğu gibi Avrupa kıtasını da Doğu Avrupa ve Batı Avrupa olarak iki kutuplu düzene ayırdı. Batı Avrupa, yayılmacı Sovyetler Birliği'ne karşı ABD koruması altındayken, Doğu Avrupa Sovyetler Birliği etkisi ve baskısı altındaydı. Doğu ve Batı Avrupa arasındaki sınır ise Almanya'dan geçmekteydi. Doğu Avrupa ve Doğu Almanya'da komünist hükümetler kuruldu. Savaştan yeni çıkan, büyük kayıplar veren Batı Avrupa ülkeleri, bir de Doğu bloğunun saldırganlığına karşı güvenliklerini sağlamak zorundaydı. Avrupa, Doğu Avrupa'nın SSCB himayesinde olması nedeniyle Batı Avrupa'yla sınırlı kalmıştır. Almanya ikiye bölünmüş ve insanlar doğudan batıya doğru kaçmaya başlamıştır. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa'daki birçok ülkede önce Alman işgali sırasında, ardından Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği baskısı altında büyük acılar çekilmiştir. Kısaca iki dünya savaşının ve Soğuk Savaş'ın etkisiyle siyasi ve ekonomik yönden bitik bir Avrupa kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun güçlenmesini arzulayan ABD tarafından Avrupa entegrasyonu fikri desteklenmiştir. Böylece Batı Avrupa'da ABD tarafından yapılan maddi yardımlar ve kurulan AKÇT ile yeni Avrupa düzeninin ilk adımı atılmıştır.⁸⁸

Bu bölümde bütünleşmiş bir Avrupa fikrinin doğuşu, Avrupa Birliği'nin İlk Altılar ile başlayan 'sui generis' niteliğini kazandıran bütünleşme sürecinin yedi genişleme dalgasıyla günümüz sınırlarına ulaşması ve bu genişlemelerle birlikte gelişen 'koşulluluk kriterlerinin' gelişimi konu edilecektir.

Avrupa Birliği bütünleşme süreci, genişleme ve derinleşme hareketlerinden oluşmaktadır. Bu iki hareket için de antlaşmalar ve zirve sonuç bildirilerinde karşımıza çeşitli koşullar çıkmaktadır. Bu koşullar, üyelik ya da katılım kriterleri olarak tabir edilmektedir. Genişleme dalgalarıyla birlikte katılım kriterleri değişiklikler göstermektedir. Dolayısıyla bu bölümde genişlemelerle birlikte koşulluluk tarihi konu alınmıştır.

⁸⁸ Cris Shore, **Building Europe: The Cultural Politics of European Integration**, Routledge, New York, 2000, s. 16.

2.1. Avrupa Bütünleşme Fikri ve AB'nin Temellerinin Atılması

Birleşik Avrupa fikri, 19. yüzyılda felsefelerde yer almıştır fakat düşüncenin ötesine geçmemiştir. İkinci Dünya Savaşı bütünleşme fikri için dönüm noktası olmuştur.⁸⁹ İki büyük dünya savaşından büyük tahribatla ayrılan Avrupa kıtasında barış ve refah özlemi hüküm sürmüştür. Devletler savaşta büyük kayıplar vermiş, çok nüfus kaybetmiştir. Değişen sınırlar ve güvenlik endişeleri devletlerin birbirine karşı savunma politikaları yapmalarına sebep olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası düzende tek kutuplu dünya sisteminin yerini iki kutuplu dünya sistemine bırakmasıyla Avrupa da “Doğu Avrupa” ve “Batı Avrupa” olarak ikiye bölünmüştür. Soğuk Savaş'la, Avrupa'da Demir Perde çekilmiş ve Almanya da Batı ve Doğu olarak bölünerek Berlin Duvarı inşa edilmiştir.⁹⁰ Sovyetler Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa'nın önce hamisi sonra işgalcisi olması sebebiyle kıtanın jeopolitiği tamamen değişmiştir.⁹¹ Diğer taraftan iki kutuplu düzende Batı bloğunun en büyük temsilcisi olan ABD için Batı Avrupa'nın güçlenmesi çok önemliydi. Çünkü Soğuk Savaş Avrupa kıtasının ikiye bölünmesiyle başlamıştır. Dolayısıyla Batı ittifakının güçlendirilmesi için savaştan bitik şekilde çıkan Avrupa'nın siyasi ve ekonomik olarak yeniden ayağa kalkması gerekmektedir. Güçlü bir Batı bloğu ancak güçlü bir Batı Avrupa'yla sağlanabilir fikri ağırlık kazanmaktaydı. Avrupa entegrasyonu için ABD arabuluculuğun yanı sıra mali yardımlarla da büyük rol oynamıştır. Bütünleşme için gerekli olan unsurlardan biri de savaş sonrası Avrupa'da süregelen Almanya ve Fransa gerginliğinin ortadan kaldırılması olmuştur. Güçlü bir Avrupa için Almanya'nın rolü önemlidir. İleride Almanya'nın güçleneceğinden korkan Fransızlar da Almanya'nın Avrupa entegrasyonu altında kontrol edilebilir olduğu düşüncesiyle Almanya'nın güçlendirilmesine karşı çıkmamıştır. Böylece Soğuk Savaş ortamında ABD ile Batı Avrupa siyasi

⁸⁹ Philip Thody, **An Historical Introduction to the European Union**, Londra, Routledge, 1997, s. 1-23.

⁹⁰ Kemal İnat, “Avrupa Politik İşbirliği'nin Doğuşu”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Oğuz Kaymakçı (ed.), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 6.

⁹¹ Desmond Dinan, **Avrupa Birliği Tarihi**, (çev.) Hale Akay, Kitap Yayınevi, 2003, s. 22.

elitlerinin ittifakıyla Avrupa’da entegrasyonun sağlanması için projeler⁹² oluşturulmuştur.⁹³

Siyasi aktörlerin barışçıl politikalarla ve siyasi diyaloglarla başlattığı bütünleşme hareketi ABD’nin yardım politikalarıyla da hız kazanmıştır. Marshall Planı, Batı Avrupa ülkeleri arasında işbirliğinin sağlanması için önemli bir adım olmuştur. Savaşta büyük enflasyon yaşayan Avrupa’ya destek yine ABD’den gelmiştir. ABD, SSCB’nin Batı Avrupalı ülkelere müdahalesine engel olmak ve bu ülkelerin kendi ekonomilerini ayakta tutmalarını sağlamak için 1947’de Marshall Planı’nı duyurmuştur.⁹⁴ Avrupa’nın ihtiyaçlarını konuşmak için bu ülkeler Paris’te 12 Temmuz 1947’de bir araya gelerek Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adıyla bir örgüt kurmuştur. Marshall Planı 1948’de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün (OEEC) kurulmasıyla gerçekleştirildi. 1960 yılında da bu örgüt Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) olarak değiştirildi.⁹⁵ Bu örgütün amacı örgüt üyeleri arasında gümrük birliğinin sağlanmasıydı. Bu örgüt sayesinde aralarında gerginliğin ve güvensizliğin azaldığı, “ortak pazar” oluşturma fikrine sıcak bakan Avrupalı devletlerin olduğu ortaya çıkmıştı.⁹⁶

Avrupa bütünleşmesinin asıl önemli adımı ise Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman 9 Mayıs 1950’de Schuman Bildirgesi yayınlayarak atmıştır. Fransız siyasi olan Jean Monnet’in 1950 yılında Schuman’a verdiği memorandumun etkisiyle Schuman Bildirgesi ilan edilmiş ve 9 Mayıs 1950’de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur.⁹⁷ Jean Monnet’e göre daha önce Avrupa bütünleşmesi farklı kanallar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmış fakat başarısız olunmuştur. Bu sefer ekonomik alanda bir bütünleşme üzerinde durulması gerektiğine dair bu düşüncesi Monnet Planı olarak tarihe geçmiştir.

⁹² Avrupa bütünleşmesi için Marshall Planı, OEEC, OECD, ortak Pazar, AKÇT ve AET gibi projeler gerçekleştirilmiş ve başarılı olmuştur.

⁹³ Atilla Eralp, **Türkiye ve Avrupa**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 89.

⁹⁴ Michael Joseph Hogan, **The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952**, Cambridge University Press, 1987, s. 30.

⁹⁵ Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C: 51, Sayı 1-4, 1998, s. 284.

⁹⁶ Daniel Barbezat, “The Marshall Plan and the Origin of the OEEC”, **Explorations in OEEC History**, Richard Griffiths (ed.), OECD Publications, Paris, 1997, s. 34.

⁹⁷ Erhan Akdemir, “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi”, **Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, İlke Göçmen (ed.), Seçkin Yayıncılık, 2012, s. 43.

Böylece fikir babası olan Monnet'in planını Schuman'ın uygulaması ile Avrupa Topluluğu'nun temelleri atılmıştır.⁹⁸

Schuman Bildirgesi'nin yayınlanmasının ardından 1950 yılında Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg'un oluşturduğu İlk Altılar arasında Paris'te imzalanan antlaşmayla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. AKÇT'nin kurulmasına öncülük eden siyasi elitler Alman Konrad Adenauer, İtalyan Alcide de Gasperi, Fransız Robert Schuman egemenlik haklarını sınırlı alanlarda paylaşmak ve üst kurumlara devretmek hususunda anlaştılar. Bu kurucu devlet adamları, ulusal egemenliğin sınırlı ölçüde üst kuruma devredilmesinin, ulus devleti zayıflatacağını değil, aksine karşılıklı desteklerle güçlendireceğini savunmuşlardır.⁹⁹ Böylece 1952 yılında da AKÇT yürürlüğe girmiştir. AKÇT içerisinde Konsey, Yüksek Otorite, Adalet Divanı ve Ortak Meclis gibi kurumlara yer verilmiştir. Bu kurumlarla birlikte, altı ülke kömür ve çelik üretiminde yetkilerini üst otoriteye devretmiş oldular. Özellikle Fransa ve Almanya arasında yaşanan Saar bölgesindeki rezervlerin kullanımıyla ilgili gerginlik bu üst otorite ile bitmiş olup, çelik üretiminde de kar marjı artışı yaşanmıştır. AKÇT sayesinde elde edilen ekonomik başarı, askeri ve siyasal alanlarda bütünleşme çabalarını arttırmıştır.¹⁰⁰

Almanya ve Fransa arasındaki tarihi gerginliğin yok edilmesi, ekonomik iyileşme ve Avrupa'da yeni bir savaşın engellenmesi amaç olsa da AKÇT'nin kuruluşunda asıl amacın Avrupa'da daimi barış ve güvenliği sağlamak olduğu açık bir şekilde görülmektedir.¹⁰¹ Bu yüzden AKÇT'den sonra Avrupa'da daimi barış ve güvenliğin sağlanması amacı Avrupa Savunma Topluluğu'nun kurulmasına vesile olmuştur. AKÇT sadece ekonomik bir üst otorite olduğundan güvenlik için AST Antlaşması imzalanması İlk Altılar tarafından istenmiştir. Soğuk Savaş'ın ilk sıcak çatışması Güney Kore ile Kuzey Kore sınırında yaşanmıştır. 1950 yılında Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi işgal etmesiyle başlayan Kore Savaşı, SSCB ve ABD'nin savaşta taraf olmalarıyla uluslararası boyut kazanmıştır. 1952'de sona eren Kore Savaşı'ndan sonra, Soğuk Savaş'ın ikiye böldüğü diğer ülke olan Almanya'nın doğusu ve batısı arasında da savaş

⁹⁸ John McCormick, **The European Union**, Westview Press, Oxford, 1999, ss. 46-48.

⁹⁹ Desmond Dinan, **age**, s. 23.

¹⁰⁰ Erhan Akdemir, **age**, s. 44.

¹⁰¹ Martin Holland, **European Integration from Community to Union**, Londra, Printer Publication, 1995, s. 5.

çıkabileceğinden korkan Fransa dışında Batılı devletler Federal Almanya'nın silahlanmasına karar verdiler.¹⁰² Fakat yaşanan siyasi gerginliklerin sonucunda Almanya'nın silahlanmasına karşı olan Fransa meclisinde 1954 yılında AST reddedilmiştir. Böylece AST başarısız olmuştur. AST'nin başarısızlığı olası bir Avrupa Siyasi Topluluğu girişimini de baltalamıştır. Yapılan öneriler arasında en kapsamlı ve federal yapıda olan Avrupa Siyasi Topluluğu'nun görüşmelerini o dönem AST'nin onay sürecini yöneten geçici Meclisin¹⁰³ yapması kararlaştırılmıştı.¹⁰⁴ Fakat AST'nin onaylanmaması ve sürecin olumsuz sonlanmasıyla Avrupa Siyasi Topluluğu da başarısız olmuştur. Bunun sebebi dönemin düşünce yapısının henüz bu derece kapsamlı bir üst otoriteye hazır olmamasından kaynaklanmıştır.

1954 yılında AST ve Avrupa Siyasi Topluluğu'nun başarısız olması Avrupa'da bir birlik kurma arayışı olmadığı anlamına gelmemektedir. Batı Avrupalı ülkeler, AKÇT'nin çelik ve kömür üzerindeki başarısını diğer ekonomik alanlara da yaymak istemişlerdir. Bu isteğe yönelik ilk öneri Hollanda Dışişleri Bakanı Johan Willem Beyen tarafından gelmiştir. Bu öneri, 1955 yılında Messina'da toplanan İlk Altılardan gelen delegeler tarafından "Avrupa Atılımı" başlıklı ilke kararı alınmasında etkili olmuştur.¹⁰⁵ Bu kararda, Avrupa'da güvenliğin sağlanmasına, yaşam kalitesinin yükselmesi için işbirliğine işaret edilmiştir. Bu gelişmeler sayesinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (AAET) kuruluşuna ilişkin antlaşmayı hazırlaması için Belçika Dışişleri Bakanı Henri Spaak başkanlığında hükümetlerarası bir komite kurulmasına karar verilmiştir. Spaak Komitesi'nin oluşturduğu Roma Antlaşması ile de AET ve AAET kurulmuştur.¹⁰⁶

AET, 1958 yılında yürürlüğe girmiştir. AKÇT ile kömür ve çelik için sağlanan işbirliğini ekonominin her alanına yaymak amacıyla AET kurulmuştur. Ortak bir pazarın kurulması, gümrük birliğinin sağlanması, malların serbest dolaşımı, işgücü dolaşımı ve ulaştırma serbestliğine dair politikaların yönetilmesi

¹⁰² Haydar Çakmak, **Avrupa Güvenliği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 120.

¹⁰³ Geçici Meclis başında federalizm yanlısı, dönemin Belçika Dışişleri Bakanı olan Spaak getirilmiştir.

¹⁰⁴ Haluk Kabaalioglu, **Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 83.

¹⁰⁵ Erhan Akdemir, **age**, s. 46.

¹⁰⁶ Max Jansen ve Johan K. De Vree, **The Ordeal of Unity: The Politics of European Integration, 1945-1985**, Prime Press, Bilthoven, 1985, s. 141.

AET'nin hedeflerinden bazılarını oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için ortak kurumların kurulması gerekmektedir. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun amacı ise nükleer santrallerin kurulması ve refah düzeyinin artması, atom enerjisinin barışçıl amaçlarla kullanımı, santrallerin gelişimi ile üye ülkelerin yaşam kalitesinin yükselmesi ve diğer ülkelerle ilişkilerin gelişmesine etki etmektir. AKÇT'nin başarılı olması ve ardından AET ile AAET'nin kurulması diğer devletlerin de ilgisini çekmiştir. 1959'da ilk ortaklık başvurusunu yapan Yunanistan ve Türkiye'nin ardından İngiltere de üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu başvurularla genişlemelerle ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

AST'nin başarısız olmasının ardından yeni çözüm arayışlarına giren AET içinde siyasal işbirliğinin geliştirilmesi için Fouchet Planı oluşturulmuştur. Fransız Büyükelçi Christian Fouchet başkanlığında 1961 yılında kurulan komisyonla oluşturulan Birinci Fouchet Planı'na göre siyasal işbirliğinin ilk hedefi ortak dış ve savunma politikası oluşturmaktır. 1962'de Fransa tarafından açıklanan İkinci Fouchet Planı'na göre ise alınan kararlar oybirliği ile alınacak ve kurulan birlik hükümetler arası olacaktır. Fransa tarafından öngörülen teklifin diğer üye ülkeler tarafından reddedilmesi ile Fouchet Planı başarısız olsa da AET üyeleri ülkelerin siyasal alanda işbirliğinin geliştirilmesi için gayretleri devam etmiştir.¹⁰⁸

1962-1969 yılları arası AET için durgun geçmiştir. Fransa lideri Charles de Gaulle zamanı olan bu tarih aralığında bazı siyasi gerginlikler de olmuştur. Bu döneme İngiltere'nin üyelik başvurusunu veto eden Fransa damga vurmuştur. Bu gerginliklere rağmen gelişme yönünde bir adım atılarak 5 Nisan 1965'te ise AKÇT, AET ve AAET için tek Komisyon ve tek Konsey oluşturulmasını sağlayan Füzyon Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma 1967'de yürürlüğe girmiştir. AKÇT'nin Yüksek Otoritesi ile AET ve AAET'nin Komisyonları, Avrupa Toplulukları Komisyon'u çatısı altında birleşmiştir. Bu Komisyon üç kurumun da Komisyon'u (yürütme organı) haline gelmiştir. Artık bu üç ayrı kurum Avrupa Toplulukları (AT) adıyla anılmaktadır. 1990'lara kadar da Avrupa'nın tekleşmesi için çalışmaların yapıldığı görülmüştür.

¹⁰⁷ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Kitap, 2005, s. 56.

¹⁰⁸ Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliği'nin Yakın Geçmişi", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril Dedeoğlu (ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 52.

1970'ler uluslararası sistemde siyasi ve ekonomik çöküntülerin baş gösterdiği yıllar oldu. Uluslararası para piyasalarının dengesini sağlayan sabit kur sisteminin çözülmesiyle büyük ekonomik çöküntüler meydana geldi. Bu sistemin çözülmesiyle Batı ittifakı olan ABD, Avrupa ve Japonya arasındaki ekonomik işbirliği azaldı ve ABD'ye olan güven kırıldı. ABD de doların değerinin fazlaca arttığını ve olumsuz etkilendiğini savundu. Dolar, Bretton Woods sisteminin önemli parçası olduğundan, ABD'nin uluslararası piyasalara haddinden fazla dolar sürdüğünü iddia eden Avrupalılar ekonomik kriz nedeniyle ABD'den fazla sarsılmıştır.¹⁰⁹ Para sistemine dair bu tartışmaları 1973'te petrol krizi izlemiştir. Petrol fiyatlarındaki aşırı artışın Batı ittifakında petrol ithalatına bağımlı olan Avrupalı ülkelerini ve Japonya'yı ABD'den fazla sarsması sonucunda, ülkelerin Ortadoğu'ya bakış açılarını değiştirmeleri söz konusu olmuştur. Bunun bir yansıması olarak Arap-İsrail çatışmasında özellikle Filistin'e daha sıcak bakmaya başlamışlardır.¹¹⁰

Uluslararası ekonomik bu gelişmeler siyasi gelişmeleri de beraberinde getirdi. İki kutuplu sistem yumuşama (detant) dönemine girdi. Ekonomik sıkıntıların artmasıyla Amerikalı ve Avrupalı aktörler askeri harcamalarından kısarak, SSCB ile ilişkilerin diplomasiyle çözülmesine ağırlık vermeye başladılar. SSCB ile gerginliğin yumuşamasıyla beraber Avrupa'da güvenlik kaygıları azalıp yerini iktisadi endişelere ve demokrasinin geliştirilmesine bıraktı.

1970'ler Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesiyle, Avrupa Topluluğu entegrasyon sürecini ilerletme çalışmalarıyla geçmiştir. Bunun için Ortak Pazar'ın tamamlanması temel hedeftir. 1970'ler uluslararası sistemde Bretton Woods sisteminin çökmesinin ardından ekonomik krizlerle ve iki petrol kriziyle geçen bir dönem olduğundan Avrupa Topluluğu üye devletleri de olumsuz etkilenmiştir. Ekonomik ve mali politikalarda entegrasyon çalışmaları devam etmiş ve bunun için dönemin Fransız Başbakanı Raymond Barre tarafından hazırlanan Barre Raporu ile bu entegrasyonun temelleri atılmıştır. Barre Raporu'nun ardından 1970'de Werner Raporu tamamlanmıştır. Werner Planı'na göre üç evrede parasal birliğin sağlanması öngörülmüştür. Bu plana göre birinci evre 1990-1993 arası dönem, ikinci evre 1994-1998 arası dönem, üçüncü evre ise 1999'dan günümüze süregelen süreçtir.

¹⁰⁹ Atila Eralp, *age*, s. 93.

¹¹⁰ Atila Eralp, *age*, s. 94.

1970’lerde siyasal birliğin sağlanması amacıyla da Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) girişimi ortaya atılmıştır. O dönem Belçika Dışişleri Bakanı Etienne Davignon’un hazırladığı ASİ’nin amacı, üye devletlerin dış politikalarında koordinasyon ve işbirliğidir. ASİ ile hedeflenen Soğuk Savaş’ın yumuşama dönemine girmesiyle Avrupa Topluluğu’nun genişleyen ekonomik entegrasyonuna siyasi boyut eklenmesidir. Avrupa Parlamentosu, 1979 yılında ilk genel seçimleri ile Avrupa’nın tekleşmesi için başlayan Tek Pazar’ın oluşturulması, ortak para biriminin kullanılması, Birliğin kurulması gibi siyasi ve ekonomik gelişmeler 1990’lara kadar devam etmiştir.¹¹¹

28 Şubat 1986 tarihine gelindiğinde Avrupa Topluluğu üyeleri arasındaki serbest dolaşımın aksaklıklarına çözüm olması amacıyla Lahey’de Avrupa Tek Senedi (ATS) imzalanmıştır. ATS ile Avrupa iç pazarını kurmak hedeflenmiştir. 1992’de on iki AET üyesi devlet iç pazarı (tek pazar) tamamlamaya karar vermişlerdir.¹¹²

İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Avrupa entegrasyonunun sağlanması için ortaya atılan fikirlerden birisi federalizmdir. Bu fikre göre, Avrupa’da ulus devletler federal bir anayasaya sahip olmaları sayesinde küresel bir aktör olabileceklerdir. Federalizme göre ulus devletler yerini bir federasyona bırakarak siyasal ve ekonomik güvence sağlamaktadır. Federalistler siyasal konular ve dış politika konuları üzerinde durmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya atılan fikirlerden birisi de fonksiyonalizmdir. David Mitrany’nin “*A Working Peace System*” kitabında bu yaklaşımı açıklamış ve öncüsü olmuştur.¹¹³ Mitrany’e göre, ulus devletler zayıflatılmalı ve bütünleşmeyi arttırmak için ekonomik entegrasyon gerçekleşmelidir. Ulus devletlerde siyasi entegrasyon zor olduğundan ekonomi gibi ortak çıkarların söz konusu olabileceği alanlarda işbirliği başlamalıdır. AB’nin kurucularından biri olan Jean Monnet, 1950’lerde ortaya çıkan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’nu ortaya atarken de ekonomik entegrasyonu gerçekleştirmekle başlayıp ilerde federalizme gidebileceği

¹¹¹ Philip Thody, **Europe Since 1945**, Routledge, London, 2000, s. 11.

¹¹² Haluk Günuğur, **Avrupa Birliği**, Ankara, Avrupa Ekonomik Dayanışma Merkezi Bilim Serisi-3, 2007, ss. 23-24.

¹¹³ Bkz: David Mitrany, **A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization**, Quadrangle Books, Chicago, 1943; David Mitrany, “The functional approach in historical perspective”, **International Affairs**, 47(3), 1971, ss. 532-543.

düşüncesi ile yola çıkmıştır. ATS ve iç pazarın sağlanmasından sonra federalizm düşüncesi pekişmiştir.

1980'li yıllarda işlevselcilğe ve federalizme karşı olarak, öncülüğünü Ernest Haas'ın yaptığı yeni-işlevselci düşünce ortaya çıkmıştır. Bu düşünceye göre, ekonomik ve parasal birliğin sağlanmasıyla AB'nin fonksiyonel düzeyinin gelişeceği görüşü hakimdir.¹¹⁴ Haas'a göre, ulusal ekonomilerin zamanla bütünleşmesi, kurumsallaşma isteğinin artmasına ve bütünleşmenin derinleşmesine sebep olacaktır. Siyasal bütünleşme, ulusüstü kurumsallaşma ve ekonomik entegrasyonun yan etkisi olarak gelmektedir. Neo-fonksiyonalist (yeni-işlevselci) yaklaşıma göre, *spillover* etkisi (bir alandaki bütünleşmenin diğer alanlara yayılacağı düşüncesi) bütünleşmenin en önemli unsurudur. Bu yaklaşıma göre ulus devletler bir noktadan işbirliğine başladığında diğer alanlara işbirliğinin taşınması daha olasıdır.¹¹⁵

AB genişlemeleriyle birlikte federalizm tartışmaları artmıştır. Bu tartışmaların tekrar alevlenmesinde, genişlemelerle beraber siyasi bütünleşmenin yavaşlayacağı düşüncesi, ortak karar alma mekanizmasının ve demokrasinin güçlendirilmesi gerektiği gibi sebepler yer almaktadır. Fakat AB'nin devlet olmaması, halkının, anayasasının olmaması gibi etkenler AB'yi konfederal sisteme¹¹⁶ yaklaştırmaktadır. Ancak AB eşsiz bir oluşum olarak, konfederasyon kadar gevşek olmayan fakat federalizm kadar da sıkı olmayan ulusüstü bir yapıya sahiptir. AB, ulusüstü yapıda, hükümetlerarası karar alma mekanizmalarıyla yönetilmektedir. Ekonomik işbirliğinin daha ileri boyuta taşınmasıyla Maastricht Antlaşması'nın imzalanması AB için dönüm noktası olmuştur.

Maastricht Antlaşması, AT üyesi ülkelerin Hollanda'nın Maastricht şehrinde 1991 yılında toplanarak imzaladıkları Avrupa Birliği Antlaşması'dır. Değişen uluslararası sistemde AT üyeleri yeni bütünleşmeyi istişare etmek ve politikaları saptamak için müzakere etmişlerdir. Ekonomik ve Parasal Birlik'in (EPB) en önemli yapı taşlarından biri olan Maastricht Antlaşması'nın ana gündem maddeleri tek pazar, tek para, ortak sosyal politikalar ve az gelişmiş bölgelere

¹¹⁴ Philippe Schmitter, "Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism", **Journal of European Public Policy**, 12(2), 2005, ss. 255-272.

¹¹⁵ Erhan Akdemir, **age**, s. 47.

¹¹⁶ Konfederasyon, bağımsız devletler tarafından, egemenliklerini muhafaza etmek şartıyla, ortak ve sınırlı menfaatlerini sağlamak maksadıyla, bir antlaşma ile kurulan devletler topluluğu.

yardımların arttırılması, ortak dış politikanın geliştirilmesi ve Topluluğun genişlemesi gibi başlıklardan oluşmaktadır. Siyasal birliğin güçlendirildiği ve Ekonomik ve Parasal Birliğin oluşturduğu antlaşmayla federalizm yaklaşımına yakın bir model oluşturulmuştur. Fakat federalizmin gerekliliği olan ulusal yetkilerin merkeze devredilmesi kuralına üye ülkelerin uymamasından dolayı Antlaşma metninde değişiklikler yapılmıştır. Maastricht Antlaşması, 7 Şubat 1992 yılında imzalanmış ve 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Maastricht Antlaşması, Avrupa ulusları arasında daha yakın ve bütünleşmiş bir birlik sürecine girilmesinin başlangıcı olmuştur. Maastricht Antlaşması ile egemenlik haklarını devretmek istemeyen üye ülkeler karar alma mekanizmalarına kısıtlamalar getirmiş ve bütünleşme sürecini üç sütuna ayırmışlardır. Antlaşma'ya göre, bütünleşme Ekonomik ve Parasal Birlik, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Adalet ve İçişleri alanında işbirliği olmak üzere üç sütuna ayrılmıştır.¹¹⁷ Maastricht Antlaşması'yla birlikte Avrupa Toplulukları bütünleşmesi daha derinleşmiş ve artık Avrupa Birliği olarak tek çatı altında toplanmıştır. Bundan dolayı Maastricht Antlaşması, AB için mihenk taşlarından birisidir ve Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) olarak adlandırılmaktadır.

AB'nin fikri temellerinden sonra nasıl yirmi sekiz üye devletli Birliğin oluştuğunu anlamak için genişleme dalgalarının ve üyelik süreçlerinin bilinmesi gerekmektedir. İlk Altılar ile başlayan Avrupa Birliği tarihinin yirmi sekiz üye ülkeli entegrasyona ve eşsiz bir supranasyonalizme dönüşümü sıradaki bölümde ele alınmıştır.

2.2. Genişleme Dalgaları ve AB Bütünleşmesi

9 Mayıs 1950 tarihinde Schuman Bildirgesi'yle fikri temelleri atılan AKÇT, Paris Antlaşması'yla gerçek olmuştur. Avrupa Birliği'nin temelleri, İlk Altılar tarafından 1951 yılında AKÇT ile atılmıştır.¹¹⁸ 1957 yılında aynı altı ülke Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'nı imzalamışlardır. Altı kurucu üye olan Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda tarafından kurulan Toplulukların amacı İkinci Dünya Savaşı'ndan bitik çıkan Avrupa'da kalıcı barışı ve güvenliği

¹¹⁷ Ridvan Karluk, *age*, s. 85.

¹¹⁸ Frances Nicholson ve Roger East, **From Six to Twelve: The Enlargement of the European Communities**, Longman, Harlow, 1987, s. 25.

sağlamak olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ekonomik her türlü hizmet ve malı kapsayan geniş bir ortak pazarı kurmayı amaçlamışlardır. 1 Temmuz 1968’de altı ülke arasında gümrük vergileri kaldırılmıştır. Ortak tarım ve ticaret politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu girişimin başarısı altı kurucu ülke dışındaki Avrupalı ülkelerin dikkatini çekmiştir. Avrupa Birliği, yedi genişleme dalgasıyla günümüzdeki sınırlarına ulaşmıştır.

İlk Altılar tarafından AET kurulduktan sonra, 8 Haziran 1959 tarihinde Yunanistan ve ardından 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye AET’ye ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Bu iki ülkenin başvurusu AET Bakanlar Konseyi tarafından onaylanmıştır. 9 Temmuz 1961 tarihinde Yunanistan’la Atina Antlaşması ve 12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Antlaşması’nın 28. maddesinde, Türkiye’nin nihai hedefinin AB üyeliği olduğu ve Türkiye koşulluluk ilkelerini yerine getirdiğinde akit tarafların Türkiye’nin üyeliği olasılığını değerlendireceği belirtilmiştir. Ankara Antlaşması’na göre Türkiye ve AET ilişkileri için üç devre belirlenmiştir. İlk devre 1964 yılında başlayan hazırlık dönemidir. Hazırlık döneminde taraflar arasında ekonomik farklılıkların giderilmesi hedeflenmiştir. İkinci devre, 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile geçiş dönemiyle başlamıştır. Bu devrede Gümrük Birliği’nin sağlanması için 22 yıllık süreç öngörülmüştür. Fakat ilişkiler Türkiye’de gerçekleşen 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle askıya alınmıştır. 14 Nisan 1987 tarihinde, Türkiye belirlenen koşulları yerine getirmeden tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Fakat Komisyon görüşüne göre, Türkiye’nin ehil olmadığı, sosyo-ekonomik ve siyasal alanda gelişmesi gerektiği belirtilmiştir. İlişkiler Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilerlemiş ve nihayet 1 Ocak 1996’da Gümrük Birliği yürürlüğe girmiştir. Gümrük Birliği’yle son devreye geçilmiş ve 10-11 Aralık 1999’da Helsinki Zirvesi’nde Türkiye aday ülke ilan edilmiştir. 2004 yılında Brüksel Zirvesi’nde 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması kararlaştırılmıştır. Fakat Türkiye’de yaşanan siyasi gerginlikler nedeniyle ilişkiler geçici olarak askıya alınmıştır.¹¹⁹

1973 yılında kuzeye genişleme olarak anılan Danimarka, İrlanda ve İngiltere’nin üyeliği ile ilk genişleme dalgası gerçekleşmiştir. 1961 yılında ilk kez İngiltere üyelik başvurusunda bulunmuştur. Fakat o dönem Fransa

¹¹⁹ Prof. Dr. Şaban Halis Çalış, **Türkiye-AB İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016, ss. 33- 477.

Cumhurbaşkanı olan Charles de Gaulle tarafından İngiltere'nin başvurusunun veto edilmesiyle İngiltere'nin üyeliği gerçekleşmemiştir. Charles de Gaulle hükümetlerarası çizgide olan ve entegrasyonun ekonomi ile sınırlı kalmasını savunan bir devlet adamı olarak, İngiltere'nin üyeliğini Fransa'ya tehdit olarak değerlendirmiştir. Ardından 1967 yılında İngiltere, Topluluğa ikinci kez üyelik başvurusunda bulunmuştur. İngiltere'nin ekonomik ve siyasi koşullarının üyelik için yeterli olmadığı gerekçesiyle de Gaulle tarafından ikinci defa veto edileceği vurgulanmıştır. De Gaulle, İngiltere'nin siyasi ve ekonomik olarak üyeliğe uygun olmadığını iddia etse de, aslında İngiltere'nin ABD ile olan yakın ilişkisinden dolayı Truva atı olarak gördüğü ve Topluluğa katılımını bundan veto ettiği argümanı kuvvetlidir.¹²⁰ İngiltere'nin üyeliği, 1969 yılında de Gaulle'ün istifasıyla mümkün olmuştur. De Gaulle'ün istifasıyla yerine geçen Georges Pompidou ile İngiltere'nin üyelik ümitleri canlanmıştır. Pompidou, genişlemenin stratejik olarak öneminin farkında olarak, yalnızca OTP konusunda taviz vermemekte kararlı olduğundan, OTP için daimi bütçe ayrılmasını şart koştu.¹²¹

Hükümetlerarası çizgide olan de Gaulle'ün istifası, Topluluk'ta bütünleşmeye dair umutları arttırdı, bütünleşme politikalarının yeniden canlanmasına neden oldu. Çünkü Pompidou yeni politik gelişmeler ve İngiltere üyeliği gibi konularda daha açık görüşlüydü. Pompidou'nun isteği üzerine Topluluk üyeleri Konsey başkanlığı sırası olan Hollanda'nın Lahey kentinde 1969 yılında zirve yaptılar. Lahey Zirvesi'nde gündem maddeleri genişlemeler, Ortak Tarım Projesi ve Ekonomik ve Parasal Birlik'tir. Zirve'de "tamamlama, derinleşme, genişleme" sürekli tekrarlanmıştır. Bütçenin tamamlanması, Ekonomik ve Parasal Birlik'in derinleşmesi ve İngiltere'nin katılımı ana gündem maddeleridir. Lahey Zirvesi, Avrupa'nın yaratılmasında yeni bir hareket olarak Avrupa'da "Lahey ruhu" yaratmıştır.

İngiltere'nin üyeliği uluslararası ekonomik kriz ve petrol krizleri ile aynı döneme denk gelmiştir. Topluluk'ta artan işsizlikle mücadele, artan enflasyon ve büyümede duraksama ile geçen atalet dönemine girilmiştir. AT, Avrupa Konseyi sayesinde yapılan düzenli toplantılar ile bir arada kalmıştır. Artık dokuz üyeli

¹²⁰ Frances Nicholson, Roger East, *age*, ss. 30-32.

¹²¹ Arne Niemann, ve Philippe C. Schmitter, "Neofunctionalism", Antje Wiener ve Thomas Diez (eds.), *European Integration Theory* içinde, Oxford University Press, New York, 2009, ss. 45-67, s. 56.

Topluluk'ta yeni politikalar benimsenmiş ve ekonomik olarak zayıf olan üye ülkelere destek sağlamak, bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla 1975'te Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF) kurulmuştur.¹²² Ancak genel olarak 1970'ler AT için ataletle geçen yıllar olmuştur.

İngiltere'nin başvurusu gibi 1970'li yılların başında, İngiltere ile yakın ekonomik bağları olan Danimarka, İrlanda ve Norveç de AT'ye başvuruda bulunmuşlardır. Bu dört başvuru müzakereleri, AT üyeleri İlk Altılar ile ayrı ayrı fakat eş zamanlarda yürütülmüştür. Başvuru yapan dört ülke de Avrupa şüphecileri olan ülkeler olmalarına rağmen AT'ye başvurmak için nedenleri vardı. İrlandalıların bir kısmı Avrupa şüphecisi olsa da, büyük bir kısmı İngiltere'nin AT'ye üye olması durumunda İrlanda'nın dışarıda kalmasının mümkün olmayacağını kabul etmektedir. İngiltere tarafından Kuzey İrlanda işgal altında olduğundan İrlandalılar politik olarak İngiltere gölgesinde kalmaktansa daha büyük bir devletler birliği içerisinde yer almayı tercih etmişlerdir. İrlandalılar, AT'yi ekonomilerini iyileştirmek ve toplumlarını modernize etmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir.¹²³ Kısacası İrlanda halkı İngiltere gölgesinden çıkıp daha fazla söz sahibi olmak ve daha refah bir ekonomi istemiştir.

Bu dört başvuru yapan ülkenin içinde, Avrupa şüpheciliğinin en güçlü olduğu ülke Norveç'ti. Norveçliler yakın tarihte İsveç'ten bağımsızlığını elde etmiş bir halk olarak, bir bütünleşmenin parçası olmak istemiyorlardı. Bu düşünceye bakarak, İrlandalılar İngiliz baskısından uzaklaşmak ve görece olarak eşit olmak için AT'ye üye olmak isterken Norveçlilerin İsveç'ten daha büyük bir birliğin içinde yer almak istememesi tek neden olamazdı. Norveçli çiftçiler Ortak Tarım Projesi hususunda endişeli olduğundan ve balıkçılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu halk için ortak balıkçılık projesinden hoşlanılmadığından AT konusunda şüphecilik güçlüydü.

Diğer başvuru yapan ülke Danimarka'nın Avrupa şüpheci olmasının nedeni ise Nordik (Kuzey) dayanışmasıydı. Savaş yıllarını hatırlayan Danimarka halkı, Almanya'nın olduğu bir Toplulukta olmaya sıcak bakmıyordu. Danimarka'da yapılan 1971 yerel seçimlerinde Avrupa şüpheci hükümetin başa geçmesi Grönland'da balıkçılığın kontrolü için daha sert tutum sergilemiştir.

¹²² Rıdvan Karluk, *age*, s. 458.

¹²³ Desmond Dinan, *age*, s. 180.

Diğer yandan, Danimarka İngiltere piyasalarına erişimin azalmasını istememekteydi, ayrıca Almanya piyasalarına erişmek de Danimarkalıları oldukça cezbeden bir faktördü. Dolayısıyla Danimarka’da kamuoyu ikiye bölünmüştü.

Nitekim 1970’lerde, AT’ye başvuru yapan bu dört devletten İngiltere hariç diğer üç ülkede AT’ye katılım için referandumlar yapılmıştır. Genişlemenin onaylanıp onaylanmayacağını belirlemek için AT kurucularından olan Fransa’da da referandum yapılmıştır. Aslında Fransa Parlamento’da tartışarak oylayabilirdi, bu referandum sadece danışma niteliğindeydi. Charles de Gaulle’den sonra yönetime geçen Pompidou, Avrupalı kimliğini vurgulamak ve Fransa’nın Topluluğa bağlılığını kanıtlamak istemiştir. Referandum sonucu genişlemeler lehine olumluydu. 1972 Mayıs ayında İrlanda’da yapılan referandumda yüzde 77 katılımın yüzde 83’ü “evet” oyunu kullanarak AT üyeliğini onaylamışlardır. Eylül ayında Norveç’te katılımın yüzde 78 olduğu referandumda yüzde 54 “hayır” oyu çıkarak AT üyeliği reddedilmiştir. Özellikle balıkçılık ve tarım alanındaki çıkar gruplarını temsil eden üyelik karşıtları karşısında başbakanları istifa etmiştir. Norveç’ten bir hafta sonra son referandum Danimarka’da yapılmıştır. Katılımın yüzde 90’ı bulduğu referandumdan yüzde 63 oylar “evet” çıkarak AT üyeliğini onaylamış olmuşturlar. 1972 referandumları sonuçları, Avrupa şüpheli ülkelerde katılıma destekçilerin ve muhaliflerin eşit olduğunu göstermiştir.¹²⁴

Topluluk içerisinde Lahey ruhunun devam etmesini arzulayan Pompidou, 1972 referandumlarının ardından Paris’te bir zirve yapmak istedi. Bu zirvede genişlemeler kutlanarak ve Lahey ruhu canlandırılarak daha derin bir bütünleşme çağrısı yapılmak istenmiştir. Zirve bildirgesi, EPB’nin ikinci aşamasına geçilmesi, Avrupa Parasal İşbirliği Fonu’nun kurulması ve sosyal, ar-ge, teknoloji politikalarının güçlendirilmesine kadar kısa vadeli planlar içermekteydi. Zirve bildirgesinde, AT liderlerinin “on yıl sona ermeden... üye devletler arasında ki tüm ilişki yapısını bir Avrupa birliğine...dönüştürmek gibi büyük bir amaç belirlediklerini” beyan ettikleri kısa bir son paragraf içermektedir. AT kurumlarına 1975 sonuna kadar bu konuda bir rapor hazırlamaları şartı sunulmuştur. Esasında Zirveye katılanların hiçbiri 1980 yılında bir Avrupa birliği

¹²⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe, *age*, s. 728.

kurulacağına ihtimal vermemekteydi. Son paragraf, Pompidou'nun bütünleşmeye verdiği değeri göstermek amacıyla son dakika gelen bir fikirdir.¹²⁵

Paris Zirvesi'nin olumlu havasına ve Lahey ruhuna rağmen, 1970'li yılların başlarında AT bazı karışıklıklar içerisindeydi. Komisyon düşüşe geçmiş, Fransız-Alman ilişkileri gerginleşmiş, Lüksemburg Uzlaşısı kalıcı hale gelmişti. Küçük üye ülkeler, büyük üye ülkelerin dış politikadaki işbirliğini hakimiyetlerini kanıtladıkları hükümetlerarası yaklaşıma kayılmasından rahatsızlık duymaktaydılar. Almanya, OTP'nin fazla maliyetli oluşundan yakınmaktaydı, çünkü en çok katkıyı yapan üye ülke Almanya'ydı. Tarım fiyatları konusunda Alman-Fransız gerginliği yaşanmaktaydı. İki ülkenin ortak fikir birliği sağladıkları tek konu Komisyon'dan hoşlanmamalarıydı. Komisyon, Brüksel'de bulunan üye devletlerin temsilcilerine hizmet eder pozisyondaydı. Çeşitli konularda tebliğler ve raporlar hazırlamaktaydı. 1970 yılında kurulan Avrupa Siyasi İşbirliği, üye ülkeler arasında dış politika alanında işbirliğini arttırmaya ve ortak bir tutum sergilemeye yardımcı olmayı hedeflemiştir. Dış politika alanı Fransa'nın ısrarcı tutumu sayesinde hükümetlerarası çizgide kalmıştır. Komisyon ve Parlamento dış politikada işbirliğinin dışında bırakılmıştır.

1973 yılında Ortadoğu'daki Arap-İsrail savaşının ardından, petrol fiyatlarının dört kat arttırılmasıyla küresel ekonomik krizle beraber AB ülkeleri de ekonomik buhrana kapılmıştır.¹²⁶ Ekonomik durgunluk ve yüksek enflasyonlar mevcut piyasa bütünleşmesi düzeyinde düşüş yaşanmasına ve EPB'nin sonunun gelmesine neden olmuştur. EPB'nin durgunluğuna karşın, çevre politikası, sosyal politikalar, bölgesel politikalar alanında gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansında üye ülkelerin tutumlarını koordine etmeleri sayesinde AB'nin siyasi profili güçlenmiştir. Özellikle İngiltere'nin üyeliğinin ardından AT içinde hazmetme süreci yorucu bir süreç olarak geçmekte ve İngiltere'nin Avrupa şüpheciliği havası AT içinde olumsuz bir etki yaratmaktaydı. İngiltere'nin üyeliği, farklı bir Alman-Fransız eksenini ortaya çıkardı. Özellikle Dışişleri Bakanları Giscard ve Schmidt'in ittifakı AT içindeki siyasi diyalogun arttırılmasına yönelik Avrupa Konseyi'nin kurulmasına vesile olmuştur. Liderlerin olağan toplantıları, dış politikada koordinasyon arttıkça ve Topluluk kapsamına giren EPB, genişlemeler gibi önemli konuların daha sık ve daha ciddi ortamda görüşülmesi

¹²⁵ Desmond Dinan, *age*, s. 184.

¹²⁶ Desmond Dinan, *age*, 178.

ihtiyacı doğmuştur. 1973 yılında Kopenhag Zirvesi'nde, AT'nin stratejik programlarının oluşturulacağı yeni bir kurumsal organ ihtiyacı doğrultusunda, üye devletlerin liderleri ile dışişleri bakanlarının senede üç kez toplanmasının sağlanacağı Avrupa Konseyi'ni kurmaya karar verdiler. Kopenhag Zirve Bildirgesi'nde, bu toplantıları düzenleme ve hazırlık görevinin Konsey başkanlığı yürüten ülkede olacağı yer almaktadır. Fransa'da 1974 yılında toplanan Paris Zirvesi'nde alınan Avrupa Konseyi'nin kurulması, Avrupa Siyasi İşbirliği'nin meşrulaştırılması, Konsey başkanlığının etkinliğinin artırılması gibi kararlar AT'yi hükümetlerarası yaklaşıma doğru götürmekteydi. Diğer yandan ulusüstü bir yaklaşımla Parlamento'da seçimlerin doğrudan yapılmasına karar verdiler. Fakat doğrudan seçimlerin ne zaman yapılacağına dair uzlaşma sağlanamadı.¹²⁷

1978'de İran Şahı'nın düşürülmesi ikinci bir petrol krizini beraberinde getirmiş, AT ülkelerini yeniden ekonomik durgunluğa sürüklemiş, işsizliğin artmasına neden olmuş, enflasyonu tırmandırmıştır. 1970'lerin sonunda Doğu-Batı ilişkilerin yeniden çatışmalı olmasıyla uluslararası alanda durum karıştı. Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da Batı Avrupa'ya karşı orta menzilli, mobil füzeler yerleştirmesiyle, 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi, Polonya'da sıkıyönetim ilan edilmesi Doğu-Batı arası ilişkilerin daha da bozulmasına neden olmuştur.

1979'a gelindiğinde AT içinde ilk doğrudan Parlamento seçimleri ve Yunanistan'ın katılım süreci olmak üzere iki önemli konu bulunmaktaydı. İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın katılımının gerçekleştiği birinci genişleme dalgasının ardından, ikinci genişleme dalgası Yunanistan'ın katılımıyla gerçekleşmiştir. Askeri rejimlerini kapatan İspanya, Portekiz ve Yunanistan AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. AT'nin güneyinde yer alan bu üç ülkenin coğrafi, siyasi ve ekonomik olarak ortak özellikleri bulunmaktaydı. AET ile kıyaslandığında az gelişmiş ülkeler olan bu üç Akdeniz ülkesinin diğer ortak özelliği askeri rejimden çıkıp demokratikleşmeye çalışmalarıydı.¹²⁸

1975 yılında, Albaylar Cuntası yönetiminden çıkarak demokrasiye geçiş yapan Yunanistan AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon'un

¹²⁷ Sinem Akgül Açıkmeşe, *age*, s. 733.

¹²⁸ Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üyelik süreci hakkında bilgi almak için Bkz: Atila Eralp, **Türkiye ve Avrupa**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, ss. 177-239; Loukas Tsoukalis, **The European Community and its Mediterranean Enlargement**, George Allen ve Unwin, London, 1981.

tam üyelik başvurusuna ilişkin görüşüne göre, tarımda çalışan işçi sayısının fazla olduğunu, sanayisinin az gelişmiş olduğunu ve Yunanistan'ın üyeliği durumunda AT'den kaynak aktarımının gerekeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Komisyon, Yunanistan'ın sahip olduğu bu olumsuz özelliklerin katılım öncesi hazırlık gerektirdiğini belirtmiştir.¹²⁹ Komisyon'un, Yunanistan ile katılım öncesi müzakerelerle olumsuzlukların giderilebileceğini açıklamasından sonra Konsey 9 Şubat 1976 tarihinde müzakerelere başlanması kararını almıştır. Yunanistan ile 34 ay süren müzakerelerin ardından 1981 yılında AT'ye tam üyeliği gerçekleşmiştir.

Akdeniz ülkeleri olan İspanya ve Portekiz'in, 1974 ve 1975 yıllarına gelindiğinde askeri rejimlerinin yıkılmasıyla AT ile ilişkileri yön değiştirmiştir. 1977 seçimlerinde İspanya'da yapılan seçimlerde iktidara Adolfo Suarez geçmiştir. 1974'te Portekiz'de askeri rejimi devirip iktidara geçen Mario Soares ile İspanya ve Portekiz, AT'ye 1977 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. İki Akdeniz ülkesi de yeni kurulan demokrasilerini güvence altına almak istedikleri, ekonomik açıdan AT'nin fonlarından faydalanmak istedikleri için AT'ye tam üyelik başvurusu kaçınılmaz bir fırsattı. Komisyon'un 1978 yılında her iki ülkeyle de müzakerelere başlama kararının ardından tarım, sosyal işler, balıkçılıkta çıkan sorunların giderilmesinin ardından 1986 yılında tam üyelik gerçekleşmiştir.¹³⁰

İspanya ve Portekiz'in üye olduğu üçüncü genişleme dalgasının ardından, dördüncü genişleme 1995 yılında Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın üyeliği ile gerçekleşmiştir.¹³¹ Bu üç ülkenin ortak özellikleri olan gelişmiş demokrasileri ve geleneksel pazar ekonomisine sahip olmalarıyla, kalkınmışlık seviyeleriyle AT'ye önemli katkılar sağlayacakları muhakkaktır.¹³² Bu üç EFTA¹³³ ülkesi Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında tarafsızlık politikası izlemişlerdir.

¹²⁹ Comission of European Communities, "Opinion on Greek Application for Membership", **Bulletin of the European Communities**, Ek No: 2, 1976.

¹³⁰ Comission of European Communities, "Documents Concerning the Accession of the Kingdom of Spain and the Portugese Republic to the European Communities", **Official Journal of European Communities L 302**, 15.11.1985.

¹³¹ Fraser Cameron, "The European Union and the Fourth Enlargement", **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 33, No:1, 1995, s. 18.

¹³² John Redmond, **The 1995 Enlargement of the European Union**, Ashgate, Aldershot, 1997, s. 4.

¹³³ EFTA, 4 Ocak 1960 tarihinde Stockholm'de, İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Avusturya, İsviçre, Portekiz'in imzaladığı sözleşmeyle kurulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'dir. Daha sonra Finlandiya , İzlanda, Liechtenstein'in katılımıyla tamamlanmıştır. Diğer üyelerin EFTA'dan

Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in EFTA üyeliğini bırakarak AT'ye başvuru yapmalarındaki başlıca sebeplerden birisi Doğu Blok'unun çökmesiyle Soğuk Savaş'ın bitmesidir. İki kutuplu dünya sisteminde tarafsızlık politikası izlemeyi tercih eden bu ülkeler, Sovyetler Birliği'nin tepkisinden çekinerek AT'yle işbirliğinden uzak durmuşlardır. SSCB'nin dağılmasının ardından Doğu Avrupa'daki komünist rejimler çökmüş ve EFTA üyeleri AT üyeliğini gözden geçirmeye başlamışlardır. AT üyeliğinin diğer çekici yönü ortak pazarın olmasıdır, bu üç ülke tek pazarın ve AT ile ticaretin dışında kalmak istememektedir.¹³⁴ 1992 yılında Komisyon'un bu üç ülke hakkında sunduğu olumlu değerlendirmelerle müzakereler başlamış ve 1995 yılında AB'ye tam üyelikleri gerçekleşmiştir.¹³⁵

AB'nin 1957'den 1995'e kadar geçen sürede 9 ülkenin aşamalı olarak üyeliği ile gerçekleşen genişlemelerinin ardından, 1990'lı yıllardan itibaren farklı genişleme sorunları ile karşı karşıya kalınmıştır. Özellikle 1980'lerin sonundan itibaren AT'ye tam üyelik başvurusu yapan Türkiye, Malta ve Kıbrıs ile Soğuk Savaş'ın bitmesiyle dağılan SSCB güdümünden kurtularak AB üyeliğine yönelen Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (ODAÜ),¹³⁶ AB'nin baş etmesi gereken genişleme sorunlarının başında gelmektedir. Bu tez çalışmasında, Soğuk Savaş sırasında uygulanan koşulluluk kriterleri ve AB'nin baş etmesi gereken genişleme sorunlarında uygulanan koşulluluk kriterleri ele alınmıştır.

AB beşinci genişleme dalgası on ülkenin -ODAÜ'ler, Kıbrıs, Malta- üyeliği ile gerçekleşmiştir. 1989 Devrimleri'nden sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Sovyetler Birliği baskısından kurtularak AB üyeliğine yönelmişlerdir. İki kutuplu sistemde Doğu Bloğu etkisinde kalan ODAÜ'lerin siyasi ve ekonomik koşullarını modernize etmeleri gerekmiştir. Avrupa sınırları içinde yer almaları sebebiyle tarihsel bağlarla bu ülkeler Avrupalıdır ve AB'ye üye olmaları kaçınılmazdır.¹³⁷ ODAÜ'ler AB'ye tam üyelik gayesinde olmalarına karşın, AB

ayrılarak AT'ye üye olmalarıyla, günümüzde sadece İzlanda, Norveç, İsviçre ve Liechtenstein'i kapsamaktadır.

¹³⁴ Fraser Cameron, *age*, s. 19.

¹³⁵ Francisco Granell, "The European Union's Enlargement Negotiations with Austria, Finland, Norway and Sweden", *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 33, No: 1, 1995, ss. 117-141.

¹³⁶ AB resmi belgelerine göre ODAÜ'ler Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Macaristan, Slovenya, Slovakya'dır.

¹³⁷ Heather Grabbe, Kirsty Hughes, *Enlarging the EU Eastwards*, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1998, s. 7.

1990'ların başında derinleşmeye odaklandığı ve ODAÜ'lerin tam üyelik için yeterli olmadığı kanısında olduğu için tam üyeliğe sıcak bakılmamaktaydı. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından ise 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde tutumunu değiştirmiştir. Böylece ODAÜ'ler 1994 ve 1996 yılları arasında başvurularını Konsey'e sunmuşlardır.

19 Aralık 1972 tarihinde, Kıbrıs ile AT arasında imzalanan Ortaklık Antlaşması ile başlayan ilişkiler, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 1990 yılında tüm Kıbrıs için yaptığı tam üyelik başvurusuyla devam etmiştir. Kıbrıs sorunlu bir aday ülke olmasına rağmen AB bu başvuruyu Komisyon'un 1993'te sunduğu olumlu görüşleriyle, Kıbrıs'ı genişleme çerçevesine dahil ederek değerlendirmiştir.¹³⁸ 1994 yılında toplanan Korfu ve Essen Zirvesi'nde bir sonraki genişlemede Kıbrıs'ın da yer alacağını açıklamıştır.¹³⁹

1994 yılında toplanan Korfu ve Essen Zirveleri'nde genişleme çerçevesinde konuşulan diğer Akdeniz ülkesi Malta'dır.¹⁴⁰ Malta, yüzölçümü ve demografik olarak AB'ye tam üyelik başvurusu yapan en küçük ülkedir. 5 Aralık 1970 tarihinde Malta ile AT arasında Ortaklık Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşmaya göre, beşer yıllık iki aşamada Gümrük Birliği'nin sağlanması planlanmıştır. Fakat Malta'da 1971 senesinde yaşanan iktidar değişikliği sebebiyle ikinci aşamaya geçilememiştir. 1980'lerin sonunda tekrar iktidarın değişmesi ile Malta 16 Temmuz 1990 tarihinde AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon'un olumlu görüşleriyle katılım sürecinin başlaması gerekirken, 1996 senesinde AB karşıtı İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle başvuruyu geri çekmişlerdir. 1998 yılında Hristiyan Demokratların iktidara gelmesiyle 10 Eylül 1998 tarihinde tekrar AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunulmuştur.

AB, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Estonya ve Kıbrıs ile 1998 yılında katılım müzakerelerini başlatmıştır. 2000 yılında Litvanya, Letonya, Bulgaristan, Slovakya, Romanya ve Malta ile tam üyelik müzakerelerini

¹³⁸ Neill Nugent, "EU Enlargement and the Cyprus Problem", *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 38, No:1, 2000, ss. 131-150.

¹³⁹ Neophytos Loizides, "Greek-Turkish Dilemmas and the Cyprus-EU Accession Process", *Security Dialogue*, Cilt: 33, No:4, 2002, ss. 429-442.

¹⁴⁰ Korfu ve Essen Zirveleri'ndeki hükümler için Bkz: Commission of European Communities, "Corfu European Council", *Bulletin of the European Communities*, No 6/1994, s. 13; Commission of European Communities, "Essen European Council", *Bulletin of the European Communities*, No 12/1994, s. 14.

başlatmıştır. Bulgaristan ve Romanya dışındaki on ülke katılım koşullarını sağladığından 2004 yılında üyelikleri gerçekleşmiştir fakat Bulgaristan ve Romanya'nın üyelikleri politik ve ekonomik reform konusundaki yetersizlikleri sebebiyle katılım koşullarını sağlayamadıklarından üç yıl gecikmeli olarak 2007'de gerçekleşmiştir.¹⁴¹ 2013 yılında AB'nin yedinci ve son genişleme dalgası Hırvatistan'ın üyeliğiyle birlikte, İlk Altılar'la yola çıkan AB yirmi sekiz üyeyi kapsayan genişlemeleriyle günümüzdeki sınırlarına ulaşmıştır.

2.3. Koşulluluk Kriterlerinin Gelişimi

AKÇT ve AET'yi kuran Paris ve Roma Antlaşmaları'nda, Toplulukların yeni üyelere açık olduğu belirtilmiştir. Bundan sonraki Avrupa Toplulukları Antlaşmaları'nda ya da AB Antlaşmaları'nda "Avrupalı olmak" ya da "demokrasi, eşitlik, insan haklarına saygılı olmak, hukukun üstünlüğü" gibi koşullar temel olarak yer almaktadır. Bu iki temel koşulun detaylı kriterlerine ise Zirve'lerde karar kılınmıştır. Dolayısıyla genişleme koşulları olarak bilinen üyelik kriterleri, Avrupa Topluluğu/ Avrupa Birliği Antlaşmaları'nda ya da Zirve sonuç bildirelerinde karşımıza çıkmaktadır.

AT'nin kurucu antlaşmalarından hepsinde, yeni üye devletlerin katılımına ve genişlemeye yönelik kriterlerin olduğu bir madde bulunmaktadır. AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması'nın 98. Maddesinde, AET'yi ve AAET'yi kuran Roma Antlaşması'nın 237. ve 205. Maddelerinde üyelik kriterleri yer almaktadır. Bu üç maddede geçen üyelik kriterinin ortak noktası "Avrupa devleti olmaktır". 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması'nda (ABA), bu üç madde birleştirilerek "O" maddesi oluşturulmuştur. "O" maddesine göre "her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuru yapabilir" ve ABA yürürlüğe girdiği andan itibaren genişlemeler Avrupa Toplulukları kapsamında değil Avrupa Birliği çerçevesinde gerçekleşeceği ifadesi yer almıştır. AB üyesi olabilmek için ise "Avrupalı devlet olma" koşulu yinelenmiş ve buna ek bir kriter getirilmemiştir.¹⁴²

AB'de demokrasi politikaları 1990'lı yıllardan itibaren kurumsallaşmış olsa da, Soğuk Savaş döneminde de demokrasi koşulluluk kriteri olarak

¹⁴¹ Gergana Noutcheva, Dimitar Bechev, "The Successful Laggards: Bulgaria and Romania's Accession to the European Union", **East European Politics and Societies**, Cilt: 22, No: 1, 2008, ss. 114-144.

¹⁴² Dierk Booss, John Forman, "Enlargement: Legal and Procedural Aspects", **Common Market Law Review**, Cilt: 32, No: 1, 1995, s. 98.

belirlenmiştir. Kurucu antlaşmalar Paris Antlaşması ve Roma Antlaşması'nda demokrasiye atıf yapılmasa da, 1961 yılında Avrupa Parlamentosu üyesi Willi Bilkerbach tarafından hazırlanan Birkelbach Raporu'nda demokrasinin aday ülkelere koşulluluk kriteri olarak sunulduğunun önemli bir göstergesi olmuştur.¹⁴³ Ancak siyasi koşulluluğun Soğuk Savaş sonrası dönemde kurumsallaştığı ifade edilmektedir.

1997 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'nda ABA'nın "O" maddesi, Maastricht Antlaşması'ndaki 49. Maddeyle revize edilmiş ve Amsterdam Antlaşması yürürlüğe girene dek genişleme koşulu olan Avrupalılık koruma altına alınmaya devam edilmiştir. Bu çerçevede ikinci katılım koşulu da, Amsterdam Antlaşması'nda "bu Antlaşma'nın 6. maddesinin 1. bendinde bulunan kriterlere saygı duyan her Avrupa devletinin Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabileceği" belirtilmiştir. AA'da demokrasi, insan hakları, özgürlük, temel haklar, hukukun üstünlüğü katılım koşulları olarak belirlenmiştir. ABA'nın 49. Maddesi Lizbon Antlaşması ile değiştirilmiştir. Buna göre "2. Maddede değinilen değerlere saygı gösteren ve onları geliştirmeyi taahhüt eden her Avrupa devleti Birliğe üye olmak üzere başvuruda bulunabilir".

"Avrupalı olmak" kurucu ve tadil edici antlaşmalarda açıklamalı olarak bulunmamaktadır. Coğrafi tanımlama yapıldığında Avrupa, Avrasya kıtasında bir yarımadadır. Fakat kastedilen coğrafi tanımdan çok Avrupalı kimliğe sahip olmaktır.¹⁴⁴ Kimlik, sahip olunan coğrafya, dil, din, ortak kültür, etnik kökenler, yaşam tarzı, değerler vb. birçok öğelerden oluşmaktadır.¹⁴⁵ Komisyon'un bu fikirlerle katıldığı, 26-27 Haziran 1992 tarihinde yapılan Lizbon Zirvesi'nde sunduğu raporda anlaşılmaktadır. "Avrupa, hiçbir zaman resmi olarak tanımlanmamıştır, Avrupa kavramı, Avrupa kimliğini oluşturan coğrafi, tarihi ve kültürel unsurların birleşiminin bütününden meydana gelmektedir. Bundan dolayı Avrupa'nın sınırlarını çizmek mümkün değildir."¹⁴⁶ ABA'nın 49. maddesinde salt coğrafi bir Avrupalılık kriterinin ifade edilmediği burdan anlaşılmaktadır. Bu

¹⁴³ Beken Saatçioğlu, "Avrupa Birliği ve Demokratikleşme," içinde **Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, (ed.) Belgin Akçay ve İlke Göçmen, Ankara: Seçkin, 2012, 655.

¹⁴⁴ Stuart Croft vd. , **The Enlargement of Europe**, Manchester University Press, Manchester, 1999, s. 3.

¹⁴⁵ Nuri Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", (ed.) Atilla Eralp, **Türkiye ve Avrupa**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 50.

¹⁴⁶ Comission of European Communities, "Europe and the Challenge of Enlargement", **Bulletin of the European Communities**, Ek No:3, 1992, s. 11.

çıkarmının aksine, Fas'ın 1987'de Konsey'e yapmış olduğu başvuru coğrafi Avrupalılık kriterine uygun bulunmadığından reddedilmiştir. Dolayısıyla bu kriter muğlak bir kriterdir.

1996 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'na kadar kurucu antlaşmalarda sadece Avrupalılık koşulu yer almaktadır. Fakat AT/AB üyelik başvurularında kurucu antlaşmalarda yer almayan ancak Zirve Bildirgeleri'nde belirlenen koşullar değerlendirilmiştir. Örneğin, İspanya, Yunanistan ve Portekiz'in başvurularından sonra 1978 yılında toplanan Kopenhag Zirvesi'nde geçen "her üye ülke insan hakları ve temsili demokrasiye saygı ve bunların korunması üyeliğin zorunlu koşullarıdır" ifadesiyle, Akdeniz ülkelerine mesaj verilmiştir.¹⁴⁷ Böylelikle aday statüsünde olan Akdeniz ülkelerinin demokrasiye geçtikten sonra yaptıkları üyelik başvuruları, insan hakları ve demokrasiye saygı koşuluna bağlanmıştır. Akdeniz genişlemesinin ardından, 1991 yılında yapılan Maastricht Zirvesi'nde ve 1992'de yapılan Lizbon Zirvesi'nde demokrasiyle yönetilen tüm Avrupa ülkelerinin AT'ye üyelik başvurusunda bulunabileceği koşulu yer almıştır.¹⁴⁸

Tam üyelik koşullarının belirlendiği diğer zirve Haziran 1993'te toplanan Kopenhag Zirvesi'dir. Komisyon, "Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Yeni Bir Ortaklığa Doğru" başlıklı raporunda ODAÜ'lerin siyasi ve ekonomik kriterleri yerine getirmeleri halinde ve AT'nin yeni bir genişlemeye hazır olması durumunda üyeliğin gerçekleşebileceğini belirtmiştir.¹⁴⁹ Komisyon'un öngördüğü bu kriterler Kopenhag Zirvesi'nde aynen kabul edilmiştir. Kopenhag Zirvesi'nde kabul edilen bu koşulluluk kriterleri Kopenhag Kriterleri olarak tüm aday ülkeler için bir katılım koşulu haline gelmiştir. Kopenhag Kriterleri siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve müktesebat uyum kriterleri olarak üç ana başlıktan oluşmaktadır. Kopenhag Zirvesi'nde bu üç kriterin yanında önemli bir koşul daha belirlenmiştir. AB genişleme hareketinin, bütünleşme ve derinleşmeye olumsuz yönde etki etmediği sürece sağlanabileceğini ifade ederek genişleme olduğu sürece reformların da yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Hazmetme

¹⁴⁷ Comission of European Communities, "Copenhagen European Council", **Bulletin of the European Communities**, No: 3, 1978, s. 6.

¹⁴⁸ Comission of European Communities, "Maastricht European Council", **Bulletin of the European Communities**, No:12, 1991, s. 7; "Lisbon European Council", **Bulletin of the European Communities**, No:6, 1992, s. 3.

¹⁴⁹ European Commission, **Towards a Closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe**, SEC (93), No:648, 18 Mayıs 1993.

kapasitesi olarak anılan bu kriterin, Kopenhag Kriterleri'nin dördüncüsü olup olmadığı tartışılmaktadır.¹⁵⁰ Özellikle ODAÜ genişlemesinde hazmetme kapasitesi gündeme gelmiştir. On iki yeni üyeyi entegre etmek için AB kurumlarının daha büyük bir AB'nin gereksinimlerini yerine getirebilmesi gerekmektedir. Bütünleşme ve derinleşme için yapılması gereken reformlar için sorumluluk üye devletlere aittir.¹⁵¹

12-13 Aralık 1997 tarihinde düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nde , AB'nin genişlemesi için ön koşulun kurumların işleyişinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanarak, Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen dördüncü kriterin altı çizilmiştir.¹⁵² Bu dördüncü kritere göre, üye ülkelerin genişlemeden önce kurumsal iyileştirmeler yapmaları gerekmektedir.

Kopenhag Kriterleri'nin üçüncüsü olan müktesebata uyum kriterinin, 15-16 Aralık 1995 tarihinde toplanan Madrid Zirvesi'nde aday ülkeler için benimsenmesinin katılım koşulu olarak sunulması kararı alınmıştır.¹⁵³ Madrid Zirvesi'nde alınan kararlarda Topluluk mevzuatının ulusal mevzuatlara aktarılmasının adli ve idari mercilere uygun şekilde yapılmasının önemi belirtilerek bir katılım koşulu daha belirlenmiştir.

10-11 Aralık 1999 tarihinde Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de toplanan Helsinki Zirvesi'nde aday ülkelerin barışçıl yollarla sınır anlaşmazlıklarını çözmeleri koşulu sunulmuştur. Komisyon'un 1997 yılında tüm aday ülkeler için sunduğu Gündem 2000 Raporu'nda aday ülkelerin ve üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin "kendi aralarında ya da üçüncü ülkeleri de ilgilendiren sınır anlaşmazlıklarını çözmeye çabalamaları gerektiği, çözüme kavuşturamadıkları anlaşmazlıkları Uluslararası Adalet Divanı'na götürmeleri konusunda anlaşmaları" ifadesini vurgulamıştır.¹⁵⁴ Bu ifade, Helsinki Zirvesi'nde ulusal liderler ve devlet başkanları tarafından doğrulanmıştır. Resmi olarak aday ülkeler

¹⁵⁰ Asli Toksabay Esen, "Avrupa Birliği'nin Hazmetme Kapasitesi ve Türkiye'nin Üyeliği: Tanımlar ve Yorumlar", TEPAV, 8 Mayıs 2007.

¹⁵¹ House of Lords-Select Committee on the European Communities, **Enlargements of the EU: Progress and Problems**, The Stationery Office, Londra, 1999, s. 12.

¹⁵² Comission of European Communities, "Luxembourg European Council", **Bulletin of the European Communities**, No:12, 1997, ss. 8-9.

¹⁵³ Comission of European Communities, "Madrid European Council", **Bulletin of the European Communities**, No:12, 1995, s. 18.

¹⁵⁴ Comission of European Communities, "Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union", **Bulletin of the European Union**, Ek No: 5, 1997, s. 51.

ve üyelik başvurusunda bulunan ülkeler için bir katılım kriteri olmasa da, AB'ye üye olmak isteyen ülkeler için bir katılım koşuluna dönüşmüştür. Yunanistan ile Ege'de sınır anlaşmazlıkları olan Türkiye ve Batı Balkanların üyelik süreçlerinde, resmi belgelerde geçen bir koşul haline gelmiştir.

Bu ifadeye ek olarak, genişleme sürecinde AB, Türkiye ve Batı Balkanlara da aday ülkelere yönelik kriterleri uygulamıştır. Aday ülkeler, AB ile ortaklık ilişkilerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeden AB'ye üyelikleri gerçekleşmeyecektir. Bu durumda Türkiye'nin Ankara Antlaşması'nın, Batı Balkan ülkelerinin ise İstikrar ve Ortaklık Antlaşmaları'nın gerekliliklerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Batı Balkanlar için İstikrar ve Ortaklık Süreci koşulluğu 27 Nisan 1997 tarihinde, bu ülkeler ve AB arasındaki ilişkilerin doğru ilerleyebilmesi için saptanan on kriteri kapsamaktadır. Bu on kriterin içinde iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması, bölgede işbirliğine destek verilmesi gibi kriterler yer almaktadır.¹⁵⁵ Bu kriterler, Hırvatistan için hazırlanan Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 13. bendinde belirlenmiş ve 14-15 Aralık 2006 tarihinde Brüksel Zirvesi'nde tüm Balkan ülkeleri için geçerli kriterler haline gelmiştir. Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 6. bendinde "Ankara Antlaşması'nın gereğinin yerine getirilmesi" şartı düzenlenmiştir. 6. Bendin son fıkrasına göre, "Türkiye, Ortaklık Anlaşması ve Katılım Ortaklığı belgelerinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmelidir." Çerçeve Belgede, Türkiye'nin sınır problemleri ve komşularla sıfır sorun hususundaki çabalarının, Kıbrıs meselesinin çözümüne ilişkin desteğinin üyelik için göz önüne alınacağı ifade edilmiştir. Komşularla iyi ilişki koşulları salt Türkiye'ye özgü bir kriter değil, Batı Balkan ülkeleri için de ele alınan, ODAÜ'lerin de bulunduğu 2004-2007 genişlemelerinde de gayri resmi şekilde uygulanan koşullardır. AB genişlemelerle birlikte yeni bir sorun edinmek istemediğinden, aday ülkelerin sınır uyuşmazlıklarının olmamasına ve iyi komşuluk ilişkilerinin olmasına dikkat etmektedir.

Sonuç olarak, belirtilen tüm katılım koşullarını ifa eden tüm Avrupalı ülkeler, Birliğin yeni üyeleri hazmetme kapasitesine bağlı olarak AB'ye tam üye olabileceklerdir. Tüm bunlar sağlandığı takdirde bile yeni üye kabulü ve genişleme kararları üye ülkelerin inisiyatifine bağlıdır.

¹⁵⁵ Comission of European Communities, "Council Conclusions on The Principle of Conditionality Governing the Development of the European Union's Relations with Certain Countries of South-East Europe", **Bulletin of the European Communities**, No:4, 1997, 2.2.1.

2.4. Genişleme Yöntemi

Genişlemelerin nasıl olacağı ilk olarak AKÇT'nin kurulmasını sağlayan Paris Antlaşması'nın 98. maddesinde, AET'yi kuran AETA'nın 237. Maddesinde ve AAET'yi kuran Antlaşma'nın 205. maddesinde geçen hükümlere bağlanmıştır. Paris Antlaşması 98. maddede, “Herhangi bir Avrupa devleti bu antlaşmaya katılmayı isteyebilir. Bu istek, Yüksek Otorite'nin görüşünü aldıktan sonra oybirliği ile karar veren ve oybirliği ile katılımın koşullarını saptayan Konsey'e yapılır. Katılma, katılma belgelerinin işbu antlaşmanın tevdi edildiği hükümet tarafından alındığı gün yürürlüğe girer.” Roma Antlaşması'nın 237. maddesinde de, “Herhangi bir Avrupa devleti Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunabilir. Üye olmak isteyen devlet başvurusunu Konsey'e gönderir. Konsey, Komisyon'un görüşünü aldıktan sonra oybirliğiyle karar verir. Kabul şartları ve kabulün işbu antlaşmada yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar üye devletlerle başvuran devlet arasında yapılacak bir antlaşma ile belirlenir. Bu antlaşma kendi anayasal usullerine göre onaylanmak üzere bütün akit devletlere sunulur”. AAET'yi kuran antlaşmanın 205. maddesinde de 237. madde kaleme alınmıştır.¹⁵⁶ AT'ye yeni üyeliklerin yöntemi Avrupa Tek Senedi ile değişime uğramıştır. ATS'nin 8. maddesinde AETA'nın 237. maddesinde, Konsey'in oybirliği ile karar alabilmesi için Parlamento'nun görüşünün alınması koşulu getirilmiştir. AKÇTA ve AETA'ya taraf olabilmek için bu koşul öne sürülmemiştir.

Üç kurucu Antlaşmada geçen ortak koşullara göre genişleme yöntemi ise şöyledir: Üyelik başvurusu Konsey'e iletilecektir. Konsey, Komisyon'un görüşünü aldıktan sonra oybirliği ile katılma kararı alınacaktır. Ortak noktaların dışında Avrupa Toplulukları'nı kuran antlaşmaların genişleme yöntemi hususunda ayrıldıkları yönler de vardır. Farklılıklardan birisi, AET'ye katılım için Komisyon'un görüşünün alınması ve ATS'nin yürürlüğe girmesinin ardından Parlamento'nun da uygun görüşünün alınması fakat AKÇT'ye ve AAET'ye katılım için Parlamento'nun uygun görüşü alınmasına gerek duyulmamasıdır. Diğer bir farklılık ise, AKÇT'ye katılım için Konsey'in kararının yeterli olması, AET ve AAET'ye üyelik için katılma antlaşmalarının akdedilmesi öngörülmektedir.

¹⁵⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)**, C. I., Ankara, 1993, s. 91, s. 265, s. 439.

Avrupa Toplulukları'nı kuran antlaşmaların hükümleri Maastricht Antlaşması'nın G, H, I maddeleri ile kaldırılmıştır. Yürürlükten kaldırılan bu hükümler, MA'nın "O" maddesi ile tek bir çerçevede toplanmış ve genişleme yöntemine de reform getirmiştir. "O" maddesinin genişleme yöntemi için en önemli özelliği, katılım başvurusunda bulunan ülkelerin Avrupa Topluluklarına değil Avrupa Birliği'ne katılacak olmalarıdır. Üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin üç ayrı Topluluk için başvuruda bulunmasına gerek olmadan sadece AB'ye başvuru yapmaları yeterli olmaktadır.

1999 yılında yürürlüğe giren AA'nın 49. Maddesi, MA'nın "O" maddesinin yerini almış olsa da genişleme yöntemine yenilik getirmemiştir. 49. madde, ABA Lizbon metninde yenilenmiştir. Lizbon'la yenilenen ABA 49. maddeye göre, "madde 2'de belirtilen değerlere saygı duyan tüm Avrupa devletleri Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir. Başvuru yapan devlet başvurusunu, Komisyon'a danıştıktan sonra ve Parlamento'nun uygun görüşünü aldıktan sonra, oy çokluğu ile karar verecek olan Konsey'e iletir. Kabul koşulları ve bu kabulün dayandığı Birliğin dayandığı Antlaşmalarla ilgili uyarlamalar, başvuran devletle üye devlet arasında anlaşmanın konusu olmaktadır. Bu anlaşma, kendi anayasal usullerine göre bütün Akit tarafların onayına sunulur".¹⁵⁷

Antlaşmalarda geçen genişleme yöntemleri tam olarak açık bir yol haritası çizememiştir, bu alandaki boşluklar AB'nin günümüze kadar gerçekleştirdiği genişlemelerle giderilmeye çalışılmıştır. Buna göre genişleme süreci Avrupa bütünleşmesine dahil olmak isteyen ülkenin başvurusunu Konsey'e ilemesiyle başlamaktadır. Lizbon Antlaşması'nın getirdiği yenilikle Avrupa Parlamentosu ve ulusal parlamentolar bilgilendirilir. Konsey bir başvuru aldığında oylama yapmadan görüşünü almak için Komisyon'a gönderir. Komisyon *avis* olarak bilinen, tavsiye niteliğinde geçici bir görüş hazırlamaktadır. *Avis*, AB'nin genişlemeleriyle ortaya çıkan bir teamül niteliği taşımaktadır.¹⁵⁸

Avis, aday ülkenin üyelik için uygunluğunun değerlendirildiği detaylı bir analizi içermektedir. Aday ülkenin AB müktesebatına uyumu hususunda yeterliliği, geçici görüş sayesinde ortaya koyulmaktadır. Komisyon'un geçici

¹⁵⁷ Dierk Booss ve John Forman, "Enlargement: Legal and Procedural Aspects", **Common Market Law Review**, Cilt: 32, No: 1, 1995, s. 98.

¹⁵⁸ Sinem Akgül Açıkmeşe, "Avrupa Birliği'nde Genişleme", **Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, İlke Göçmen (ed.), Seçkin Yayıncılık, 2012, ss. 723-741, s. 734.

görüşü, Konsey'in müzakerelere başlayıp başlamaması konusunda yol gösterici konumundadır. Komisyon'un geçici görüşünü hazırlaması için belirli bir süre olmamakla birlikte, analiz edilecek ülkenin siyasi ve ekonomik durumunun karışıklığına göre değişiklik göstermektedir. Görüşlerin hazırlanmasının uzunluk göstermesi, Komisyon'un görüşünü Konsey'e sunmadan müzakerelere başlanamayacağından genişleme sürecinin uzaması demektir.¹⁵⁹

Komisyon'un içindeki çeşitli uzmanlıklar tarafından, üye devletlerin çeşitli bakanlıklarının ve uluslararası kuruluşların hazırladığı bu görüşler Komisyon üyelerinin onayıyla Konsey'e iletilmektedir. Komisyon'un avis görüşü bağlayıcı olmasa da Konsey genellikle bu görüşle uyumlu kararlar vermektedir. Bu konuda tek istisna 1976 yılında Yunanistan'ın başvurusu hakkında Komisyon olumsuz görüş sunmasına rağmen, Konsey'in siyasi kaygılarla müzakerelere başlama kararı almasıdır.

Komisyon'un geçici görüşünden sonra Konsey'de hükümet başkanları arasında oybirliği ile müzakerelere başlayıp başlamama hususunda karar verir. Müzakerelerin başlaması, işleyişi gibi noktalar kurucu antlaşmalarda boş bırakılmıştır. Bu alandaki boşlukların AB'nin günümüze kadar yaptığı genişlemelerle giderilmesiyle müzakereler hakkında teamül oluşturulmuştur.¹⁶⁰ Müzakerelerin amacı aday ülkenin AB'ye ne şartlarda üye olabileceğini belirlemek, aday ülkenin Birlik müktesebatını benimsemesini ve tam üyeliğe ulaşmasını sağlamaktır. Aday ülkelerin Birlik müktesebatını benimsemesi beklendiğinden, müzakerelerin önceliği aday ülkenin müktesebatı uygulayabilmesi ve kabul etme şartlarını sağlamaktır.

Katılım müzakereleri hükümetlerarası konferansla başlatıldıktan sonra iki aşamalı olarak katılım müzakereleri başlar. İlk aşama olan "tarama" aşaması Komisyon ile ilgili aday ülke ile yakın danışma içinde gerçekleşir. Tarama aşamasında hedeflenen, ilgili aday ülkenin konuyla ilgili uzmanlarından oluşan müzakere heyetine Birlik müktesebatını açıklamak, ilgili aday ülkenin müktesebata uyumunu belirlemek ve uyum için alınacak önlemlerin alınmasıdır. Komisyon tarama aşamasının sonunda, müktesebatın taranan bölümü hakkında

¹⁵⁹ Michael Baun, **A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement**, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2000, ss. 12-13.

¹⁶⁰ Baun, **age**, s. 13.

katılım müzakerelerinde sorun yaşanabilecek hususları açıklayan bir rapor sunmaktadır. Komisyon'un bu raporu AB'nin taslak müzakere başlığında esas alınır.¹⁶¹ Örneğin, 1992 yılında Lizbon Zirvesi'nde Avusturya, İsveç ve Finlandiya ile müzakerelere başlanmasına yönelik alınan kararla, 7 Aralık 1992 tarihinde Bakanlar Konseyi'nde ayrıntılı müzakere planı çizilmiş ve Hükümetlerarası Konferans da 1 Şubat 1993'te toplanmıştır.¹⁶²

Tarama aşamasını tamamlayan aday ülke, hazır olduğunu düşündüğü müktesebatın ilgili başlığı hakkında müzakere durumunu AB'ye sunduktan sonra, müzakerelerin ikinci aşaması olan "fiili müzakereler"e geçmektedir. Aday ülke AB'ye sunduğu müktesebatın ilgili başlığı hakkında müzakerelere hazır olup olmadığını, ulusal mevzuatının müktesebatla uyumunun derecesini, Birlik müktesebatıyla ulusal mevzuatını uyumlaştırmak için nasıl bir çalışma yapması gerektiğini ve geçiş düzenlemeleri hakkında talepleri varsa gerekçeleri ile birlikte ortaya koymaktadır.¹⁶³ Konsey'in isteğiyle Komisyon aday ülkenin sunduğu bu belgeye cevap niteliğinde, aday ülkenin hazırlık derecesine göre müzakere sürecine başlanıp başlanmaması konusunda Konsey'e tavsiyelerde bulunduğu taslak metni sunar. Konsey, Komisyon'un hazırladığı bu taslak metni dikkate alarak ilgili başlıkta fiili müzakerelerin açılıp açılmamasına dair oybirliğiyle karar alır. Konsey'in ortak pozisyon belgesini oybirliği ile kabul etmesinin ardından fiili müzakerelerin başlamasıyla, müktesebatın ilgili başlığı hakkında aday ülkenin pozisyonu ve AB'nin pozisyonu ortak bir noktada birleştirilmeye çalışılmaktadır.

Fiili müzakereler hükümetlerarası konferanslar çerçevesinde iki düzeyde gerçekleştirilir. Birinci seviye, Bakanlar düzeyinde üye ve aday ülkelerin dışişleri bakanlarının temsil ettiği müzakerelerde siyasi konular görüşülür ve müzakerelerin tamamlanması gibi önemli konularda kararlar alınır. İkinci seviye esas fiili müzakere seviyesidir ve fiili müzakerenin bu seviyesi üye ülkelerin AB daimi temsilcileri ile aday ülkelerin müzakere heyeti arasında yürütülmektedir.

Müktesebatın herhangi bir başlığı hakkında fiili müzakerelerin tamamlanması aday ülkenin müktesebatı tamamen uyumlaştırmasına, ilgili

¹⁶¹ Baun, *age*, 2000, ss. 105-106.

¹⁶² Dierk Booss and John Forman, "Enlargement: Legal and Procedural Aspects", **Common Market Law Review**, Cilt 32, No: 1, 1995, s. 107.

¹⁶³ Francisco Granell, "The European Union's Enlargement Negotiations with Austria, Finland, Norway and Sweden", **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 33, No: 1, 1995, ss. 117-141.

mevzuatı tamamen ulusal mevzutuna adapte etmesine ve bu mevzuatı etkili bir şekilde uygulamasına bağlıdır. Buna ek olarak beşinci genişleme dalgası olan ODAÜ'lerin üyelik sürecinde müzakerelerin daha hızlı ilerlemesini sağlamak amacıyla “müzakere başlıklarının geçici olarak kapatılması” yeniliği getirilmiştir. Geçici kapatma formülü, sürekli gelişen Topluluk müktesebatındaki değişikliklerin dikkate alınması gerekçesiyle müzakeresi geçici olarak tamamlanan ilgili başlıklardaki müzakerelerin son olarak tamamlanmasına dair ileri tarihlerde yeniden açılmasını içermektedir.¹⁶⁴ Kısacası, bu yeni formül olan geçici kapatma kararında, aday ülkenin müktesebatı yeterince içselleştirmesi ve etkili şekilde uygulamasına bağlı olarak müzakerelerin nihai olarak tamamlanması söz konusudur.

Müzakerelerin nihai olarak tamamlanmasının ardından, üye ve aday ülkelerin temsilcileri, Komisyon temsilcileri ve Konsey sekreteryasından oluşan komite varılan sonuçları bir taslak katılım antlaşma metninde toplarlar. Hazırlanan taslak metin antlaşma hükümleri uyarınca görüşünü bildirmesi için Komisyon'a sunulur. Bu konudaki Komisyon görüşü, geçici görüşten farklı olarak antlaşmalarda öngörülmüştür. Komisyon'un görüşleri bağlayıcı nitelikte olmamakla birlikte, aday ülkenin demokrasi, özgürlük, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi temel ilkelere uyum hususunda düzeylerini belirtmektedir.¹⁶⁵

Komisyon'un görüşlerini alan Konsey, antlaşma metnini görüş bildirmesi için üyelerin çoğunluğunun oyuyla karar verecek olan Avrupa Parlamentosu'na gönderir. Avrupa Parlamentosu'nun uygun görüşünü alma kararı ilk kez Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in katılımının sağlandığı dördüncü genişlemede uygulanmıştır. Parlamento'nun uygun görüşünün bir bağlayıcılığı olmamasına rağmen, uygun görüşü alınmasının bazı hukuksal boyutları bulunmaktadır. Avrupa Parlamentosu'nun olumsuz görüş sunması halinde Konsey'in oybirliğiyle bile söz konusu aday ülkeyi üyeliğe kabul etmesi olası değildir. Ters durumda Parlamento'nun olumlu görüşü üzerine de, Konsey'in söz konusu aday ülkeyi üyeliğe kabul etme zorunluluğu bulunmamaktadır. Kısacası Parlamento'nun görüşlerinin Konsey'in kararlarını bağlayıcılığı, olumsuz görüş bildirmesi durumunda ortaya çıkmaktadır.

¹⁶⁴ House of Lords, *age*, 1999, s. 14.

¹⁶⁵ Marc Maresceau, “On Accession”, Marc Maresceau (ed.), **Enlarging the European Union: Relations between the EU and Central and Eastern Europe**, Longman, Londra, 1997, s. 18.

Avrupa Parlamentosu’nun olumlu görüşünün alınmasının ardından, Konsey aday ülkenin katılımını devlet ve hükümet başkanları düzeyinde oybirliğiyle kabul eder. Konsey’in kabulünü aday ülke ve üye ülkeler arasında imzalanan katılım antlaşması izler. Katılım antlaşması aday ülkelerin üye ülke haline gelişini belgeleyen, antlaşmanın yürürlüğe giriş tarihini, antlaşma metninin dilini içeren bir metindir.¹⁶⁶ Birliğe katılımı alakalı tüm bilgiler “Katılım Koşulları ve Katılımla Beraber Antlaşmalarda Yapılacak Düzenlemelere İlişkin Akit” adını taşıyan Antlaşmaya ekli bulunan belgede yer almaktadır. Bu Akit öncelikle katılıma ilişkin detayları ve katılımı birlikte kurucu antlaşmalarda ve kurumlarda yapılacak değişiklikleri içermektedir. Müktesebatın içselleştirilmesine dair yapılan müzakerelerin sonucu, geçici muafiyet ve geçiş önlemleri Akit’te yer alan diğer konular arasında bulunmaktadır.¹⁶⁷ Ulusal anayasal prosedürlerden sonra, üye ülkeler ve aday ülke taraflarınca onaylandıktan sonra katılım antlaşmaları yürürlüğe girer. Katılım antlaşmalarının yürürlüğe giriş tarihleri AB Resmi Gazetesi’nde yayımlanır.

Genişleme işleyişi süre bakımından aday ülkelerin hazırlık sürecine, müktesebat ile uyum seviyesine, müzakere edilecek başlıkların pozisyonuna göre değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte üyelik sürecinin uzunluğu, genişleme dalgalarında da görüldüğü gibi üye ülkelerin kendi aralarında yaptıkları tartışmalara ve AB’nin iç sorunlarına bağlı olarak da değişmektedir.¹⁶⁸ Günümüzde genişleme süreci, hem aday ülkelerin hazırlık düzeyleri açısından, hem de AB’nin içinde bulunduğu kriz nedeniyle tartışmaları beraberinde getirmiştir.

2.5. Yeni Genişleme Süreci

Günümüzde AB ile aday ülke statüsünde görüşmeleri devam eden Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri bulunmaktadır. 2009 yılında üyelik başvurusunda bulunan İzlanda’nın müzakereleri 2010 yılında başlamış fakat 2013’te iktidar olan hükümetin politikaları ile durdurulmuştur. Mart 2015’te İzlanda tek taraflı olarak adaylıktan çekilme kararı almıştır. Genişleme tarihinde İzlanda, AB’ye tam üyelik sürecinde katılım müzakerelerine başlayıp, 35 fasıldan 27 faslı açarak ve 11 faslı

¹⁶⁶ Maresceau, *age*, 1997, s. 20.

¹⁶⁷ Booss, Forman, *age*, 1995, s. 110.

¹⁶⁸ Baun, *age*, 2000, s. 15.

geçici olarak kapatarak belli bir yol kat ettikten sonra adaylıktan çekildiği için bir ilki temsil etmektedir. Türkiye 1987’de yaptığı katılım başvurusunun ardından dördüncü, beşinci ve altıncı genişleme dalgalarına dahil olsa da ilişkilerin tam üyelikle sonuçlanmaması nedeniyle yeni genişleme sürecine dahil edilmiştir. AB, 19-20 Haziran 2000 tarihinde yaptığı Feira Zirvesi’nde Batı Balkan ülkelerine “muhtemel aday ülke” statüsü vermiş, üç yıl sonra toplanacak Selanik Zirvesi’nde bu ülkelere üyelik kriterlerini yerine getirdikleri takdirde genişleme sürecine dahil olacaklarını bildirmiştir.¹⁶⁹ AB, Türkiye ile Batı Balkan¹⁷⁰ ülkelerini 2003 yılında geliştirdiği Yeni Komşuluk Politikası çerçevesine dahil etmeyerek bu ülkelerle ilişkilerinin genişleme perspektifinden yürütüleceğinin sinyallerini vermiştir.

Türkiye, Ankara Antlaşması’nın 1967 yılında yürürlüğe girmesiyle AT ile ortaklık ilişkisi kurmuştur. 14 Nisan 1987 tarihinde yeni hükümetin kredi sağlamak amacıyla, Yunanistan’ın üyeliğinin yarattığı motivasyon ve Batılılaşma isteğiyle AT’ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1989 yılında Komisyon görüşünü bildirerek, Türkiye’nin üyeliğe ehil olduğunu ama ekonomik ve siyasi gerekçelerle müzakerelerin başlamasına uygun olmadığını ifade etmiştir.¹⁷¹ Bu tarihten sonra Türkiye-AB ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiş, Türkiye 1999 Helsinki Zirvesi’nde aday ülke ilan edilmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinde müzakereler başlasa da Türkiye’nin katılım süreci çok yavaş ilerlemektedir.

Türkiye’nin AB’ye katılım süreci ne kadar yavaşsa, AB-Batı Balkan ülkeleri ilişkileri bir o kadar hızlı gelişmektedir. AB, Batı Balkan ülkeleri için mali yardımlar ve ekonomik işbirliğini kapsayan “Bölgesel Yaklaşım” politikasını 1996’da benimsemiş, 1999 yılında da Batı Balkan ülkeleriyle ortaklık ilişkisi tesis eden “İstikrar ve Ortaklık Süreci”ni başlatmıştır. İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları onaylanan Hırvatistan’ın müzakereleri tamamlanmış ve katılım antlaşması imzalanmıştır. Diğer Batı Balkan ülkelerinden Sırbistan, Karadağ, Kuzey

¹⁶⁹ Bkz. Commission of European Communities, “Feira European Council: Conclusions of Presidency”, **Bulletin of the European Communities**, No:6, 2000, 67. bent; Commission of European Communities, “Thessaloniki European Council: Presidency Conclusions”, **Bulletin of the European Communities**, No: 6, 2003, 40. bent.

¹⁷⁰ AB resmi internet sitesinde Batı Balkan ülkeleri bölgesinde katılım müzakerelerini tamamlayan Hırvatistan, aday ülke statüsündeki Makedonya, Karadağ ve Sırbistan, muhtemel aday ülke statüsündeki Arnavutluk, Bosna-Hersek ve 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan eden fakat AB tarafından BM izlanda, Güvenlik Konseyi’nin 1244 sayılı kararı çerçevesinde tanınan Kosova yer almaktadır.

¹⁷¹ Commission of the European Communities, **Commission’s Opinion on Turkey’s Request for Accession to the Community**, SEC (89) 2290 final, 20 Aralık 1989.

Makedonya ve Arnavutluk'a ise aday ülke statüsü tanınmıştır.¹⁷² Bosna-Hersek ve Kosova yeni genişleme sürecinde potansiyel aday ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Batı Balkan ülkesi Hırvatistan'ın 2013 yılında AB üyeliği gerçekleşmiştir.

23 Haziran 2016 tarihinde Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma yönünde isteğiyle, halkın referandumda %52 oranında AB'den ayrılma yönünde oy kullanmasıyla başlayan *Brexit* sürecinin AB'nin geçireceği dönüşümle genişleme sürecini olumsuz yönde etkileyeceği endişeleri artmıştır. AB'nin Birleşik Krallık ile, ABA'nın 50. maddesiyle sürdüreceği müzakerelere odaklanarak genişlemeleri göz ardı edeceği ve genişlemelere destek veren Birleşik Krallık'ın ayrılmasıyla AB üyesi ülkelerin genişleme sürecini uzatacakları yönünde tartışmalar ileri sürülmektedir. Buna karşın, Almanya ve Fransa gibi AB kurucu ülkelerinin ve AB kurumlarının açıklamaları *Brexit*'in genişlemelere etki etmeyeceği yönündedir.

1952 yılında İlk Altılar'dan yola çıkan Avrupa Toplulukları, yedi genişleme dalgası ile 2013 yılında yimi sekiz üye ülkeli Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. Günümüzde AB'nin aday ülke ve muhtemel aday ülke olmak üzere bekleme odasında yedi ülke bulunmaktadır. Türkiye, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya aday ülkeler statüsündedir. Bosna Hersek ve Kosova potansiyel aday ülkeler konumundadır. Birliğin müktesebatına saygı duyan ve bunu uygulamayı taahhüt eden tüm Avrupalı ülkelere üyelik başvurusunda bulunma hakkı tanıyan AB'ye, katılım müzakereleri sürecinin sonunda üyelik gerçekleşmektedir. Komisyon ve Parlamento'nun görüşleri ışığında, Konsey'in oybirliği kararıyla Birliğe katılım üye ülkelerin ve aday ülkenin ulusal anayasal prosedürlerine bağlıdır. Bu bölümde AB'nin entegrasyon süreci, genişleme yöntemi, kurucu antlaşmaları ve koşulluluk kriterlerinin tarihsel gelişimini gördükten sonra şimdi sırada Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecine bakabiliriz.

¹⁷² Christian Pippin, "The Rocky Road to Europe: The EU's Stabilisation and Association Process for the Western Balkans and the Principle of Conditionality", **European Foreign Affairs Review**, Cilt: 9, No: 2, 2004, ss. 219- 245.

3. SOĞUK SAVAŞ ve ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN ÜYELİK SÜRECİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel etki yaratan Soğuk Savaş ile iki kutuplu düzende halk demokrasileri kurularak sosyalist rejimler ve baskıcı rejimler yayılmıştır. 1945 ile 1991 yılları arasında Soğuk Savaş döneminde, Birleşik Krallık, ABD ve SSCB'nin katılımıyla gerçekleşen Yalta Konferansı'nın ardından Yalta düzeni Avrupa'ya hakim olmuştur. Yalta Düzeni, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeni düzeni ve Avrupa topraklarının yeniden şekillenmesidir. Bu düzende, özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (ODAÜ) olarak adlandırılan on ülke, Sovyetler Birliği baskısı altında, AB'den farklı yönetim rejimi ve kapalı ekonomi biçimiyle dönüşüm geçirmiştir.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla dünya siyasi coğrafyasında başlayan çözülme dönemiyle, alışık olunan Yalta Düzeni bozulmuştur. 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla AB de bu dönemden etkilenecek yeni çalışma dönemine girmiştir. Avrupa entegrasyonunu, eski düzenden kurtulan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan yeni bütünleşme hareketiyle sürdürmeyi planlamaktadır. ODAÜ'ler yıllarca baskısı altında oldukları Sovyetler Birliği'nin himayesinden çıkıp, tarihsel bağları olan ve esas ait oldukları yer olduğunu düşündükleri Batı Avrupa entegrasyonunun içinde olmayı hayal etmektedirler. Her iki taraf için de durum böyleyken, AB ODAÜ'lerle ortaklık anlaşmaları yapmaya başlamıştır. ODAÜ'ler ile ilişkiler bu şekilde geliştirilirken, 1993 yılının Haziran ayında toplanan Kopenhag Zirvesi'nde AB hem bundan sonra üye olmak isteyenler için koşulluluk kriterleri belirlemiştir hem de bu kriterler sayesinde kendi kimliğini tanımlamıştır.¹⁷³

ODAÜ'lerin üyelik sürecini en iyi özetleyen söylem, üyelik müzakereleri sırasında sıklıkla espri konusu olan *“You pretend that you want us and we pretend that we are ready.”* diyalogudur. “Siz bizi istiyormuş gibi yapıyorsunuz, biz de hazırmışız gibi yapıyoruz” anlamına gelen bu cümle ile, ODAÜ'lerin AB üyeliği

¹⁷³ Cem Baydarol, “Avrupa Birliğinin Genişlemesi”, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1999.

için hazırlık aşamasında verdikleri bilgilere şüpheyile yaklaşımları ve AB'nin genişleme hususunda duyduğu endişeleri açıklamaktadır.¹⁷⁴

ODAÜ'lerin üyelik sürecinde uyguladıkları reformları anlayabilmek için öncelikle Soğuk Savaş süresince Sovyetler Birliği etkisinde geçirdikleri dönemi bilmek gerekmektedir. Bundan dolayı sıradaki bölümde ODAÜ'lerin Soğuk Savaş süresince yaşadıkları toplumsal, ekonomik ve siyasi durum ele alınacaktır.

3.1. Soğuk Savaş Döneminde Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri

Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri tarih boyunca Asya ve Avrupa arasında tampon olarak kullanılmıştır. Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasında demir perde çekilmiş ve ODAÜ'ler SSCB ile Batı Avrupa arasında kalmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin sahip olduğu düzeni anlayabilmek için yönetildikleri rejimin bilinmesi gerekmektedir. ODAÜ'ler hükmü altında bulundukları SSCB'nin siyasi, ekonomik ve kurumsal yapısına sahip olduklarından öncelikle ilk bölümde SSCB'nin sahip olduğu düzen ele alınacaktır.

3.1.1. İki Kutuplu Sistemde Doğu Bloğu

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan Soğuk Savaş'la birlikte, Sovyetler Birliği altın çağını yaşayarak dünyada oldukça güçlü konuma gelmiştir. Sonraki dönemlerde, SSCB'nin içerisinde iletişimin gelişmesiyle etnik ve sosyal sorunlar artmaya başlamıştır. SSCB içerisinde millileştirme politikası neticesinde Rusların dışında kalan uluslar güçlenerek kendi benliklerine dönmeye başlamışlardır. Özellikle 1970'lerden sonra SSCB'de siyasi, ekonomik ve kültürel olaylar sebebiyle gereken modernleşmenin sağlanamaması, dönemin teknolojik gelişmelerinden geri kalınmasına neden olmuştur. Teknolojik gelişmelerden geri kalınması, modern çağın gerisinde kalınması üretim kalitesinde düşüş, arz-talep dengesinde bozulma ve yanlış tarım politikalarının uygulanması SSCB'nin yavaş yavaş dağılmaya başlamasına ve sosyalizmin çökmesine neden olmuştur.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ithaca, Cornell University Press, New York, 2005, s. 14.

¹⁷⁵ Turan Güngör, Abdurrahman Işık, **Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş, Reformlar ve Politikalar**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2007, s. 32.

Sovyetler Birliği dağılmadan önce dünya ekonomik ve siyasal açıdan iki kutba bölünmüş durumdaydı. İki kutbun bir tarafında serbest piyasa ekonomisi, pazar ekonomisi ve piyasa ekonomisi gibi kavramlarla ifade edilen kapitalizm, diğer tarafta ise Merkezi Planlama Ekonomisi veya sosyalist sistem olarak ifade edilen düzen bulunmaktadır. Kapitalizm anlayışının temelinde din ve düşünce özgürlüğü, özel mülkiyet hakkı, seçme ve seçilme özgürlüğü gibi unsurlar bulunmaktadır. Sosyalist düzende ise toplumdaki gelir adaletsizliklerinin giderilmesi için toprak ve sermaye gibi üretim faktörlerinin mülkiyetinin devlete ait olması söz konusudur. Tüm üretim faktörlerinin devlet elinde olması ve devlet tarafından planlanması ön görölmektedir.¹⁷⁶

1950'li yıllarda ekonomide yaşanan düzensizlikler sebebiyle dönemin devlet liderleri Kruşçev ve Brejnev tarafından ekonomide istikrar sağlayıcı reform politikaları uygulanmaya başlansa da reformlar istenilen etkiyi gösterememiştir. Reformların beklenen etkiyi gösterememesinin ilk nedeni, Brejnev'in ABD'nin savunması ile yarışmak için kaynakların çoğunu savunma piyasasına aktarması olmuştur. Silahlanma rekabetine ayak uydurmakta zorlanan SSCB'de, Brejnev'in "sınırlı egemenlik ve müdahale" doktrini¹⁷⁷ yerini Gorbaçov'un "barış ve işbirliği" doktrinine¹⁷⁸ bırakmıştır. İkinci sebep olarak petrol ve hammadde üretim maliyetlerinin yüksek olması gösterilebilmektedir. Bundan dolayı, Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki müttefiklerine yaptığı yardımların aksamasına neden olmuştur.¹⁷⁹

Sovyetler Birliği'nde 1970'lerde, özellikle Gorbaçov dönemi Sovyet toplumunun ve ekonomisinin en sorunlu dönemi olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁰ Gorbaçov, ilk defa sistemin tılandığını ve çağın gerisinde kaldığını ifade ederek toplumsal ve ekonomik sorunları tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalar arasında Sosyalist sistemin reformu, merkezi planlama, reform programları gibi konular ağırlık kazanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin kötüye giden ekonomisi Gorbaçov

¹⁷⁶ Zeynel Dinler, **Mikro Ekonomi**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013, s. 22.

¹⁷⁷ Brejnev Doktrini: Sovyetler Birliği'nin herhangi bir sosyalist ülkede komünizme karşı bir gelişmeye karşı o ülke ve diğer sosyalist ülkelerdeki düzen ve sistemi korumak amacıyla "büyük ağabey" olarak müdahalesini öngören bir siyasi görüş olarak tanımlanır.

¹⁷⁸ Gorbaçov doktrini olarak bilinmektedir. Bu doktrin katı rejimin biraz yumuşatılmış şekli olarak da anlatılmaktadır. Brejnev'in müdahale görüşü yerini Gorbaçov'un müdahale etmeme politikasına bırakmıştır.

¹⁷⁹ Güngör Turan, Abdurrahman Işık, **Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş, Reformlar ve Politikalar**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2007, s. 54.

¹⁸⁰ Turan Güngör, **age**, s. 33.

döneminde hız kazanmış ve ekonomik gelişmelerin ivmesi düşüş göstermeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nde ekonomik faaliyetlerdeki gerilemeden kaynaklı olarak 1970'li yıllarda ekonomideki büyümenin yavaşlaması, mal ve hizmetlerde fiyatlandırmanın bozulması, üretimin ihtiyaçları karşılayamaması, hizmet sektörünün gelişmemesi SSCB'nin dağılmasında etkili olmuştur. 1980'li yıllarda dönemin teknolojik gelişmelerine ayak uydurulamaması, 1980'lerde altın ve petrol fiyatlarının düşmesi ve tarımda kötü hasılatların başlamasıyla ödemeler bilançosunda açık verilmesi, bu yıllarda süper güç olan SSCB'nin silahlanma yarışına ayak uydurmak için askeri harcamalarının ekonomiyi zor duruma düşürmesi, yönetim ve siyasal yapıda dinamik olmayan ve yetersiz bir kadronun bulunması, tarım ürünlerinde verimin ve kalitenin düşmesi gibi zararlar devleti çözülme aşamasına getirmiştir.¹⁸¹

1985 yılında iktidara gelen Gorbaçov bu kötü gidişatı önlemek için birtakım reformlar düzenlemiştir. Sovyet sosyalizmini yeniden yapılandırmak amacıyla yapılan reformlar, yeniden yapılanma anlamına gelen “*perestroyka*” ve açıklık veya şeffaflık anlamına gelen “*glasnost*” kavramlarıyla ifade edilmektedir. 1980'li yıllardan beri bozulan ekonomiyi düzeltmek, iktisadi büyümedeki gerilemeyi önlemek, ekonomiye canlılık katmak, teknolojiye modernizasyonu sağlamak, özelleştirmelere zemin hazırlamak gibi köklü değişimleri “*perestroyka*” reformuyla açıklamıştır. *Glasnost* reformunun açılımı ise Sovyetler Birliği'nde demokrasiyi ilerletmek için parti içinde demokrasinin ilerlemesini sağlamak, bilim ve sanatta özgürlük tanımak, toplumsal örgütlenmenin güçlenmesini sağlamak, muhalif görüşlere hoşgörülü yaklaşmak gibi anlamlar içermektedir.¹⁸² *Glasnost* reformuyla öngörülen aslında hukukun üstünlüğü ve demokratik devletin kurulmasının gerektiğidir. Bu reformlar katı Sovyet rejiminin yavaş yavaş yumuşamaya başladığının göstergesidir.

Gorbaçov'un iki reformunda da çelişkiler bulunmaktadır. Çünkü hukukun üstünlüğü, demokratik devletin kurulması, insan hakları gibi hususları içeren *glasnost* reformunun aksine, sosyalizmin hedefinde komünizmi Batı ülkelerinde

¹⁸¹ Nalan Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2012, ss. 181-187.

¹⁸² Nalan Ölmezoğulları, **age**, ss. 191-192.

tipik sosyal demokrasiye dönüştürme çabaları bulunmaktadır. *Perestroyka* reformu büyük umutlar taşısa da ekonomik büyüme gayretlerini boşa çıkarmıştır. Her ne kadar *perestroyka* ile serbest piyasa ekonomisinin adımları atılmış olsa da, 1991 yılında Sovyetler Birliği ekonomisini önemli derecede enflasyon ve bütçe açıklarının sarstığı söylenebilmektedir. 1986'dan itibaren bütçe açıklarını kapatmak için başvurulmuş dış borçların arttığı görülmektedir.¹⁸³

Baltık ülkeleri olarak bilinen Litvanya, Letonya ve Estonya, Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarına kavuşarak BM üyesi olmuşlardır. Sovyetler Birliği'nden son olarak Ukrayna 1991 yılında ayrılmıştır. Kremlin'de 26 Aralık 1991 tarihinde, Sovyetler Birliği bayrağı indirilmiş ve yerine Rusya Federasyonu'nu temsil eden üç renkli bayrak asılarak SSCB resmen tarihe karışmıştır.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecini açıklarken tarihsel bağları olan Avrupa ve SSCB'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde yaşadıkları gelişmelerin bilinmesi gerektiğinden Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler Birliği'nin dönüşümü ve yıkılışı önceki paragraflarda ele alınmıştır. Tarihsel olarak, Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasındaki siyasi farklılıklar bu kısımda ele alınacaktır.

3.1.2. Batı Avrupa ve Doğu Avrupa'nın Siyasi Tanımlamaları

Avrupa tarihi boyunca Batı ve Doğu Avrupa arasında hep farklılıklar olmuştur. Avrupa'nın doğusu Sanayi Devrimi'nden itibaren, "Batı'dan daha fakir bir Doğu, siyasi açıdan daha otoriter bir Doğu, uluslararası sistemde daha kırılgan bir Doğu" şeklinde üç özellik tanımlanmıştır.¹⁸⁴ Bu üç özellik, tarih boyunca Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasındaki farklılıkları yansıtmaktadır. Fakat siyasi konjonktürdeki değişimler Batı Avrupa'nın Doğu Avrupa'yı kendi bütünlüğünün bir parçası olarak tanımlamasına yol açmıştır. "Ortaçağ ve sonrasında Doğu Avrupa, Batı Avrupa'ya yönelik Asya saldırılarına karşı tampon görevi görmüştür. Batı Avrupa'nın doğu tamponu Batı Avrupa'da istikrarı sağlamıştır."¹⁸⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından da Doğu Avrupa, Batı Avrupa

¹⁸³ Nalan Ölmezogulları, *age*, s. 193-194-195.

¹⁸⁴ Richard Allen Epstein ve Wade Jacoby, "Eastern enlargement ten years on: Transcending the east-west divide?", *Journal of Common Market Studies*, 52(1), 2014, ss. 1-16, s. 4.

¹⁸⁵ Richard Allen Epstein ve Wade Jacoby, *age*, s. 5.

ile SSCB arasında tampon olarak görülmüştür. Böylece olası bir ikinci savaşın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Fakat plan tutmamış ve İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasındaki sınır kesinlik kazanmış ve demir perde (*iron curtain*) çekilmiştir. Tarih boyunca Doğu ve Batı Avrupa arasındaki sınır, Soğuk Savaş döneminde olduğu kadar net olmamıştır.

Soğuk Savaş'la birlikte Avrupa tanımlamalarındaki güçlükler azalmıştır. Ulusüstü Avrupa, bölgeler Avrupası, Avrupa federasyonu şeklinde farklı tanımlamaları olsa da, 1950'li yıllardan sonra Avrupa daha çok siyasi bir form halini almıştır.¹⁸⁶ Avrupa Konseyi ve AB gibi oluşumlar Avrupa siyasi tanımını yapmayı kolaylaştırmıştır. Ancak bu durumda da Avrupa olgusu AB ile tanımlandığında, Avrupalı olanların AB üyesi ülkeler olduğu ve dışarda kalanların Avrupalı kimliği taşımadığı anlamları çıkarılabilmektedir.¹⁸⁷ Buna göre, Avrupa'nın siyasi ve kültürel tanımlamalarının birbirleriyle bağlantılı olduğu, Avrupa kurumlarının siyasi tanımlamayı kolaylaştırdığı fakat kültürel tanımlamanın halen tartışmalı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri yönünü Batı Avrupa'ya çevirmiştir. Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa'da, AET ile başlayan Avrupa bütünleşmesi derinleşme ve genişleme temalı gelişmeler geçirmiştir. 1980'lerin ortalarına kadar geçen dönemde derinleşme adına Zirveler düzenlenmiş, hem ulusüstü düzeyde hem de hükümetlerarası düzeyde birçok kararlar alınmıştır. İlk Altılar ile yola çıkan AET bu döneme kadar Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda (1973), Yunanistan (1981), İspanya ve Portekiz (1986) ülkelerin katılımıyla genişleyerek üye sayısını ikiye katlamıştır. Bu gelişmeler 1986'da, en ciddi derinleşme hareketi olan Avrupa Tek Senedi'ne (ATS) arka plan oluşturmuştur. ATS ile 1990'lı yılların başına kadar geçen dönem iç pazarın tesisi, çevre politikaları gibi alanlarla ekonomik ve siyasi temalı gelişmelerle geçmiştir. Öte yandan 1990'lı yılların başında Soğuk Savaş bitmiş, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AET'ye yönelmiştir.

¹⁸⁶ Gerard Delanty ve Chris Rumford, **Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization**, Routledge, Oxon, 2005, s. 29.

¹⁸⁷ William Wallace, "Where does Europe End? Dilemmas of inclusion and exclusion", Jan Zielonka, (ed.), **Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundries of the European Union** içinde, Routledge, London, 2002, ss. 78-94, s. 81.

Soğuk Savaş döneminde, SSCB'nin himayesi altında olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Birlik ilişkileri SSCB lideri Gorbaçov'un *glasnost* ve *perestroyka* politikalarına kadar sınırlı olmuştur. Soğuk Savaş bitince, ODAÜ'ler yaklaşık yarım asır komünist rejimler ile yönetilmiş ve kapalı ekonomilere sahip ülkeler olarak, AB içerisinde olma eğiliminde olmuşlardır.

AB şemsiyesi altında birleşen Batı ve Doğu Avrupa'nın sahip oldukları ortak değerler de vardır. Siyasi olarak tanımlanırken farklılıklara sahip olan Batı Avrupa ve Doğu Avrupa'nın tarihsel bağları ve ortak kimlikleri bu kısımda ele alınacaktır.

3.1.3. Batı Avrupa ve Doğu Avrupa'da Farklı ve Ortak Kültürel Değerler

Siyasi tüm farklılıklarına rağmen Doğu Avrupa ve Batı Avrupa ülkeleri, kültürel olarak farklı ve benzer olan değerlere sahiptir. Scüzs, Avrupa'yı tanımlarken jeopolitik olarak üçe ayırmaktadır: Batı 'Şarlıman Avrupası', Orta Doğu Avrupa, Doğu Avrupa.¹⁸⁸ Delanty, Scüzs'ün bu ayrımını revize ederek Avrupa'yı medeniyet kapsamında değerlendirmektedir. Delanty'e göre Avrupa'yı tanımlarken Batı Avrupa'yı koloniyel bağlam içinde, Orta Doğu Avrupa'yı Rusya bağlamı içinde, Güney Doğu Avrupa'yı ise Osmanlı, Bizans ve Slav kültürel mirası kontekstinde değerlendirmek gerekmektedir.¹⁸⁹ Delanty'nin belirlediği bu üç bölgenin ortak özellikleri Roma İmparatorluğu, Yahudilik ve Hristiyanlık'tır. Avrupa'nın kültürel mirasını temel olarak Grekoromen medeniyeti, Hristiyanlık, bilim ve akıl gibi, demokrasi gibi aydınlanma düşünceleri oluşturmaktadır.¹⁹⁰ Avrupa'da ortak kültürel mirastan net olarak bahsedilmesi mümkün değildir. Avrupa'nın kesin olarak kültürel tanımının olmamasından kaynaklı olarak ortak değerler, kültürel miraslar hangi Avrupa'nın ele alındığına göre değişkenlik gösterebilmektedir.

"Avrupa" kavramı ilk olarak Yunan mitolojisinde geçmektedir. Rivayete göre Avrupa bir kralın kızıdır ve Zeus ona aşıktır. Zeus ile Avrupa'nın üç çocuğu olmuştur. Diğer bir rivayete göre ise Yunanlılar ile Truva'yı kuşatmasından kaçan

¹⁸⁸ Jenö Scüzs, "Three historical regions of Europe", John Keane (ed.), **Civil Society and the State** içinde, Verso, London, 1988.

¹⁸⁹ Gerard Delanty, (2007), "Peripheries and borders in a post-western Europe", **Eurozine**, <http://www.eurozine.com/articles/2007-08-29-delanty-en.html>. (Erişim Tarihi: 05.07.2020)

¹⁹⁰ Bo Stråth, "A European identity: To the historical limits of a concept", **European Journal of Social Theory**, 5(4), 2002, ss.387-401, s. 388.

Aeneas, Avrupa'nın temeli olan Roma'yı kurmuştur. Bu rivayete göre Asya, Avrupa'ya siyasi ve kültürel kimliğini vermiştir.¹⁹¹ Avrupa'yla ilgili birçok efsane vardır. Avrupa ile ilgili efsanelerin ortak noktası ise Asya ötekileştirilerek oluşturulan bir Avrupa olgusudur. Bu efsaneler Avrupa kültürünün Grekoromen medeniyetine (Yunan kültürünün Asya kültürüyle harmanlanması sonucu ortaya çıkan Helenistik kültür, Greko-Romen) dayandığına işaret etmektedir.

Birçok kaynağa göre Avrupa ortak kültürel mirasının diğer bir unsuru Hristiyanlık'tır. Ortaçağ'dan beri Avrupa Hristiyanlık olarak adlandırılmış, Hristiyanlık Avrupa'yı temsil etmiştir.¹⁹² Hristiyanlık ile kurulan bağla birlikte Avrupa tanımlanması ve Avrupa bütünleşmesi birbirine yakın ilişkisi olan olgular olmaya başlamıştır.

Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra Avrupalılık ile Hristiyanlık olguları arasında bağ son bulmuştur. Aydınlanma Çağı ile birlikte, din olgusu Avrupa tanımındaki üstünlüğünü kaybetmiştir. Avrupa kültürel mirasının parçası olan Aydınlanma kavramı, Hristiyanlık ve Avrupa için ayrı ayrı tanımlamalarının yapılabilmesini sağlamıştır. Aydınlanma olgusu Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasındaki ilişkiyi de etkilemiştir. Aydınlanma dönemi düşünürleri Batı Avrupa'yı medeniyetlerin beşiği olarak tanımlamış, Doğu Avrupa'yı da Batı Avrupa'nın tamamlayıcısı olmaya çağırmışlardır. Hem Hristiyanlık hem de Aydınlanma dönemi, Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasındaki farklılıkları ortaya koymuş ve Avrupa'nın günümüzdeki tanımlamalarında rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Avrupa yalnızca siyasi, coğrafi ya da kültürel bir kavram olarak açıklanamayan bir olgudur.¹⁹³ Avrupa'nın coğrafi sınırları ve kültürel mirası siyasal gelişmeler dahilinde halen şekillenmeye devam etmektedir.

3.1.4. Soğuk Savaş Döneminde Batı Avrupa ve Doğu Avrupa

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da iki kutuplu düzen oluşturulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Soğuk Savaş'ın başlaması ve Avrupa'nın Doğu-Batı olarak ayrılması birbirleriyle bağlantılı

¹⁹¹ Anthony Pagden, *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 34.

¹⁹² Bo Stråth, *age*, s. 392.

¹⁹³ Gerard Delanty ve Chris Rumford, *age*, s. 34.

olgulardır. Soğuk Savaş'ın başlamasına neden olan etkenler Avrupa'nın ikiye bölünmesinde de rol oynamıştır.

Soğuk Savaş'ın temelleri İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ve Avrupa kıtasında atılmıştır. Dünya siyasetinde iki önemli güç olan SSCB ve ABD'nin, Avrupa üzerindeki iddiaları ve kontrol sağlama amaçları iki süper güç arasında Soğuk Savaş'ın başlamasına neden olmuştur.

Dünya siyasetindeki iki kutuplu düzenin aksine Avrupa'da yaşanan ikilik siyasi ve askeri olmuş, kültürel ve toplumsal olarak bölünme olmamıştır. Bu durum, Avrupa'daki bölünmenin Avrupalı ülkeler tarafından arzu edilmediğini göstermektedir.¹⁹⁴ Soğuk Savaş'ın ardından Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasındaki bütünleşme eğilimleri, Avrupa'daki iki kutuplu düzenin Avrupalı halklar tarafından istenmediğinin göstergesidir. Avrupa'nın bölünmesinin nedenleri arasında Potsdam ve Yalta Konferansları, SSCB'nin Doğu Avrupa'daki varlığı, Truman Doktrini ve Marshall Planı, Berlin'in abluka altına alınması, ABD'nin Batı Avrupa'ya verdiği askeri destek, Batı Avrupa siyasi bütünleşmesi gibi nedenler bulunmaktadır. Bu sebepler çerçevesinde, Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa ve ODAÜ'lerin durumu ele alınacaktır.

Dönemin Birleşik Krallık başkanı Winston Churchill'in 5 Mart 1946'da yapmış olduğu ünlü konuşmasında, ilk kez dile getirdiği “Demir Perde” kavramı Avrupa'nın ikiye bölünmüşlüğü'nün simgesi olmuştur. Churchill yaptığı konuşmada Demir Perde'nin ötesinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin olduğunu, bu ülkelerin Sovyetler Birliği kontrolü altında olduğunu dile getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında paylaşım anlaşmazlıklarının çıkması sonrasında Soğuk Savaş'ın Avrupa'yı ikiye bölmesiyle müttefikler arasında çözümler başlamıştır. 1945 yılında ABD Başkanı Roosevelt, Birleşik Krallık Başkanı Churchill ve SSCB Başkanı Stalin olmak üzere üç büyükler Yalta'da bir araya gelmişlerdir. Almanya'nın dört işgal bölgesine bölünmesi, Almanya'dan alınacak olan tazminatın SSCB'ye verilmesi, Polonya sınırının çizilmesi gibi konuların görüşüldüğü Yalta Konferansı'nın ardından çözüme kavuşturulamamış konuların görüşülmesi için aynı yıl Potsdam'da konferans

¹⁹⁴ Alpo Rusi, **After the Cold War: Europe's New Political Architecture**, St. Martin's Press, New York, 1991, s. 11.

düzenlenmiştir. Potsdam Konferansı'nda Almanya'nın ve müttefiklerinin geleceği, alınacak savaş tazminatları gibi hususlar görüşülse de sonuca bağlanamamıştır.¹⁹⁵ Yalta ve Potsdam Konferansları'nda anlaşma sağlanamayan konular, İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerini Soğuk Savaş'ın iki kutbu haline getirmiştir.¹⁹⁶

Avrupa'yı iki kutuplu düzene ayıran sebeplerden bir diğeri SSCB'nin Doğu Avrupa'daki varlığıdır. SSCB'nin Doğu Avrupa'daki varlığı ve etkisini askeri güç, ideoloji ve tarihsel olaylar gibi etmenlerle açıklamak mümkündür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da, faşizmin savaşa neden olduğu düşünüldüğünden komünizm güçlenmiştir. Örneğin, Fransa ve İtalya'daki komünist partiler yapılan seçimlerde oyların üçte birinden fazlasını alarak parlamentoda güçlerini arttırmışlardır.¹⁹⁷ SSCB'nin Doğu Avrupa'da Almanya ile savaşı ve savaşın kazanılması, Doğu Avrupa'da SSCB'ye olan sempatiyi arttırmıştır. Olası bir Almanya intikamına karşı SSCB koruyucu görülmüştür, bu durum savaş sonrasında SSCB kuvvetlerinin Doğu Avrupa'da kalmasını ve komünist rejimin daha da güçlenmesini sağlamıştır.¹⁹⁸

SSCB'nin Doğu Avrupa'da varlığını sürdürmesinin diğeri bir nedeni tarihsel olaylardır. Hitler döneminde Almanya'nın, Çekoslovakya'nın Sudetenland bölgesini, bölgede yaşayan Alman milletinin geleceğini tayin etme hakkının olduğunu iddia ederek işgal etmesine rağmen, İngiltere ve Fransa'nın Münih Konferansı'nda Almanya'ya karşı çıkmaması nedeniyle Çekoslovakya'nın önemli bir kesimi SSCB'nin koruyuculuğunu tercih etmişlerdir.¹⁹⁹ Çekoslovakya'da olduğu gibi Polonya'da da Almanya'ya karşı komünizme yakınlaşma söz konusudur. İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Alman işgali, Polonya'nın Almanya'ya tepki olarak komünizme yakınlaşmasına neden olmuştur.²⁰⁰

¹⁹⁵ Henry Alfred Kissinger, **Diplomacy**, Simon and Schuster, New York, 1994, s. 435.

¹⁹⁶ John Lewis Gaddis, **The Cold War**, Allan Lane, London, 2006, s. 46.

¹⁹⁷ Melvyn Paul Leffler, "The emergence of American grand strategy, 1945-1952", Melvyn Paul Leffler ve Odd Arne Westad (eds.), **The Cambridge History of the Cold War: Volume I - Origins** içinde, Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 67-89, s. 72.

¹⁹⁸ Desmond Dinan, **age**, s. 33.

¹⁹⁹ David Welch, **Modern European History 1871-2000: A Documentary Reader**, Routledge, London, 1999. S. 111.

²⁰⁰ Tomasz Lebiada, "Poland the Vertriebenen, and the road to integration with the European Union", Karl Cordell (ed.), **Poland and the European Union** içinde, Routledge, London, 2000, ss. 165-181, s. 166.

SSCB'nin Doğu Avrupa'daki varlığını sürdürmesi Soğuk Savaş başlattığı gibi Avrupa'nın da ikiye bölünmesine neden olmuştur.

Avrupa'nın ikiye bölünmesini pekiştiren diğer bir olgu da Truman Doktrini ve Marshall Planı'dır. SSCB'nin varlığı Doğu Avrupa'da güçlenirken, diğer yandan ABD Batı Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan tahribattan kurtarılmasına yönelik stratejiler geliştirmiştir. SSCB tehdidine karşı güçlü bir Avrupa için öncelikle ekonomik yapılanma gerekmektedir.

12 Mart 1947 tarihinde, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik askeri ve ekonomik destek programı açıklanmıştır. Akdeniz'de SSCB tehdidine karşı güvenliği sağlamak amacıyla Türkiye ve Yunanistan'a, Truman Doktrini olarak anılan mali destek sağlanmıştır.²⁰¹ Truman Doktrini'nin amacı, içerde komünist güçlere ve dışarda SSCB'ye karşı durabilecek devletlere yardım etmektir.²⁰² O dönem içerde komünist güçlerle savaşan Yunanistan ve SSCB baskısına karşı duran Türkiye'ye bu yardımlar yapılmıştır.

Truman Doktrini'nden sonra, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından Soğuk Savaş stratejisi olarak Marshall Planı geliştirilmiştir. 1947 yılında açıklanan Marshall Planı olarak anılan Avrupa Kurtarma Programı, 1948 yılında yürürlüğe girmiştir.²⁰³ Bu kapsamda, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 1951'e kadar Batı Avrupa'ya yaklaşık 12 milyar dolar yardımda bulunulmuştur. Yine 1948 yılında ABD'nin desteğiyle Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) kurulmuştur. Böylece Avrupa'da OEEC, Marshall Yardımları ve Avrupa Ödemeler Birliği'nin (EPU) kurulması ile ekonomi canlanmaya başlamıştır.²⁰⁴

SSCB, Marshall Planı'na dahil olmadığı gibi dahil olmak isteyen Doğu Avrupa ülkelerini de engellemiştir. Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk ülkeleri Marshall

²⁰¹ Joseph Samuel Nye ve David Andrew Welch, **Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History**, Pearson, Essex, 2014, s. 170.

²⁰² Georges-Henri Soutou, **Avrupa Birliği Tarihi: 1815'ten Günümüze**, (çev.) Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s. 299.

²⁰³ Gaddis, **age**, s. 31.

²⁰⁴ Soutou, **age**, s. 298.

Yardımları'ndan faydalanmak isteseler de SSCB'nin baskıları nedeniyle faydalanamamışlardır.²⁰⁵

Marshall Planı'na karşılık SSCB de karşı politika uygulamıştır. 1947 yılında Polonya'nın batısında, komünist partilerin delegasyonlarının katılımlarıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çabalarıyla, SSCB hakimiyeti altında bir bloğun kurulması kararı alınmıştır. Bu kararın kurumsal yapısını "Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu" (*Kominform*) temsil edecektir.²⁰⁶ Ekonomik anlamda OEEC'ye karşılık Doğu Avrupa'nın sosyalist ekonomisinin planlanması amacıyla, 1949 yılında Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi" (*Comecon*) kurulmuştur.²⁰⁷

Truman Doktrini, Marshall Planı ve Kominform, Comecon'un kurulması ABD ile SSCB'nin Avrupa'yı etki altına almaya yönelik politikalarının göstergesidir. Avrupa'da söz konusu olan gerginlikler Soğuk Savaş'ı Avrupa'da başlatmış ve Avrupa'nın ikiye bölünmesine neden olmuştur.

Komünizmin yayılmasına karşı ekonomik yardımların dışında, Batı Avrupa'da askeri yapılanma da gerçekleşmiştir. Batı Avrupa Birliği (BAB), 17 Mart 1948 tarihinde Fransa, İngiltere, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'nın katılımıyla karşılıklı savunma anlaşması olan Brüksel Paktı'nın imzalanmasıyla kurulmuştur. Brüksel Paktı üyeleri arasında, İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in ABD'nin yer aldığı bir Atlantik güvenlik sisteminin kurulması önerisinin üzerine ABD ile olan ilişkilerle ilgili tartışmalar çıkmıştır. Bazı Brüksel Paktı üyeleri ABD ile ilişkiler konusunda temkinli yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Ancak Soğuk Savaş'ın artmasıyla gerilimin tırmanması sonucu ABD'nin yardımına daha çok ihtiyaç duyulup, NATO gibi bir güvenlik şemsiyesi altına girme ihtiyacı doğmuştur. Bu durum, Brüksel Paktı'nın işlevinin zayıflamasına neden olmuştur. 1948 yılında gerçekleştirilen Brüksel Paktı Danışma Konseyi'nde Atlantik Paktı üzerine müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir.²⁰⁸ 1948 yılında SSCB'nin Berlin'i ablukaya alması sonucunda Batı Avrupa ülkeleri,

²⁰⁵ Simon James Ball, **The Cold War: An International History 1947-1991**, Arnold, London, 2004, s. 23.

²⁰⁶ Ball, **age**, s. 25.

²⁰⁷ David Welch, **Modern European History 1871-2000: A Documentary Reader**, Routledge, London, 1999, s. 131.

²⁰⁸ Ralph Dietl, "The WEU: A Europe of the seven, 1954-1969", **Journal of Transatlantic Studies**, 7(4), 2009, ss. 431-452, s. 432.

ABD'nin askeri savunmasına ihtiyaçları olduğu kanısına varmışlardır. Bu kanıyla birlikte ABD tarafından Batı Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması için NATO'nun (Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü) kurulmasının önu açılmıştır.²⁰⁹ 4 Nisan 1949 tarihinde Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve ABD'den oluşun on iki ülke arasında NATO'yu kuran Kuzey Atlantik Antlaşması imzalanmıştır.

Avrupa'da başlayan gerginliğin 1950 yılında Asya'da Kore Savaşı'yla devam etmesi üzerine, 1950 Nisan ayında İngiltere Dışışleri Bakanı Ernest Bevin, Fransa Dışışleri Bakanı Robert Schuman ve ABD Dışışleri Bakanı Dean Acheson New York'ta toplanmışlardır. Burada ABD'nin Batı Avrupa ülkelerinden isteği Almanya'nın SSCB'ye karşı silahlandırılmasıdır. Buradan çıkan sonuca göre ABD Batı Avrupa savunmasında tekrar yer alacaktır ve Batı Avrupa lkelerinin ortak bir savunma politikası geliştirmesi gerekmektedir. Avrupa Savunma Topluluğu'nun kurulmasına yönelik öneri gerekleşemese bile, ABD'nin söz konusu önerisiyle Batı Avrupa lkeleri arasında "Avrupa bütünleşmesi" hareketi başlamıştır.²¹⁰

Bu bölümde, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da yaşanan gerilimler aktarılmaya çalışılmıştır. Sıradaki bölümde Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminde ODAÜ'lerin mücadelesi konu edilmiştir.

3.2. Yumuşama Dönemi'nde ODAÜ'ler

Soğuk Savaş döneminde, Doğu Avrupa'da komünizm rejimiyle yönetilen bir bölge kurulmaya çalışılsa da, yaşananlar halkların komünizmi benimsemediklerini göstermektedir.²¹¹ Doğu Avrupa lkelerinin komünizmi benimsemeleri halk tabanından gelen bir hareketle olmadığından, SSCB ideolojisine bağlılıkları SSCB halkının komünizme olan perspektiflerinden farklı nitelikte olmuştur. SSCB rejim tarzındaki merkezi planlama sistemi ODAÜ'lerde halk tabanında komünizmden kopuş gerçekleştirmiş ve Doğu Avrupa halklarının komünizm rejimlerine karşı ayaklanmalarına neden olmuştur. Kissinger'in

²⁰⁹ Gaddis, **age**, s. 34.

²¹⁰ Marc Trachtenberg ve Christopher Gehrz, "America, Europe, and German Rearmament, August-September 1950: A Critique of a Myth", Marc Trachtenberg (ed.), **Between Empire and Alliance: America and Europe During the Cold War** içinde, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 2003, ss. 1-32, s. 4.

²¹¹ Georges-Henri Soutou, **Avrupa Birliği Tarihi: 1815'ten Günümüze**, (ev.) Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s. 305.

aşağıdaki cümleleri Soğuk Savaş döneminde ODAÜ'lerin durumlarını özetlemektedir:

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Çekoslovakya'daki hayat standardı İsviçre ile kıyaslanabilirdi... Polonya'nın İtalya'ninkine kadar büyük bir sanayi altyapısı vardı; fakat kısa zamanda Doğu Avrupa seviyesinde kurumsallaşmış bir fakirlik içinde yaşamaya mahkûm oldu... Doğu Avrupa' daki her ülke halkı, komünist ideoloji ve Sovyet hegemonyası için refahlarından fedakârlık ettiklerine inanıyordu.²¹²

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin komünizm rejiminden kopuşunu hızlandıran etmenlerin başında ekonomik nedenler olmakla birlikte artan SSCB baskıları bulunmaktadır. 1953 yılında Doğu Almanya'da, 1956 yılında Macaristan'da ve Polonya'da başlayan halk ayaklanmaları SSCB tarafından kanlı şekilde bastırılmıştır. SSCB'nin artan baskılarının doruk noktası, 5 Ocak 1968'de Çekoslovakya'nın liberalleşme dönemi olan "Prag Baharı"nın SSCB tarafından kanlı şekilde bastırılması ile yaşanmıştır. Ayaklanmaların bu şekilde bastırılması karşısında Batı Avrupa ve ABD sessiz kalmıştır. Halk tabanında ayaklanmaların olması ODAÜ'lerde komünizm rejimin temelleri olmayan bir rejim olduğunu göstermektedir.

Uluslararası sistemde Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine (*detant*) girmesi, Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasında toplumsal ve ekonomik açıdan etkileşimin olmasına olanak sağlamıştır. Özellikle bu dönemde Avrupa açısından önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanması ile Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasında diyalogun arttırılmasını amaçlayan konferanslar serisi olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sona ermiştir. Güvenlik konuları, ekonomi, teknoloji, çevre ve insan konuları gibi başlıklardan oluşan konferanslar sonucunda anlaşma metni taraflarca imzalanmıştır. Ancak yumuşama döneminin bitmesiyle güvenlik konusundaki anlaşma başlıklarının gerçekleştirilmesi mümkün olmasa da, senedin üçüncü başlığı olan çevre ve insan konuları ileride ODAÜ'lerin SSCB'den kopuşunu hızlandıran nedenlerin arasında bulunmaktadır.

²¹² Henry Alfred Kissinger, **Diplomacy**, Simon ve Schuster, New York, 1994, s. 551; Fatih Demir, "Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklar", January 2009.

ODAÜ'lerin SSCB'den kopuşunu hızlandıran diğer bir neden, ilk kez Federal Almanya Şansölyesi Willy Brandt'ın Batı Berlin'de belediye başkanıyken dile getirdiği *Ostpolitik*'tir. Brandt bu kavramı ilk kullandığında Doğu ile ilişkilerin kurulmasını ve iletişimin sağlanmasını hedeflemiştir.²¹³ Brandt'ın Doğu Avrupa ile barış düzeni amacını taşıyan *Ostpolitik*, Brandt'ın 1969'da Şansölye olmasıyla hayata geçirilmiştir. *Ostpolitik*, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı Avrupa ile SSCB etkisinden çıkan ODAÜ'lerin ilişkisinde rol oynamıştır. Batı Almanya'nın Doğu Almanya, Polonya, SSCB ve Çekoslovakya ile anlaşmalar imzalamasıyla sonuçlanmıştır.²¹⁴

Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminde Batı Avrupa ve Doğu Avrupa ülkelerini yakınlaştıran sebepler, yumuşama dönemi sonrasında yerini AB'nin Doğu Avrupa'ya yönelik ekonomik anlamdaki politikalarına bırakmıştır. Bunun bir örneği, 1981 yılında komünist lider Voyçek Yaruzelski tarafından Polonya'da sıkıyönetim ilan edilmesiyle ABD, SSCB ve Polonya'ya yaptırım uygulayarak, AB'den de yaptırım uygulamasını talep etmiştir. ABD bu yaptırımla birlikte SSCB'den AB'ye yapılacak boru hattının yapılmasını önlemeyi de amaçlamıştır. AB, Polonya'daki sıkıyönetimin kaldırılmasına yönelik taleplerde bulunsa da ABD'nin yaptırım talebine uymamıştır. Bu örnekten anlaşılabileceği gibi Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasında gelişen ilişkilerin Soğuk Savaş bağlamından çıkıp kendi ivmesini kazandığı yorumu yapılabilmektedir.

Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasındaki ilişkilerinin önünü açan en önemli gelişmelerden biri 1985 yılında Mikhail Gorbaçov'un Parti Genel Sekreteri seçilmesiyle yaşanmıştır. Gorbaçov'un dış politika anlayışı Marksizm-Leninizm çizgisinin dışında liberalizm çizgisine yakın olduğundan SSCB ideolojisi dönüşüme uğramıştır.²¹⁵ Gorbaçov döneminde amaç SSCB'nin uluslararası alanda etkisini arttırmak olsa da SSCB ideolojisinin dönüşümü komünizmin çöküşüne ve SSCB'nin dağılmasına neden olmuştur. Gorbaçov komünizm rejimini onaracağını düşünmüş fakat sistemin çökmesine neden

²¹³ Gottfried Niedhart, "The East—West problem as seen from Berlin: Willy Brandt's early *Ostpolitik*", Wilfried Loth (ed.), **Europe, Cold War and Coexistence 1953-1965** içinde, Frank Cass Publishers, London, 2004, ss. 281-292, s. 282.

²¹⁴ Andreas Wilkens, "New *Ostpolitik* and European integration: concepts and policies in the Brandt era", Piers Ludlow (ed.), **European Integration and the Cold War: Ostpolitik-Westpolitik 1965-1973** içinde, Routledge, Oxon, 2007, ss. 67-80, s. 70.

²¹⁵ Geoffrey Roberts, **The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991**, Routledge, London, 1999, s. 93.

olmuştur.²¹⁶ Doğu Avrupa’da yenilik yanlısı olan ülkeler bu dönemi fırsata çevirmiştir, ODAÜ’lerde dönüşüm başlamıştır.

ODAÜ’lerde dönüşüm barışçıl reform, devrim (*revolution*) veya iki kavramın karışımı olan “refolution”/ “revorm” ile üç farklı şekilde yaşanmıştır.²¹⁷ Dönüşümün ilk tamamlandığı iki ülke Polonya ve Macaristan’ın ardından Doğu Almanya, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Romanya’da bulunan komünist rejimlerde farklı şekillerde dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu farklı dönüşümlere örnekler verilecek olursa, 1989 yılında Polonya’da ilk kez komünist olmayan bir lider seçilmiştir. Yine aynı yıl Macaristan’ın Avusturya sınırını aşmasıyla Doğu Almanya’dan Batı Almanya’ya doğru başlayan göç akımının sonucunda Doğu Almanya’da halk ayaklanmaları yaşanmıştır. Halk ayaklanmaları sonucunda hükümetin Batı ve Doğu Almanya arasındaki duvarı kaldırmaktan başka çaresi kalmamıştır.²¹⁸ Bunun üzerine Doğu Almanya’da bulunan komünist hükümet 7 Kasım 1989 tarihinde istifa etmiştir. Bir gün sonra da 8 Kasım 1989 tarihinde Berlin Duvarı’nın yıkılması kararı alınmıştır. Rejim dönüşümünün diğer bir örneği olan Romanya’da, diğer örneklerin aksine kanlı bir dönüşüm gerçekleşmiştir, komünist hükümet halk ayaklanması karşısında istifa etmek yerine halka karşı güç kullanarak karşı koymuştur. Şiddet olaylarının ardından komünist liderin sonunu getiren 1989 Devrimi (Noel Devrimi) başlamış oldu. Komünist lider Nicolae Ceauşescu ve eşi göstermelik bir mahkemede yargılanarak idama mahkum edildiler.

Doğu Avrupa’da yaşanan rejim dönüşümleri karşısında SSCB müdahalede bulunmamıştır. Komünist rejimlerin çökme riski göze alınarak SSCB’nin siyasi tercihini yansıtan Sinatra Doktrini’nin²¹⁹ Brezhnev Doktrini’nin yerini aldığı SSCB’nin basın sözcüsü tarafından açıklanmıştır.²²⁰ 1989 yılının Kasım ayından Aralık ayına kadar Doğu Avrupa ülkelerinde komünist rejimlerin tamamen

²¹⁶ Nye ve Welch, **Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History**, Pearson, Essex, 2014, s. 177.

²¹⁷ Timothy Garton Ash, “Revolution: The Springtime of Two Nations”, 1989, <https://www.nybooks.com/articles/1989/06/15/revolution-the-springtime-of-two-nations/>. (Erişim Tarihi: 10.07.2020)

²¹⁸ Ivan Tibor Berend, **Central and Eastern Europe, 1944-1993**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 281.

²¹⁹ İsmi Frank Sinatra’nın “My Way” adlı şarkısından alan, Gorbaçov döneminde Doğu Bloğu ülkelerinde olabilecek demokratikleşme hareketlerine Sovyetler Birliği tarafından karışılmayacağını açıklayan doktrin.

²²⁰ Geoffrey Roberts, **age**, s. 101.

çöküşü yaklaşık iki ay sürmüştür. Komünist rejimler birden çökmemiştir, Gorbaçov'un politikasıyla ve Doğu Avrupa ülkelerindeki reformistlerin hareketleriyle çökmüştür.²²¹

1989 yılında Malta'da bir araya gelen Gorbaçov ve ABD lideri George Bush, Soğuk Savaş'ın bittiğini açıklamışlardır. Nükleer silahların azaltılmasına ve Almanya'nın birleştirilmesine yönelik uzlaşma da Malta'da dile getirilmiştir. Bazı araştırmacılara göre Soğuk Savaş'ın bitişi Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Soğuk Savaş'ın temelleri Avrupa'nın ABD ve SSCB tarafından ikiye bölünmesiyle atıldığı gibi, Avrupa'nın tekrar birleşmesiyle de 1989 yılında Soğuk Savaş sona ermiştir.²²² Soğuk Savaş, Avrupa'da başlamış ve Avrupa'da sona ermiştir. Gorbaçov'un NATO altında birleşmiş bir Almanya fikrine sıcak bakması üzerine Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya da Varşova Paktı'ndan çekilmek istemişlerdir ve bunun sonucunda 1 Temmuz 1991 tarihinde Varşova Paktı da yıkılmıştır.²²³ 23 Aralık 1991 tarihinde Gorbaçov görevinden istifa etmiştir.

Gorbaçov'un istifası ve Soğuk Savaş'ın bitmesi Avrupa'nın gündemini değiştirmiştir. 1990'lı yıllarda AB bütünleşmesi ve ODAÜ'ler ile bölünmenin sona erdirilmesi gündem maddeleri olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da yaşanan gerilim, Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasındaki bölünmeler bu başlık altında ele alınmıştır. Avrupa'nın ikiye bölünmesinde Soğuk Savaş'ın başlamasının etkili olması gibi Avrupa'nın tekrar birleşmesinde de Soğuk Savaş'ın nihayete ermesi etkenler arasında bulunmaktadır. Sıradaki bölüm başlığında Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa ve ODAÜ'ler arasındaki ilişkiler, ODAÜ'lerin gerçekleştirdiği dönüşümler incelenecektir.

3.3. Soğuk Savaş Sonrası Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Soğuk Savaş nihayete ermiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Avrupa kıtasını da ikiye bölen Soğuk Savaş bittiğinde,

²²¹ Hector Lévesque, "The East European revolutions of 1989", Melvyn Leffler ve Odd Arne Westad (eds.), **The Cambridge History of the Cold War: Volume III - Endings** içinde, Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 311-332, s. 331.

²²² Nye ve Welch, **age**, s. 175.

²²³ Hector Lévesque, **age**, s. 314-315.

Avrupa uluslarının İkinci Dünya Savaşı'ndan beri süren ayrılıkları son bulmuştur. İki kutuplu düzenin sona ermesiyle Avrupa Birliği doğuya doğru genişlemiştir, tüm Avrupa'da sınırların genişlemesi büyük heyecan yaratmıştır. Bu bölümde, tüm Avrupa kıtasını kaplayacak olmanın büyük heyecan yarattığı, diğer yandan ODAÜ'lerin eski AB üyelerinin siyasi ve ekonomik düzeyine ulaşabilecekleri hususunda endişeleri olan AB için ODAÜ'lerin Soğuk Savaş sonrasında durumları ve AB üyeliği konu edilmiştir.

Komünizm, Doğu Bloğu ülkelerinde çökmüştür, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri yüzünü AT'ye dönmüştür. Bu kapsamda gelişmeleri ele almak için, AET üyesi ülkeler siyasi ve ekonomik olmak üzere iki hükümetlerarası konferans yapmaya karar vermişlerdir. 1988 yılında ekonomik açıdan Hannover Zirvesi'nde, ekonomik ve parasal birliğin tesisine yönelik somut aşamaları önermek üzere Komisyon Başkanı Jacques Delors başkanlığında komite kurulmasına karar verdiler.²²⁴ Delors Komitesi, 1989 yılında sundukları raporda ekonomik ve parasal birliğin tesisi için üç aşamalı bir plan sunmuştur.²²⁵ Aynı yıl toplanan Madrid Zirvesi'nde Delors Raporu çerçevesinde EPB'nin tamamlanması için planlanan üç aşamalı planı uygulamak için hükümetlerarası bir konferans toplama kararı almışlardır.²²⁶ Siyasi açıdan 1990 yılında toplanan Dublin Zirvesi'nde, hem Avrupa hem de dünya için zorlukların olduğu şartlarda, AB'ye giden yolda siyasi birliği sağlamak için ikinci bir hükümetlerarası konferans toplanması kararı aldılar.²²⁷

ATS'den 1990'lı yılların başına kadar olan dönem ekonomik ve siyasi birtakım gelişmelere sahne olmuştur. Ekonomik açıdan AET iç pazarın kurulmasına yönelik aşamalar kaydetmiştir, iç pazarın tesis edilmesi ekonomik ve parasal birliğin temelini oluşturmuştur. Siyasi açıdan Soğuk Savaş sona ermiş, Doğu Almanya ve Batı Almanya birleşmiştir. Sovyetler Birliği baskısından kurtulan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa entegrasyonuna katılım yönünde geçiş dönemine girmişlerdir. ODAÜ'ler bağımsızlıkla birlikte ekonomik reformlar, özelleştirme yasaları ve piyasa ekonomisine geçiş gibi programlar hazırlamışlardır. Ekonomik ve siyasi gelişmelere yönelik iki Hükümetlerarası

²²⁴ European Council, Conclusions of the Presidency-Hanover, June 27-28, 1988, pt. 5.

²²⁵, Committee for the Study of Economic and Monetary Union, Jacques Delors Chairman, Report on Economic and Monetary Union in the European Community, Presented April, 17, 1989.

²²⁶ European Council, Conclusions of the Presidency-Madrid, June 26-27, 1989, pt. 1.1.1 ve 1.1.11.

²²⁷ European Council, Conclusions of the Presidency-Dublin, June 25-26, 1990, pt. 1.

Konferans düzenlenmiş ve bu konferanslar sonucunda Maastricht Antlaşması ortaya çıkmıştır.

Maastricht Antlaşması ile 1990'ların sonu arasında geçen zamanda genişleme ve derinleşme odaklı gelişmeler yaşanmıştır. AB genişleme açısından, Avusturya, İsveç, Finlandiya'yı 1995 yılında üyeliğe kabul etmiş, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve iki Akdeniz ülkesi olan Malta ile Kıbrıs'ın üyelik amacıyla AB'ye yönelmesi karşısında daha önce görülmemiş bir genişleme ihtimaliyle karşı karşıya kalmıştır. Derinleşme açısından ise ekonomik ve parasal birlik konusunda üst seviyeye geçmiş, siyasi olarak attığı her adım kadar demokrasi isteğiyle karşılaşmıştır. Bu gelişmeler ışığında, iki Hükümetlerarası Konferans toplanmış ve Amsterdam Antlaşması ortaya çıkmıştır.

Soğuk Savaş'ın ardından derinleşme hareketleri ivme kazanmış, AB içinde entegrasyon kuvvetlenmiştir. Batı Avrupa ile Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında ilişkileri normalleştirmek için her ülke ile ayrı ayrı olmak üzere ikili ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasından SSCB'nin dağılmasına kadar olan dönemde Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Romanya ile Ticaret ve İşbirliği Anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmaların ODAÜ'lerin dönüşümü için yeterli olmadığı düşünüldüğünden 1990 yılında düzenlenen Dublin Zirvesi'nde Ortaklık Anlaşmaları imzalanmasına karar verilmiştir.²²⁸ Bu Ortaklık Anlaşmaları, 1991-1995 yılları arasında ODAÜ'ler ile AB arasında temel hukuki zemini oluşturmuştur. ODAÜ'ler ile AB arasında ilişkilerin yaklaşması için yapılan bu anlaşmalar aslında ODAÜ'lerin siyasi ve ekonomik düzeylerini AB müktesebatına uyum düzeyine getirmek için atılan adımlardan biridir. Ortaklık Anlaşmaları tamamlanmadan önce 1993 yılında toplanan Kopenhag Zirvesi'nde "Orta ve Doğu Avrupa'da bulunan ortak ülkelerin istedikleri takdirde AB üyesi olabilecekleri" ifadesi ODAÜ'lerin üyeliğe davet edildiği anlamını taşımaktadır.²²⁹

ODAÜ'lerin AB'ye üyelik başvurularının ardından Avrupa Komisyonu, Konsey'in talebi üzerine ODAÜ genişlemesine yönelik 1997 yılında "Gündem 2000" raporunu çıkarmıştır. Gündem 2000'de, ODAÜ'lerin Kopenhag

²²⁸ European Council, (1990), 24-25 Haziran, Presidency Conclusions, <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1992-1975/DUBLIN-EUROPEAN-COUNCIL,-24-AND-25-JUNE-1990>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

²²⁹ Ridvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Kitap, 2005, s. 34.

Kriterleri'ne olan uyumları incelenmiştir. Bu raporda Komisyon'un görüşüne göre Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya'nın Kopenhag Kriterleri'nin gerekliliklerini orta dönemde yerine getirebileceklerini ve bu ülkelerle müzakerelerin başlatılabileceğini sunmuştur. Raporda yer alan önerilere göre, 1997 yılında düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nde AB'ye üyelik başvurusunda bulunan ODAÜ'ler ve Kıbrıs aday ülke ilan edilmiştir.²³⁰ Komisyon görüşüne göre Kopenhag Kriterleri'ni orta dönemde gerçekleştirebilecek olan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Estonya, Slovenya ile Kıbrıs'la müzakerelere başlanması kararı alınmıştır ve müzakereler 1998 yılında resmen başlatılmıştır. 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi'de de geriye kalan ODAÜ'ler (Bulgaristan, Romanya, Litvanya, Letonya, Slovakya ve Malta) ile müzakerelere başlanma kararı alınmıştır.²³¹ 2002 yılında düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nde Çek Cumhuriyeti, Kıbrıs, Polonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Estonya, Slovakya, Slovenya ve Malta ile müzakereler tamamlanmıştır.²³²

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin, Kıbrıs ve Malta'nın 2004 yılında, Bulgaristan ve Romanya'nın da 2007'de üyeliğinin tamamlanması ile beşinci ve altıncı genişleme dalgaları gerçekleşmiştir. AB'nin günümüze kadar son genişleme dalgası Hırvatistan'ın üyeliği ile olmuştur. Hırvatistan, AB'ye 2003 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve 2004 yılında gerçekleşen Brüksel Zirvesi'nde aday ülke ilan edilmiştir.²³³ 2005'te başlayan katılım müzakerelerinin ardından 2013 yılında imzalanan katılım antlaşması ile Hırvatistan resmen AB üyesi olmuştur. ODAÜ'ler adaylık sürecinde kurumsal ve yapısal ciddi reformlar yapmışlardır. Özellikle Sovyetler Birliği etkisinden çıkan ODAÜ'ler idari, hukuki ve siyasal işleyişlere yönelik ciddi kuralları kabul etmişlerdir. Özellikle devlet ve devletin içindeki kuruluşların tesis edilmesi ve işleyişi hakkında ciddi reformları

²³⁰European Council, (1997), 12-13 Aralık, Presidency Conclusions, <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/LUXEMBOURG-EUROPEAN-COUNCIL-12-13-DECEMBER-1997>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

²³¹ European Council, (1999), 10-11 Aralık, Presidency Conclusions, <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/HELSINKI-EUROPEAN-COUNCIL--PRESIDENCYCONCLUSIONS-10-11-DECEMBER-1999>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

²³² European Council, (2002), 12-13 Aralık, Presidency Conclusions, http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/PRESIDENCY-CONCLUSIONS_COPENHAGEN-EUROPEANCOUNCIL_-12-AND-13-DECEMBER-2002. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

²³³ European Council, (2004), 17-18 Haziran, Presidency Conclusions, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10679-2004-INIT/en/pdf>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

kabul ederek uygulamışlardır.²³⁴ Yapısal reformların hızı ve ilerlemeler her ülkede aynı hızda olmamaktadır. Bazı alanlarda müktesebata uyum kriteri daha ağır işlemiş ve daha fazla çabayla gerçekleşmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin müktesebata uyum sağlama düzeyleri de farklılıklar göstermiştir. Aday ülkelerin müktesebata uyumun gerektirdiği siyasi dönüşümlerin kapasitesini belirleyen faktör ‘idari kapasite’ kavramıyla ifade edilmektedir. İdari kapasite, karar verme kapasitesi ve kararları uygulamaya koyma kapasitesi olarak ikiye ayrılmaktadır.²³⁵ Diğer faktörler arasında AB’nin ortaya sürdüğü koşullar, bu koşulları uygulama maliyeti, dış teşvikler gibi unsurlar da bulunmaktadır.²³⁶ Tüm aday ülkelerde olduğu gibi ODAÜ’lerin de müktesebata uyum düzeyleri farklılıklar göstermektedir. Bir sonraki başlık altında ODAÜ’lerin üyelik sürecindeki zorlandıkları alanlar aktarılmıştır.

3.4. Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Katılım Sürecinde Zorlandıkları Alanlar

Portekiz başkanlığında 2000 yılında toplanan Lizbon Zirvesi’nde belirlenen Lizbon Stratejisi, “dünyadaki en rekabetçi ve dinamik ekonomiye sahip olmak” olarak belirlenmiştir ve yeni üye ülkeler ile AB-15²³⁷ arasında farklılıklar mevcuttur. ODAÜ’ler ekonomik açıdan üretim seviyesi, gelir seviyesi ve istihdam olarak geride kalmıştır.²³⁸ Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecinde yaşadıkları sıkıntılar ve zorluklar bu bölümde ele alınacaktır.

Ekonomik Politika Komitesi’nin 2004 Yıllık Yapısal Reform Raporu’nun alt başlığı olan “Uygulamayı Güçlendirme” adlı alt başlığında, özelleştirmeler, kamu teşebbüslerinin payı, fiyatlar ve yükseköğretim ve mesleki eğitim alanlarına daha fazla özen gösterilmesi yer almaktadır. Dönemin Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu Başkanı Hansjörg Kretschmer’in ifadesine göre 2004 ve

²³⁴ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier , **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ithaca, Cornell University Press, New York, 2005, s. 6.

²³⁵ Peter Hille ve Cristoph Knill, “It’s Bureaucracy, Stupid: The Implementation of the Acquis Communautaire in EU Candidate Countries, 1999–2003”, **European Union Politics**, Vol. 7 (4), ss.531-552, 2006, s. 533.

²³⁶ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, “Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, 11:4 August, 2004, ss. 661-679, s. 662.

²³⁷ İlk Altılar ile kurulan Avrupa Birliği’nin ilk dört genişleme dalgası sonucunda oluşan “AB15”, 2000’li yıllara kadar AB ile ilgili literatürde kullanılmaktaydı.

²³⁸ Heinz Handler, **Structural Reforms in the Candidate Countries and the European Union by Austrian Ministry for Economic Affairs and Labour Economic Policy Center**, Viyana, Temmuz 2007, s. 358.

2007 genişlemelerinde daha sıcak olan tarım ve veterinerlik ile ilgili sorunlar, yabancıların alımına karşı emlak korunmaları önlemleri, sağlık ve gıda güvenliği gibi konulardır.²³⁹ 2007 Yıllık Yapısal Reform Raporu'nun "Büyüme ve İstihdamı Arttırma" adlı alt başlığında ise bilgi toplumunu gerçekleştirmek için yenilikleri arttırma, iç piyasa ile ilgili taahhütleri yerine getirme, girişimciler için ortam oluşturma, daha fazla istihdam sağlama, daha fazla işgücü piyasası tesis etme, dışa açıklığı sağlama konularına öncelik verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

ODAÜ'lerin çok fazla üyelik koşulu ve kuralların getirdiği zorluklara rağmen AB'ye üye olma konusundaki istekleri, AB'ye bu ülkelerdeki kurum ve kuruluşların, kamu politikalarının yeniden yapılandırılması hususunda hiç olmadığı kadar etkili olma fırsatı yaratmıştır.²⁴⁰ AB bu etkiyi adaylık sürecinde yayınladığı ilerleme raporlarıyla ve üyelik gerçekleştikten sonra hazırladığı izleme raporları vasıtasıyla kullanmıştır.

Komisyon tarafından hazırlanan "Kıbrıs, Malta, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovakya, Polonya ve Slovenya'nın Katılım Müzakerelerinin Sonuçları Hakkında Rapor" başlıklı belgesinde, fasıllarda tüm aday ODAÜ'lerin eksiklikleri ve gösterdikleri gelişmeler yer almıştır. AB Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan Avrupa Birliği ve Müzakere Süreci adlı belgede de yeni üye olan ülkelere geçiş dönemleri tablo halinde sunulmuştur. Bu iki belgeden yola çıkılarak ODAÜ'lerin müzakere döneminde zorlandıkları alanları saptamak mümkündür. Buna istinaden, Polonya, Litvanya ve Slovenya 2005 yılından 2008 yılının sonuna kadar müktesebata uygun şekilde piyasa yetkilendirilmesi verilmeyen mallar için geçiş süresi almışlardır. Sermayenin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve tıp ürünlerinin fikri mülkiyet hakları alanlarında tüm ODAÜ'lere geçiş süreleri tanınmıştır. Macaristan ve Polonya'ya, müktesebata uymayan mali devlet yardımları ve KOBİ'ler hususlarında 2010 ve 2011 yılının sonuna kadar geçiş süreci verilmiştir. Rekabet politikası ve çelik piyasası fasılları Çek Cumhuriyeti ve Polonya'da tam olarak gerçekleştirilememiştir. Litvanya ve Slovenya, tarım faslında çiftçilere desteklerini gereken düzeye çekememiştir. Devlet yardımları hususunda Slovenya, Litvanya, Slovakya ve Estonya'nın eksikleri olduğundan ek süreye ihtiyaç duymuşlardır. Estonya, Letonya ve Litvanya'dan oluşan Baltık ülkelerine

²³⁹ Hansjörg Kretschmer, **Türkiye için AB Üyelik Müzakereleri Süreci**, Ankara, 2006, s. 17.

²⁴⁰ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, **age**, 2004, s. 661.

organik tarıma geçiş süreleri tanınmıştır. 2007 sonuna kadar halk sağlığı alanında et, yumurta, balık ve süt ürünleriyle ilgili Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya ve Slovakya'ya çeşitli sayılarda tesis kurma zorunluluğu getirilmiştir. Macaristan ve Polonya, taşımacılık faslında karayolu taşıtlarının ağırlığı hususunda ulusal normlarını AB gerekliliğiyle uyumlu hale getirememişlerdir.²⁴¹

AB'nin çevre politikaları alanında benimsediği hava kirliliği ile mücadele için benimsediği politikalara karşı Polonya'nın enerji sektörü muhalefeti engel olmuştur. 1990'lı yılların sonunda AB mevzuatı müzakereler için koşulluluk kriteri olarak benimsenmeye başladıktan sonra dahi bu sorunlar devam etmiştir.²⁴² Schengen Bölgesi ile ilgili Macaristan ve Polonya'nın uyumu da gecikmiştir.

Bulgaristan ve Romanya, adalet reformunda yolsuzluk ve rüşvet ile en fazla sorunların bulunduğu ülkelerdir. Müzakere sürecinde, Romanya'da başbakan, çalışma bakanı ve ulaştırma bakanı gibi birçok politikacı hakkında yolsuzluk davaları açılmıştır. Romanya'da tarım programlarının kötü yönetiminden dolayı AB tarım fonlarının kesilmesi söz konusu olmuştur. Benzer şekilde Bulgaristan'da sorunlar yaşanmaktadır. 2008 yılında Bulgaristan karayolları genel müdürü hakkında AB fonlarını suistimal ettiği iddiasıyla 50 milyon Euro tutarında dava açılmıştır. Bu davadan sonra Avrupa Komisyonu Bölgesel Politikadan Sorumlu Komiseri'ne göre Bulgaristan 2013'e kadar AB fonlarının durdurulmasıyla karşı karşıyadır. Avrupa Komisyonu'nun 22 Temmuz 2008 tarihinde "Toplulukların Mali Çıkarlarının Korunması" başlıklı raporunda, ODAÜ'lerin katılım öncesi fonların kullanımı hususunda ciddi boyutta yolsuzluklar bulunmaktadır. İzleme raporları verilerine göre bu sorunlar üyelikten sonra da devam etmektedir.²⁴³

Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Polonya ve Slovakya "Bölgesel Politika ve Yapısal Gereçlerin Koordinasyonu" başlıklı fasılda en çok zorlanan ülkeler olmuşlardır. Bu ülkeler içerisinde yalnızca Çek Cumhuriyeti ve Polonya'nın bölgesel politikalarını savunmaları için ikinci senatoları bulunmasına

²⁴¹ Fatih Demir, "Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklar", January 2009, s. 5.

²⁴² Heather Grabbe, "What the New Member States Bring Into the EU", (ed.) Neill Nugent, **European Union Enlargement**, Palgrave MacMillan, Great Britain, 2004, ss. 70- 83.

²⁴³ Sahling Meyer ve Jan Hinrik, "Civil Service Reform in Post-Communist Europe: The Bumpy Road to Depoliticisation", **West European Politics**, Volume 27, Issue 1 January, 2004, ss. 71 – 103.

rağmen, bu senatolar bölgelerin yönetimleri ile doğrudan bağlantılı değildir.²⁴⁴ Bu ülkelerde etnik azınlıklarla ilgili mevzuata uyum da gerçekleşmemiştir. Etnik azınlıklarla alakalı görüş farklılıkları müzakerelerde ilgili faslın süruncemede kalmasına yol açmıştır.²⁴⁵

AB liderleri, 2007 yılında “AB yasalarının yüzde birinden fazlasını uygulamayan ülke kalmayacaktır” şeklinde müktesebata uyumla ilgili hedef belirlemiştir. Avrupa Komisyonu iç piyasadan sorumlu üyesi Charlie McCreevy, 12 Temmuz 2008’de çoğu AB üyesinin yüzde bir hedefini gerçekleştirdiğini açıklamıştır. Yüzde birden fazlasını uyumlaştıramayan ülkelere desteklerinin devam edeceğini ve bu ülkelerin de 2008 sonuna kadar uyumlaştırma yasalarını yerine getireceğini ifade etmiştir. 1 Ocak 2007 tarihinde üye olan Bulgaristan’ın iç piyasa uyumlaştırmasında en başarılı üye ülke olduğunu, Slovakya’nın uyumlaştırması gereken altı yasa, Romanya’nın yedi yasa, Almanya’nın dokuz yasa, Letonya’nın ise on yasa kaldığını ifade etmiştir. AB müktesebatının hedeflenen zamanda uygulanması hedefini en ağır gerçekleştiren 42 yasa ile Çek Cumhuriyeti ve 32 yasa ile Portekiz’in olduğu açıklanmıştır. McCreevy, üye ülkelerin AB mevzuatını uyguladıkları en ağır alanın kişilerin serbest dolaşımı ve finans hizmetlerinin olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶

ODAÜ’lerin AB mevzuatını uygulamada bu kadar eksikliklerinin olmasına rağmen üyeliklerinin gerçekleştiğine dair varsayımlar bulunmaktadır. Bu varsayımlardan birisi AB’nin aday ülkelere katılım tarihi sözü vermesidir. 5 Mayıs 2004 tarihi Avrupa Konseyi’nin yıldönümü olduğundan, Avrupa Günü olarak da kutlanan bu haftada ODAÜ’lerin katılımıyla AB 25 üye ülkeli Birlik olarak kıtayı daha iyi temsil edeceği için, ODAÜ’ler henüz hazırlıklarını tamamlamasalar bile 1 Mayıs 2004 tarihinde katılım sözünü vermiştir.²⁴⁷ Üyelik tarihleri kesinleşen bu ülkelerin reformları gerçekleştirme hızlarının, ‘koşulsallık’

²⁴⁴ Martin Brusis, “Between EU Requirements, Competitive Politics, and National Traditions: Re-creating Regions in the Accession Countries of Central and Eastern Europe”, **Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, Vol. 15, No. 4, October, 2002, ss.531–559, s. 538.

²⁴⁵ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, **age**, s. 672.

²⁴⁶ <https://www.euractiv.com/section/innovation-industry/news/interview-revised-procurement-rules-essential-for-eu>. (Erişim Tarihi: 20.06.2020)

²⁴⁷ Bu konu hakkında bkz: Bernard Steunenbergh ve Antoaneta Dimitrova, “Compliance in the EU enlargement process: The limits of conditionality”, *European Integration online Papers*, Vol. 11, No 5, 22.06.2007.

ilkesinin baskısı olmadığı için azaldığı üyelik sonrası izleme raporlarında ortaya konmaktadır.²⁴⁸

Sonuç olarak, ABD ve SSCB'nin arasında Avrupa'nın taksim edilmesi hususunda başlayan gerilim Soğuk Savaş'ı başlatmış ve Avrupa'yı ikiye bölmüştür. Batı Avrupa ve Doğu Avrupa arasında Demir Perde çekilmiş, aralarına Berlin Duvarı örülmüştür. Doğu Avrupa ülkelerinin SSCB etkisinde geçen yıllarının ardından, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle AB'ye olan yönelimleri üyelikle sonuçlanmıştır. Bu başlık altında Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa ve Doğu Avrupa'nın bölünmesi, ardından Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'nın tekrar birleşmesi ifade edilmiştir. ODAÜ'lerin Batı Avrupa'dan farklı olduğu hususlar ve birleşme çabaları aktarılmaya çalışılmıştır. ABD ve SSCB'den bağımsız olarak Batı Avrupa ve ODAÜ halklarının kültürel ve tarihsel bağlarla birbirlerinden kopmadığı ve Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'nın bütünleşme süreci kaleme alınmıştır. Sıradaki bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemde koşulluluk kriterlerinin kurumsallaşması ve Kopenhag Kriterleri incelenecektir. Üçüncü bölümde, Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında ele alınan ODAÜ'lerin katılım süreçleri ve koşulluluk kriterleri dördüncü bölüm başlığı altında ifade edilmiştir.

²⁴⁸ Steunenber ve Dimitrova, AB'nin üyelik koşullarını aday ülkelere dayatma hususundaki etkinliğini ölçen bir model geliştirmiştir; buna göre "koşulsallık" oranı 1997'de ODAÜ ülkelerinde ortalama 0.38 iken, üyelikten bir önceki yıl olan 2003'te bu oranın 0.11'e kadar düştüğü görülmektedir.

4. KOŞULLULUK KRİTERLERİ VE KOPENHAG KRİTERLERİ

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla dört bölgede 15 yeni bağımsız ülke ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa'da Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Moldova olmak üzere dört ülke, Baltık ülkeleri olarak adlandırılan Estonya, Letonya ve Litvanya, Kafkaslar'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, Orta Asya'da Tacikistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan olmak üzere 15 yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu yeni bağımsız ülkeler rotasını AB'ye çevirmişlerdir.²⁴⁹ ODAÜ'ler AB'ye tam üye olmuşlardır. Diğer ülkeler de AB'nin bu ülkelere yönelik tasarladığı programa dahil olmuşlardır.

Siyasi, ekonomik ve kültürel olarak SSCB döneminde gerekli modernizasyonun sağlanamamasından dolayı bu ülkeler çağın gerisinde kalmışlardır. Soğuk Savaş'ın ardından dünya tek ekonomik kutuplu duruma gelmiştir. Komünist rejimlerin yıkılmasıyla yeni bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetler ekonomik krizlerle baş edebilmenin çarelerini ararken Batı devletlerine olan özentiler artmıştır. Bağımsızlıkla birlikte ekonomik özelleştirmeler, ekonomik reformlar, piyasa ekonomisine geçiş politikaları hızlandırılmıştır.

1991 yılında başlayan ODAÜ'lerin yeniden yapılanma dönemi aynı zamanda AB'nin de yeni bir genişleme dönemine yön vermiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi AB koşulluluk tarihinde de dönüm noktası olmuştur. 1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde koşulluluk kriterleri kurumsallaşmış ve Kopenhag Kriterleri oluşturulmuştur. Avrupa kıtasında başlayan Soğuk Savaş'ın bitişi hem AB koşulluluk tarihi için hem de ODAÜ'ler için dönüm noktası olmuştur. ODAÜ ülkelerinin üyeliği, 1993 yılında toplanılan Kopenhag Zirvesi'nde değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen zirvede üyelik kriterleri kurumsallaştırılmış ve Kopenhag Kriterleri oluşturulmuştur.

1998 yılına gelindiğinde bağımsız ülkelerde ekonomik krizin etkileri yönetimlerde de görülmüştür. Bu dönemde eski Varşova Paktı üyeleri Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan AB'ye ve NATO'ya üye olmuşlardır. SSCB'den

²⁴⁹ Karen Smith, **The Making of EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe**, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 149.

ilk ayrılan Baltık ülkeleri Letonya, Litvanya ve Estonya da bu dönemde AB'ye katılmışlardır. Baltık ülkelerinin NATO üyeliği ise 2004 yılında gerçekleşmiştir. Bu bölümde AB bütünleşmesinin beşinci genişleme dalgası olan ODAÜ genişlemesi konu edilecektir.

4.1. ODAÜ'lerin AB Üyelik Süreci

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla, 3 Kasım 1990 tarihinde iki Almanya birleşmiş ve Doğu Almanya ile “de facto” olarak gümrük birliği gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ODAÜ'lerde sosyalist halk cumhuriyetleri rejimlerinin demokrasiye geçiş ve serbest piyasa ekonomisine geçiş dönemine girilmiştir. Soğuk Savaş'ın ikiye böldüğü Avrupa'da, savaş sonunda Doğu Avrupa ile Batı Avrupa bütünleşmesi yönünde ilişkiler gelişmiştir. Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasındaki ilişkiler ekonomik düzlemde başlamıştır. Ekonomik oluşumlar Doğu Bloğu'nda Comecon, Batı Bloğu'nda AB'dir. AB ve Comecon arasında ilişkiler üç evrede gelişmiştir. İlk evre 1957 ile 1971 yılları arasında Comecon'un ve AET'nin birbirini tanımama prensibi ile geçen süreçtir. Bu evrede iki oluşum birbirini tanımasa da, AET üye ülkeleri Comecon üye ülkeleri ile ikili anlaşma müzakereleri yapma kararı almışlardır.²⁵⁰ 1970'lere gelindiğinde Comecon'un AB üyelerini tanımama kararının zayıflaması ile iki blok arasında anlaşmazlıklar azalmıştır. Böylece 1972'den 1984'e kadar süren iki tarafın ticari ilişkilerinin geliştirilmesi eğiliminde olduğu ikinci evre gerçekleşmiştir. 1984 yılından 1988 yılına kadar süreçte ticari anlaşmaların imzalama kararının alındığı üçüncü evre gerçekleşmiştir. 25 Haziran 1988 yılında Lüksemburg'ta Comecon-AB Ortak Bildirisi imzalanmıştır, bildirinin ardından AB ve ODAÜ'ler arasında ticari ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalanmış, diplomatik ilişkiler başlamıştır. 1988 yılının Eylül ayında Macaristan ile, Aralık ayında Çekoslovakya ile anlaşmalar imzalanmıştır. 1989 yılının Eylül ayında Polonya ile, 1990 yılının Mayıs ayında Doğu Almanya ve Bulgaristan ile anlaşmalar imzalanmıştır.²⁵¹ SSCB'nin etkisinden yeni çıkan ülkeler için söz konusu bu anlaşmalar yeterli olmamıştır. Örneğin 1989 yılında Çekoslovakya'nın

²⁵⁰ Karen Ellen Smith, **The Making of EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe**, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 25.

²⁵¹ Christopher Piening, **Global Europe: The European Union in World Affairs**, Lynne Rienner Publishers, London, 1997, s. 55.

daha kapsamlı bir işbirliği ve ticaret anlaşması talebi onaylanmış ve taraflar arasında 7 Mayıs 1990 tarihinde anlaşma imzalanmıştır.

1990'ların başından itibaren AB, ODAÜ'lerin ekonomilerinin yeniden yapılanması için çeşitli kanallar aracılığıyla mali yardımlarda bulunmuştur. Bu kanallardan birisi 1989 yılında Çekoslovakya ve Macaristan için başlatılan “Polonya ve Macaristan: Ekonomilerini Yeniden Yapılandırmak için Yardım” (*PHARE*) programının on ODAÜ ülkesine genişletilerek Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası aracılığıyla mali destekler sağlanmaya başlanmasıdır.²⁵² Diğer bir yardım kanalı olarak, 1989 yılında 24 OECD ülkesi bir grup (G-24) oluşturmuştur. G-24'ün amacı ODAÜ'lere teknik yardım, gıda yardımı ve diğer alanlarda mali yardım sağlamaktır. G-24 tarafından yapılan yardımların koordinasyonunu sağlamak için Avrupa Komisyonu görevlendirilmiştir. G-24, *PHARE* Programı'nın yürütülmesi için de işlerlik kazandırmıştır. Söz konusu bu kanallar (*PHARE*, G-24) ile hedeflenen mali yardım mekanizmalarının oluşturulması olsa da, ODAÜ'ler ile AB arasında ilişkilerin geliştirilmesi yönünden de katkıları olmuştur. İlişkilerin gelişmesine rağmen ODAÜ'ler AB ile daha yakın bağ kurmak istemişlerdir. Bu istekleri AB ile resmi ortaklık anlaşmalarının imzalanmasıyla vuku bulmuştur. “Avrupa Antlaşmaları” (*Europe Agreements*) olarak anılan ortaklık anlaşmaları 16 Aralık 1990 tarihinde Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya ile imzalanmıştır. Avrupa Anlaşmalarının temel hedefleri siyasi diyalogun arttırılması, serbest ticaret ve dolaşım, ekonomik, mali ve kültürel işbirliğinin sağlanması, ortak karar alma mekanizmalarının oluşturulması, mevzuatın yakınlaştırılması, hizmetler ile işgücünün dolaşımı ve ortak üyelere ekonomik yardımların yapılması gibi unsurlardan oluşmaktadır.²⁵³ Avrupa Antlaşmaları, Roma Antlaşması ve Maastricht Antlaşması'nın 238. maddesine dayanarak hazırlanmıştır.²⁵⁴ Bu antlaşmanın amacı ODAÜ'lerin en fazla 10 yıllık geçiş süreci içinde AB'ye tam üye olmaları için ODAÜ'ler tarafından ticaretteki gümrük vergilerinin ve kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılmasıdır. Avrupa Anlaşmaları'nda üyelikle doğrudan bağlantılı hükme yer verilmemesi, işçilerin serbest dolaşımı ve tarım, tekstil,

²⁵² Ivan Tibor Berend, *From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 85.

²⁵³ Ivan Tibor Berend, *age*, 2009, s. 86.

²⁵⁴ Leonard Alan Winters, “The Europe Agreements: With a Little Help From Our Friends”, CEPR, *The Association Process: Making it Work*, Occasional Paper N. 11, 1992, s. 118-120.

kömür gibi hassas malların dolaşımına sınırlamaların getirilmesi ile söz konusu bu anlaşmalar ODAÜ'ler için yeterli gelmemiştir.²⁵⁵ Bunun üzerine 1993 yılı AB ile ODAÜ ilişkileri için dönüm noktası olmuştur. AB için artık ODAÜ genişlemesinin nasıl ve neden olacağı söz konusu olmuştur.²⁵⁶

1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde, ODAÜ'lerle Ortaklık Anlaşmaları gerçekleştirilmeden, "ODAÜ'ler arzu ettikleri takdirde AB üyesi olabilecekleri" ifadesine yer verilmesiyle ODAÜ'ler üyeliğe davet edilmiştir. Kopenhag Zirvesi'nde üç ana başlıkta koşulluluk kriterleri belirlenmiştir. Söz konusu üç ana başlık siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve Topluluk müktesebatına uyum şeklinde ifade edilmiştir. Siyasi kriterler, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlık haklarının korunduğu istikrarlı bir kurumsal yapıya ulaşmak gibi kriterleri içermektedir. Aday ülkelerin iyi işleyen bir pazar ekonomisine sahip olmaları, AB içindeki piyasa ve rekabet güçleriyle baş edebilme kapasitesinin bulunması ekonomik kriterler başlığı altında toplanmıştır. Aday ülkelerin siyasi, iktisadi ve parasal birliğin amaçlarına uyulması ve AB mevzuatını uygulayabilme kapasitesine sahip olması gibi kriterler Topluluk mevzuatına uyum başlığı altında ifade edilmiştir.

Kopenhag Zirvesi'nin ardından ODAÜ'ler AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. 31 Mart 1994'de Macaristan, 5 Nisan 1994'de Polonya, 22 Haziran 1995'de Romanya, 27 Haziran 1995'de Slovakya, 27 Ekim 1995'de Letonya, 27 Kasım 1995'de Estonya, 12 Aralık 1995'de Litvanya, 16 Aralık 1995'de Bulgaristan, 17 Ocak 1996'da Çek Cumhuriyeti ve 10 Haziran 1996 yılında Slovenya tam üyelik için başvurularda bulunmuşlardır.

Avrupa Komisyonu, Konsey'in isteği üzerine ODAÜ genişlemesine yönelik 1997 yılında "Gündem 2000" olarak adlandırılan raporu hazırlamıştır. Gündem 2000 Raporu'nda ODAÜ'lerin Kopenhag Kriterleri'ne uyumu incelenmiştir.²⁵⁷ Söz konusu raporda Komisyon'un görüşü Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Macaristan, Polonya ve Estonya'dan oluşan beş ODAÜ'nün Kopenhag Kriterleri'ni orta dönemde karşılayabileceği ve bu ülkelerle müzakerelerin

²⁵⁵ Dan Marek ve Michael Baun, **The Czech Republic and the European Union**, Routledge, Oxon, 2010, s. 12-14.

²⁵⁶ Dan Marek ve Michael Baun, **age**, s. 15.

²⁵⁷ European Commission, "Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union", COM (97) 2000, Vol. 1, 16.07.1997.

başlatılabileceği yönünde olmuştur. 1997 yılında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde, Gündem 2000 Raporu doğrultusunda AB'ye üyelik başvurusunda bulunan on ODAÜ, Kıbrıs ve Malta aday ülke ilan edilmiştir. Gündem 2000 Raporu'na göre üyelik kriterlerini orta dönemde karşılayabilecek olan beş ODAÜ ve Kıbrıs için, Lüksemburg Zirvesi'nde müzakerelerin başlatılması kararı alınmıştır. Söz konusu bu altı ülke ile müzakereler 1998 yılında başlatılmıştır. Ardından 1999 yılında toplanılan Helsinki Zirvesi'nde Litvanya, Letonya, Malta, Slovakya, Bulgaristan ve Romanya ile müzakerelerin başlatılması kararı alınmıştır. 2002 yılında toplanılan Kopenhag Zirvesi'nde müzakereleri tamamlanan Çek Cumhuriyeti, Kıbrıs, Macaristan, Polonya, Estonya, Letonya, Slovakya, Litvanya, Slovenya ve Malta ile 16 Nisan 2003 tarihinde katılım antlaşmaları imzalanmıştır. Ayrıca AB'ye katılan on ülkede 10 Mart 2003 ile 20 Eylül 2003 tarihleri arasında halk referandumları yapılmış, hepsinde de AB'ye katılım yönünde oy kullanılmıştır. Böylece AB üyeliği önünde hiçbir engel kalmamış ve 1 Mayıs 2004 tarihinde de söz konusu on ülkenin AB'ye katılımı gerçekleşmiştir. Bu on ülkeyle aynı anda Birliğe başvuru yapan Bulgaristan ve Romanya'nın da 1 Ocak 2007 tarihinde AB'ye katılımları gerçekleşmiştir.

4.2. Soğuk Savaş Sonrası Koşulluluk Kriterleri Dönüşümü

1989 sonrası dönem, AB'ye Avrupa'nın gelecekte istikrarı ve refahı için yeni fırsatlar yaratırken, yükümlülükler de getirmiştir. AB, 1989 sonrasında oluşan “Yeni Dünya Düzeni”nde etkin rol oynama ve Avrupa'nın geleceğini etkilemekte söz sahibi olmuştur. Bu bağlamda AB, eski Doğu Bloğu ülkelerinin insan haklarına saygılı, demokratik pazar ekonomilerine sahip olmaları için sorumluluk üstlenmiştir. AB bu dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle Ortaklık Antlaşmaları imzalamış ve buna paralel işleme konulan çeşitli programlarla bu ülkelerin Batı Avrupa ile bütünleşmesine ivme kazandırmıştır.²⁵⁸

ODAÜ'lerin AB'ye katılımları için 1993 yılında Kopenhag'da yapılan zirveyle süreç başlatılmıştır. Bu ülkelerle serbest değişim esasına dayanan “Avrupa Antlaşmaları”nın 2000 yılına kadar AB iç pazarı kuralları ile genişletilmesi ve Avrupa'nın ortasında tek bir pazar kurulması öngörülmüştür.

²⁵⁸ Graham Avery, “The Enlargement Negotiations”, **The Future of Europe Integration and Enlargement**, (ed.) Fraser Cameron, Routledge, London and New York, s. 38.

Maastricht Zirvesi'nin ardından kurulan AB'ye üyeliğin gittikçe güçleştiği ve maliyetinin arttığı gözlemlenmiştir. Yeni üyeliklerin gerçekleşmesiyle, farklılıklar artacak ve derinleşecektir. Bundan dolayı, bütünleşme sürecinin aksamasını önlemek için katılımlardan önce Topluluk müktesebatının mümkün olduğu kadar benimsenmesi ve uygulanması gerekmektedir. Topluluk müktesebatı uyumlaştırılmadan AB'ye üyelik hukuken olmasa bile fiilen olanaksız hale gelmiştir.²⁵⁹

7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan Maastricht Antlaşması'nın 200 madde 17 ek protokol ve 33 adet ekiyle, Roma Antlaşması'nda en önemli hükümler içeren değişiklik gerçekleşmiştir. Diğer adı Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) olan Maastricht Antlaşması'yla AET'nin de adı Avrupa Topluluğu olmuştur. ABA'nın, AB'nin geleceğini yapılandırması için gerekli temeli oluşturma, Birliği meydana getiren toplumlar arasında dayanışmayı arttırma, AT'nin demokratik karakterini oluşturma ve hukuk devletinin temel insan hak ve özgürlüklerini güçlendirmesi gibi tarihi bir önemi bulunmaktadır.

Maastricht Antlaşması'nın "N" maddesi, AB genişlemeleriyle ilgili yasal düzenlemeyi yapan temel hükümdür. 29 Mart 1996 tarihinde Torino Zirvesi'yle başlayan, Amsterdam Antlaşması'yla sonuçlanan Hükümetlerarası Konferansların yasal dayanağı söz konusu bu maddedir. Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesi ise genişlemenin anlamını ve yöntemini belirleyen maddesidir. "O" maddesinde yeni üye katılım koşullarıyla ilgili öngörülen kurallar, daha önce AT'ye üye olmak için gerekli olan kriterlerle aynıdır. "O" maddesinin ilk cümlesinde, "Tüm Avrupalı devletler Birliğin üyesi olma talebinde bulunabilirler." Maddenin devamında genişleme yöntemi ile ilgili, "Bundan sonra Avrupa'nın genişlemesi, Avrupa Topluluğu'na değil, Maastricht Antlaşması tarafından kurulan Avrupa Birliği'ne tam üyelik anlamına gelmektedir." şeklinde belirtilmiştir.

"O" maddesi AB'ye tam üyelik için gerekli düzenlemeleri yaparken diğer yandan da 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması'nın 23. maddesine dayanan AT'ye tam üyelikle ilgili düzenlemeyi kaldırmaktadır. Roma Antlaşması'nın 238. maddesinde belirtilen Ortaklık Antlaşmaları'yla ilgili hükümlerde değişiklik yapılmamıştır. Böylece ortak üyelik statüsü AT nezdinde olmaya devam ederek, AB kapsamına girmemiştir. Maastricht Antlaşması'na göre tam üyeliğin siyasal

²⁵⁹ Ridvan Karluk, *age*, s. 86.

anlamı, yeni üye olan ülkelerin AB'yi meydana getiren üç kuruma birden üye olmalarını ve Antlaşma'nın öngördüğü daha sıkı bir siyasi birlik yönündeki taahhütleri yerine getirmelerini ifade etmektedir. 9-10 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen Maastricht Zirvesi'nde bu noktaya açıklık getirilmesi için, genişleme hususunda Birliğin gelişmesi açısından Komisyon'dan rapor sunması istenmiştir. Komisyon, bu raporu Lizbon Zirvesi'nde sunmuştur.

Maastricht Antlaşması'na göre, AB'ye tam üyelik için ilk şart Avrupalı devlet olmaktır. Antlaşmada, bir devletin Avrupalı olması için hangi kriterlere sahip olması gerektiği belirtilmemiştir. Böylece Avrupalılık tanımı coğrafi tanım ötesinde somutlaştırılamamıştır.

AB'nin tam üyelik dışında ülkelerle kurduğu ilişkilerde farklı koşulluluk kriterleri söz konusu olmuştur. Kopenhag Kriterleri'nden önce coğrafi tanımlama dışında belli bir Avrupalılık tanımlaması bulunmamaktaydı. Dolayısıyla, topraklarının büyük çoğunluğu Asya kıtasında bulunan Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde diğer bazı kriterler ön plana çıkmaktadır. 1963 yılında AB ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın önsözünde ve 28. maddesinde ortaklık ilişkisinin Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak amacı taşıdığı yer almaktadır. Ortak üyelik ve tam üyelik arasındaki ilişki, daha sonra AB antlaşmalarında yer almamıştır.

Malta ile 1971 yılında, Kıbrıs ile 1972 yılında imzalanan Antlaşmalar yalnızca gümrük birliğini sağlamayı hedeflemiştir. 1991 yılında ODAÜ'lere verilen ortak üyelik statüsü serbest ticaret bölgesinde entegrasyon sürecini hedeflemiştir. Gümrük birliği aşamasında rekabet, vergi, tarım ve para politikaları olmak üzere AB mevzuatlarının uyumlaştırılması gerekmektedir. Serbest ticaret bölgesi, taraflar arasında gümrüklerin kaldırılmasını, gümrük birliği ise serbest ticaretin yanında üçüncü ülkelere karşı da ortak ticaret ve rekabet politikaları uygulamasını kapsamaktadır. Ayrıca serbest ticaret bölgesinin aksine gümrük birliğinde ulusal egemenliğin bir kısmının AB organlarına devri söz konusudur.²⁶⁰

Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesinde belirlenen genişleme yöntemi, Roma Antlaşması'nın yürürlükten kaldırılan 237. maddesindeki AT'ye üyelikle ilgili bağlayıcı genişleme yönteminin aynısıdır. Buna göre genişleme, Bakanlar

²⁶⁰ Bahadır Kaleağası, "Avrupa Birliği'nde Derinleşme ve Genişleme Yöntemleri", Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İnan Kırac'a Armağan, No. 1, 1994, s. 107-108.

Konseyi tarafından Komisyon'un görüşüne danışıldıktan sonra Avrupa Parlamentosu'nda mutlak çoğunluğun onayıyla oybirliğiyle kararlaştırılır.

Bakanlar Konseyi'nin 9 Haziran 1980 tarihinde düzenlenen toplantısında genişleme süreciyle ilgili kararlaştırdığı yönteme göre Roma Antlaşması'nın 155. maddesi uyarınca, Komisyon bütünleşme sürecinin hukuki esaslarının bekçisi olarak belirleyici bir rol oynamaktadır. Bakanlar Konseyi, tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasına Komisyon'un hazırladığı görüşe göre karar vermektedir. Komisyon'un görüşü, aday ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısının tam üyelik yükümlülükleri açısından incelendiği bir raporla sunulmaktadır.

AB ile tam üyelik görüşmeleri yürütülen aday ülkelerin müzakerelerine üye ülkelerin temsilcileri ve Komisyon katılmaktadır. Aday ülkenin müzakereler boyunca AB ile ortak politikaları ve Birlik mevzuatına uyumu hususunda Komisyon'un belirli görevleri bulunmaktadır. Komisyon'un aday ülkelerle teknik ilişkiler kurarak müzakere konusunda veriler toplamak ve bu verileri değerlendirmek, yeni üye ülkeler tarafından AB mevzuatının uyumlaştırılması ile ilgili teknik uyum koşullarını tanımlamak, aday ülkenin idaresi tarafından Birlik mevzuatının anlaşılmasında yardımcı olmak, aday ülkelerle müzakereler sırasında AB üye devletlerinin ortak tavır sergilemesine katkıda bulunmak, gerektiği takdirde üye ülkeler ile aday ülkeler arasında uzlaşma sağlamak gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır.²⁶¹

1991 yılında ODAÜ'lerle AB arasında imzalanan Ortaklık Antlaşmaları ve ODAÜ'lerin AB'ye tam üyelik talepleri doğrultusunda 1992 yılında Edinburgh Zirvesi'nde Komisyon'un genişleme çerçevesinde rolü tekrar gözden geçirilmiştir. Buna göre, Komisyon ortaklık ilişkilerinin iyi işleyişini sağlayarak, ortak ülkelerle yaklaşma süreci ve bu sürecin üreteceği diğer politikalarla bu ülkelerin tam üyelik için aşamalı olarak üyelik koşulluluğunu sağlamakla sorumludur.²⁶² Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesinin son paragrafında, genişlemenin aday ülke ve üye ülkeler arasında AB'nin kurucu antlaşmalarıyla belirlenen uyum koşulları hususunun imzalanan anlaşmaların konusu olduğu belirtilmektedir. İmzalanan anlaşmaların üye ülkelerin anayasal prosedürlerinin gerektirdiği

²⁶¹ Rıdvan Karluk, *age*, s. 102.

²⁶² **AT Zirvesi Sonuç Bildirisi**, Edinburg, 12 Aralık 1992.

şekillerde onaylarına sunulduğu ve ardından tam üyelik anlaşmalarının tarafların anayasal prosedürlerine göre onaylandıktan sonra genişleme tamamlandığı ifade edilmektedir.

AB'ye tam üyelik için gerekli özellikler dört grupta toplanmıştır. Bu dört grup kriter, hem tam üyeliğin ön şartlarını hem de tam üyeliğin olası sonuçlarını belirlemektedir. Demokratik güvenlik, müktesebatı yerine getirmek, Birliğin siyasal gelişmesine açık olma, Avrupalılık şeklinde tam üyelik kriterleri dört başlıkta toplanmıştır. Bu dört grup kriter bir yandan da AB'ye katılımın *check-list*'i gibidir.²⁶³ Birinci grup kriterler arasında demokratik güvenlik başlığı altında parlamenter demokrasiyle yönetilme, insan hakları ve demokrasinin üstünlüğü, sosyal ve siyasal örgütlenme özgürlüğü gibi kriterler bulunmaktadır. İkinci grup kriterler, ekonomik olgunluğa erişmek, EPB geçiş kriterlerine (enflasyon, faiz, bütçe açığı, kamu borçları oranları ve ulusal paranın istikrarı gibi çeşitli kriterlerde AB düzeyinde kriterler) uyum, siyasal ve idari altyapının uyumu ve AB'nin siyasal müktesebatını kabul etmek gibi müktesebatı yerine getirmek için uygulanması gereken kriterlerden oluşmaktadır. Üçüncü grup kriterler ise AB'nin siyasal gelişimine açık olmayı ve kabullenmeyi gerektirmektedir. Birliğin yetkilerinin genişlemesine açık olma, kurumsal reformları uygulamaya açık olma, ulusal çıkarlar ile AB arasındaki ilişkide dengeyi sağlamak gibi unsurları içermektedir. Dördüncü grup kriterler ise coğrafi konum, ortak kültürel miras ve AB ruhundan oluşan Avrupalılık kriteridir. Wessels ve Engels'e göre bu dört gruptan oluşan kriterler, AB tam üyeliğinin özelliklerinin ortak noktasını ve tam üyeliğin muhtemel sonuçlarını oluşturmaktadır.

Maastricht Antlaşması diğer adıyla Avrupa Birliği Antlaşması, AB'yi kuran ve genişlemelerle ilgili temel yasal dayanak oluşturan antlaşmadır. Genişleme koşullarını, yasal yöntemini ve siyasal tanımını belirlemesi yönünden ayrıca önem arz etmektedir. Maastricht Antlaşması genişlemelerle ilgili yasal hükümler içermesine rağmen, "Avrupalı devlet olmak" koşulu dışında, Kopenhag Kriterleri'ne kadar somut bir üyelik koşulluluğu bulunmamaktadır. Sıradaki başlıkta AB genişleme perspektifi açısından dönüm noktası olan Kopenhag Kriterleri konu edilecektir.

²⁶³ Wolfgang Wessels ve Christian Engels, **The European Union in the 1990's: Ever Closer and Larger?**, Institut für Europäische Politik and College of Europe, Europe, Union Verlag, Bonn, 1993, s. 18-32.

4.3. Kopenhag Kriterleri ve Uygulama Esasları

Soğuk Savaş, AB tarihi açısından dönüm noktası olmuştur. Avrupa Birliği tarafından 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başlarında koşulluluk ilkesinin uygulanmasındaki kayda değer artış, çeşitli ülkeler, politika alanları ve kurumlar üzerindeki etkisi, tartışılan AB'ye yönelik artan bir ilgi patlaması ile eşleştirildi. Bu ilgi, AB koşulluluğunun ve genişleyen kapsamının belirgin başarısından kaynaklanmaktadır. Daha önceki genişlemelerde, AB'nin kural ve düzenlemelerini alarak, müktesebatın katılmak için az çok yeterli olduğu düşünülüyordu. Buna karşılık, Doğu'ya genişleme sürecinde AB, müktesebattan 1993'ten itibaren tanınmış Kopenhag Kriterleri'nde ilk olarak tanımlanan daha geniş bir reform ve dönüşüm hedeflerine doğru ilerlemiştir. Bu dönemde, genişleme ve derinleşme sürecini paralel olarak yürütmeye çalışan AB, ODAÜ'lerin dönüşüm sürecinde ve demokratikleşmelerinde 'çapa' görevi görmüştür.²⁶⁴ Kopenhag Kriterleri olarak belirlenen koşulluluk kriterlerini yerine getiren ODAÜ'ler 2004 yılında AB'ye tam üye olmuşlardır.

21-22 Haziran 1992 tarihinde Danimarka'nın Kopenhag şehrinde düzenlenen AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde, tam üyelik koşulları belirtilmiştir. Kopenhag Kriterleri olarak anılan bu katılım koşulları siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve Topluluk müktesebatına uyum olarak üç ana başlıkta toplanmıştır. Siyasi kriterler, demokrasinin güvence altına alındığı kurumsal yapı, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlıklara saygı koşullarını ifade etmektedir. Ekonomik kriterler, iyi işleyen bir pazar ekonomisi ile AB piyasasına ve rekabet piyasasına karşı koyabilme kapasitesini içermektedir. Topluluk müktesebatına uyumla ifade edilmek istenen AB'nin çeşitli siyasi, parasal ve ekonomik hedeflerine bağlılığın sağlanmasıdır.²⁶⁵

Yukarıda bahsedilen üç kriteri yerine getiren ve uyum sağlayan ülkelerin tam üyelik için katılım müzakerelerine başlama imkanları doğmaktadır. Fakat AB'nin tüm bu üyelik koşullarını yerine getiren her ülkeyle katılım müzakereleri başlatma zorunluluğu bulunmamaktadır. AB yapısının kaldırabileceği kadar yeni

²⁶⁴ Frank Schimmelfennig ve Hanno Scholtz, "EU Democracy Promotion in the European Neighbourhood Political Conditionality, Economic Development and Transnational Exchange", **European Union Politics**, 9(2), 2008, ss. 187-215.

²⁶⁵ Copenhagen European Council, Copenhagen Presidency Conclusions, **Bulletin of the European Communities**, No. 6/1993, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 1993.

üyeyle katılım müzakerelerine başlamak için uygun zamanlamayı ayarlamak AB'nin inisiyatifinde olan bir konudur.

AB kurucu antlaşmalarında AB'nin, "Üye devletlerin ortak ilkeleri olan hürriyet, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerinde kurulduğu" ifade edilmiştir. Kurucu antlaşmalar ve diğer mevzuatlar, söz konusu bu ilkelere kesin açıklama getirmemektedir. AB, insan hakları konusunda 4 Kasım 1990 tarihinde imzalanan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Avrupa Sözleşmesi ile güvence altına aldığı hakları esas almaktadır. AB genel olarak uluslararası platformda kabul gören genel değerlendirmeleri temel almaktadır. Koşulluluk kriterlerine uyum hususunda son değerlendirmeler AB Konseyi tarafından yapılmaktadır. Buna göre Kopenhag Kriterleri'nin siyasi kriterler başlığında uluslararası genelgeçer değerlendirmeler esas alınmaktadır ve bu değerlendirmelere AB Konseyi karar vermektedir.

Kopenhag Kriterleri'nin ekonomik kriterler başlığının nasıl uygulanacağına konusunda kesin bir hukuki çerçeve bulunmamaktadır. Bu kriterde bahsedilen işleyen pazar ekonomisinin tanımını yapmak için, pazara giriş ve çıkışların kolaylığı, rekabeti önleyici unsurların ve mevzuatın bulunmaması, serbest piyasanın önünün açık olması, kamu ve özel mülkiyetlerdeki işletmeler arasında fark gözetilmemesi, ticaretin hiçbir engelle takılmadan yapılabilmesi gibi ilkeler kullanılmaktadır.

Ekonomik kriterler, SSCB sosyalist sisteminden liberal kapitalist sisteme geçiş aşamasında olan ODAÜ'ler için oluşturulmuştur. Bu ülkelerde pazar ekonomisinin gelişip gelişmeyeceğini izlemek için, 1993 Kopenhag Zirvesi sonrasında diğer iki kriterle birlikte ayrı bir boyutta ele alınmıştır. Tam üyelik açısından makroekonomik dengelerin sağlamlığı, sanayide rekabet edebilme gücü, genel olarak ekonomide rekabet edebilme potansiyeli gibi hususlar da değerlendirilmiştir.

Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirisi'nde, AB'nin yeni üye/üyeleri sindirebilme kapasitesine sahip olması gerektiğinin üstünde durulmuştur. Yeni üyenin katılımından sonra da AB bütünleşme ivmesinin sürdürülebilir olmasının önemi işaret edilmiştir. Hazmetme kapasitesi (*absorption capacity*) olarak adlandırılan kriter, bazı araştırmalarda Kopenhag Kriterleri'nin dördüncü kriteri

olarak adlandırılmaktadır. Fakat bu kriter resmi katılım koşulu olarak geçmemektedir.²⁶⁶

AB'nin beşinci ve altıncı genişleme dalgalarını oluşturan ODAÜ genişlemesi hakkında ilk ciddi karar 1993 yılında Kopenhag Zirvesi'nde alınmıştır. Kopenhag Zirvesi'nde alınan Kopenhag kararları, AB ile ortaklık ilişkisi olan ODAÜ'leri kapsamaktadır. 1994 yılında düzenlenen Essen Zirvesi'nde ODAÜ'ler için kapsamlı bir katılım öncesi stratejisi belirlenmiştir. Essen'de Devlet ve Hükümet Zirvesi'ne üye devletlerin yanında Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Romanya ve Bulgaristan'ın liderleri de katılarak ilk kez bir araya gelmişlerdir. ODAÜ'lerle tam üyelik görüşmelerine yönelik kesin tarih bir sonraki yıl, 1995'te Madrid Zirvesi'nde belirlenmiştir.²⁶⁷

15-16 Aralık 1995 tarihlerinde Madrid'de düzenlenen Madrid Zirvesi'nde, ODAÜ'lerin üyeliği için Essen'de başlatılan görüşmelere devam edilmiştir ve genişleme kararı alınmıştır. Madrid Zirvesi'nde alınan kararlara göre, Kopenhag Kriterleri'ni yerine getiren aday ülkeler reform sürecini devam ettirerek Madrid Kriterleri'ni de yerine getirmelidir. Madrid Kriterleri, Kopenhag Kriterleri'nin tamamlayıcısı niteliğinde olup, buna göre Topluluk politikalarına uyum gerçekleştikten ve katılım sağlandıktan sonra idari yapıların uyumlaştırılması gerekmektedir. Madrid Kriterleri'nde ulusal mevzuatın AB müktesebatıyla uyumlaştırılmasının yeterli olmadığı, katılım gerçekleştikten sonra da etkili bir şekilde uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.

Koşulluluk kriterleri perspektifinden önemli belgelerden bir diğeri de “Gündem 2000” Raporu'dur. Madrid Zirvesi'nde Konsey'in talebi üzerine Komisyon tarafından hazırlanan “Gündem 2000” Raporu 1999 Berlin Zirvesi'nde kabul edilmiştir. Rapor, AB'nin 2000-2006 yılları arası mali dönem planlaması ve genişleme politikası ile Birliğin yeniden şekillenmesini sağlamak, güçlenme ve gelişme perspektiflerini ortaya koymak için hazırlanmıştır. Gündem 2000'de Komisyon'un aday ülkeler hakkında görüş raporları sunması ifade edilmiştir. Komisyon hazırlanan raporları esas alarak, 16 Temmuz 1997'de Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Estonya ve Slovenya ile üyelik müzakerelerinin 1998

²⁶⁶ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Avrupa Birliği'nde Genişleme”, **Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar (613-630)**, Seçkin Yayıncılık, 2012, s. 620.

²⁶⁷ Rıdvan Karluk, **age**, s. 97.

yılında başlatılmasını AB Bakanlar Konseyi'ne önermiştir. Müzakerelerin sonuçlanacağı tarihler bilinmemesine rağmen bu beş Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin 2002 yılında AB'ye katılımlarının gerçekleşeceğini tahmin etmiştir. Diğer beş ODAÜ olan Letonya, Litvanya, Romanya, Bulgaristan ve Slovakya'nın ise 2007 yılında AB'ye tam üye olabileceklerini öngörmüştür.²⁶⁸

AB'ye katılım sürecinde Komisyon, aday ülkelerin Kopenhag Kriterlerini karşılama yönünde kaydettikleri ilerlemeleri düzenli olarak izlemekte ve “İlerleme Raporu” ile ortaya koymaktadır. “Katılım Ortaklığı Belgesi” ise aday ülkelerin üyelik yönünde gerçekleştirmeleri gereken tüm çalışmaları önceliklerine göre bir takvim çerçevesinde ortaya koymaktadır. Her aday ülke, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen önceliklerin yerine getirilmesi ve AB müktesebatına uyum sağlanması için detaylı bir “Ulusal Program” hazırlamaktadır.²⁶⁹

Beşinci genişleme dalgasında, siyasi kriterleri yerine getirmiş olan 10 ülkeden “İlk dalga ülkeler” ya da “Lüksemburg Grubu” olarak adlandırılan Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs, Macaristan, Polonya ve Slovenya ile müzakerelere başlama kararı Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi'nde alınmıştır. ‘İkinci Dalga Ülkeler’ ya da ‘Helsinki Grubu’ olarak adlandırılan Bulgaristan, Romanya, Malta, Letonya, Litvanya ve Slovakya için Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde oybirliği ile müzakerelere başlama kararı verilmiştir.²⁷⁰

²⁶⁸ Rıdvan Karluk, *age*, s. 119.

²⁶⁹ Rıdvan Karluk, *age*, s. 873.

²⁷⁰ https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=32. (Erişim Tarihi: 25.07.2020)

4.4. Siyasi Koşulluluk Kavramı

‘Koşul’ kavramı TDK sözlüğünde, “bir başka şeyi olanaklı kılan şey” olarak açıklanmaktadır. Koşulluluk kavramı, “bir devletin ya da uluslararası kuruluşun başka bir devletin kendisinden beklediği bazı çıkarların gerçekleşmesini belli koşulların ve yükümlülüklerin yerine getirilmesine bağlandığı” bir araçtır.²⁷¹ Koşulluluk aracı temel olarak, uluslararası örgütlerin üçüncü ülkelere belli koşulları karşılaması koşuluyla mali yardım ya da üyelik gibi birtakım fırsatlar sunmayı taahhüt etmesine dayanmaktadır.²⁷² Koşulluluk mekanizmasında koşulluluğu uygulayan ve koşulluluğu yerine getiren olarak iki aktör bulunmaktadır. Koşulluluğu uygulayan aktörün belli koşulları oluşturduğu, diğer aktörün koşulluluğu yerine getirmekle yükümlü olduğu eşitsiz ilişki bulunmaktadır.²⁷³

Koşulluluk mekanizması iki ya da daha fazla aktör arasındaki ilişkileri açıklayan bir çeşit kurumsal anlaşma olarak açıklanabilmektedir. Koşulluluk kriterinin genellikle bir aktörün yapmaktan kaçındığı bir davranışta bulunmasını ya da normalde yapacağı bir davranıştan kaçınmasını sağlamaya yönelik olarak kullanıldığı varsayılmaktadır.²⁷⁴ Bu bağlamda koşulluluk aracı aktörlerin davranışlarını etkilemeye yönelik bir politika olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra koşulluluk bir aktörün uyum sağlamaya başladığı süreçte aktörü teşvik etmek için de kullanılabilmektedir.²⁷⁵

Soğuk Savaş’ın ardından koşulluluk kriterinin kullanımındaki artışa paralel olarak kavramın içeriğinde de farklılıklar olmuş, koşulluluk daha geniş kapsamlı bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT), NATO, AB gibi uluslararası örgütlerin insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin uygulanmasına ilgisi

²⁷¹ Karen Ellen Smith, “The Evolution and Application of EU Membership Conditionality”, **The Enlargement of the European Union**, (ed.) Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, s. 108.

²⁷² Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, “Candidate Countries and Conditionality”, **Europeanization New Research Agendas**, (eds.) Paolo Graziano and Maarten Peter Vink, Palgrave Macmillan, London and New York, 2007, ss. 88-89.

²⁷³ Çağlar Dölek, “Human Rights Conditionality in the Relations of the EU and Turkey: A Framework for Analysis”, **International Strategic Research Organization Paper**, 2007, s. 4.

²⁷⁴ Tony Killick, “Principals, Agents and the Failings of Conditionality”, **Journal of International Development**, Vol. 9, No. 4, 1997, s. 487.

²⁷⁵ Elena Fierro, **The EU's Approach to Human Rights Conditionality in Practice**, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 2003, s. 96.

artarken, üçüncü ülkelere yapılan yardımlarla ilgili aktörlerin siyasi koşulluluğu uygulama eğilimleri de artmıştır.²⁷⁶

Mali yardım koşulluluğu veya insan hakları koşulluluğu gibi siyasi koşulluluk şekilleri gibi belli konulara yönelik koşulluluk türlerine ek olarak SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ODAÜ'lere yönelik üyelik koşulluluğu oluşturulmuştur. ODAÜ'lerin AB ve NATO gibi Batı örgütlerine yönelmesiyle oluşturulan üyelik koşulluluğu, kurumsal koşulluluk şekilleri içerisinde sıkı kurallar çerçevesinde en kapsamlı şekilde yürütülen, bütünleştirici bir koşulluluk şeklidir. Aday ülkelerin koşulluluk ilkesinin uygulanmasına karşılık tam üyelik ödülü ile teşvik edilmeleri arasında bağlantı kurulmaktadır. Böylece aday ülkelerin tam üyelik için siyasi, ekonomik, hukuk ve kurumsal sistemlerinde dönüşüm ve geliştirme yapılması gerekmektedir.²⁷⁷ Buna göre üyelik koşulluluğu siyasi koşulluluğu da içermekte fakat siyasi koşullulukla sınırlı kalmamaktadır.

Koşulluluğun kapsamı tarihsel olarak gelişim göstermiştir. Ayrıca koşulluluğun bir amaç değil, amacın gerçekleştirilmesine yönelik bir araç olduğu kabul edilmektedir. Koşulluluk kavramı siyasi, ekonomik, jeopolitik, ticari çıkarlarla etkileşim içerisinde olduğundan, koşulluluk açısından önemli olan bir politikanın etkileri ve etkinliğidir.

4.4.1. Koşulluluk Türleri

Koşulluluk aracının ön koşulluluk (*ex ante conditionality*) ve ardıl koşulluluk (*ex post conditionality*) olarak iki türü bulunmaktadır.²⁷⁸ Ön koşulluluk, birtakım koşulluluk ilkelerinin sözleşme gerçekleşmeden önce gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Bu koşulluluk modeli hukuki nitelik değil, siyasi nitelikli olduğundan aktörler tarafından karşılıklı avantaja sahip olunmalıdır.²⁷⁹ Bu bağlamda Kopenhag Kriterleri ön koşulluluk modeli kapsamında değerlendirilmektedir. Ardıl koşulluluk modeli ise taraflar arasında

²⁷⁶ Eva Svobodova, **Institutional Conditionality and State Compliance: the Czech and Slovak Accession to NATO and the EU**, PhD Dissertation, Old Dominion University, Norfolk, 2008, ss. 32-33.

²⁷⁷ Eva Svobodova, **age**, s. 38.

²⁷⁸ Piotr Zalewski, "Sticks, Carrots and Great Expectations: Human Rights Conditionality and Turkey's Path Towards Membership of the European Union", **Center for International Relations Report**, 2004, s. 4.

²⁷⁹ Piotr Zalewski, **age**, s. 4.

ilişki kurulduktan ve taraflar arasında anlaşma imzalandıktan sonra koşulluluk ilkesinin gündeme geldiği koşulluluk modelidir. Ardıl koşulluluğa örnek olarak, AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ortaklık ve ticaret anlaşmalarına eklediği insan hakları ilkesi gösterilebilmektedir.²⁸⁰ Bu model koşulluluk ilkesinde tarafların koşullara uyması beklenmektedir. Aksi halde çeşitli önlemler alınabilmektedir. Bu yönden bu model koşulluluk negatif koşulluluk modeliyle de bağlantılıdır.²⁸¹

Koşulluluk ilkesi, pozitif koşulluluk veya negatif koşulluluk olarak gruplandırılabilir. Pozitif koşulluluk ilkesinde, çıkar ve kazanım elde etmeye yönelik yapılan teşvik edici koşulluluk politikaları söz konusudur. Ekonomik, siyasi, hukuki nitelikte olabilecek mali yardımlar, hibeler, fonlar, ticari ve siyasi bağlar pozitif koşulluluk modeli kapsamına girmektedir.

Negatif koşulluluk modelinde, bir aktörün koşulluluk ilkesi gereğini yapmaması durumunda sunulan kazançların azaltılması, diplomatik veya ekonomik ilişkilerin askıya alınması gibi cezai işlemlerin uygulanması söz konusudur. Bu bağlamda, ilgili aktöre uluslararası kınama, ekonomik veya siyasi yaptırım uygulama, mali yardımların kesilmesi, işbirliği programlarının durdurulması gibi yaptırımlar uygulanabilmektedir. Aktörler, ikili ilişkilerinde bir zarar gerçekleştikten sonra tepkisel olarak negatif koşulluluk uygularlar. Bu anlamda, negatif koşulluluk modeli önleyici değil, bir olaya tepki olarak (ad hoc) bir yaklaşıma dayanmaktadır.²⁸² Negatif koşulluluk modelinin etkinliğinin pozitif koşulluluk modeline göre daha zayıf olduğu kabul edilmektedir.²⁸³

Negatif koşulluluk modelinin olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir. Bir aktörün olumsuz bir davranış sergilemesi karşısında alınan negatif önlemler muhatap aktör üzerindeki etkinliğini kaybetmektedir. Negatif önlem olarak diplomatik ilişkilerin askıya alınması ikili diyalog olanağını da askıya almaktadır. Diğer önemli olası bir sorun da negatif önlemlerin insanları değil ilgili devletin hükümetini etkilemesi ilkesinin çoğu zaman gerçekleştirilememesidir. İlgili aktöre

²⁸⁰ Elena Fierro, **The EU's Approach to Human Rights Conditionality in Practice**, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 2003, s. 98.

²⁸¹ Çağlar Dölek, "Human Rights Conditionality in the Relations of the EU and Turkey: A Framework for Analysis", **International Strategic Research Organization Paper**, 2007, s. 4.

²⁸² Elena Fierro, **age**, ss. 100-101.

²⁸³ Piotr Zalewski, **age**, ss. 3-4.

uygulanan ticari ambargo ya da önlemler ilgili aktörün halkını da etkilemektedir.²⁸⁴

Yukarıda bahsedildiği gibi koşulluluk ilkesi hem pozitif hem de negatif sonuçlar doğurabilmektedir. Literatürde pozitif koşulluluk ‘havuç’ (*carrot*), negatif koşulluluk ise ‘sopa’ (*stick*) şeklinde tanımlanmaktadır. Havuçlar, işbirlikçi ve aktif politikalar sunarken, sopalar negatif tutumlar sergilemektedir.²⁸⁵ Tarihçi David Baldwin bir aktörün pozitif ve negatif koşulluluk karşısında tepkilerinin birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmektedir.²⁸⁶ Buna göre yaptırımlar genel olarak korku, endişe veya direnç duygusu yaratırken, teşvikler umut ve güven duygusu yaratmaktadır.

4.4.2. Avrupalılaşıma Sürecinde Siyasi Koşulluluk

Siyasi koşulluluk ilkesi, AB’nin genişleme politikalarında sıklıkla kullandığı politika araçlarından birisini oluşturmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşturulan Kopenhag Kriterleri ile siyasi koşulluluk ilkesi kurumsallaşmıştır. Siyasi koşulluluk aracıyla, aday ülkelere katılım öncesi süreçte Birliğin öngördüğü kriterlere uyum zorunlu kılınmıştır. Ayrıca bu ilke, aday ülkeleri AB normları ve politikaları doğrultusunda çok kapsamlı reform yapmaya teşvik etmektedir. Bu bağlamda koşulluluk, hem aday ülkeleri teşvik eden bir dış etki aracı hem de Avrupalılaşıma mekanizması olarak işlev görmektedir. Aday ülkelerin koşulluluk ilkelerine uyumu, farklı düzeylerde aktörlerin ve faktörlerin tasarruflarına göre değişiklik göstermektedir.²⁸⁷ Aday ülkelerdeki siyasi elitler, koşulluluk ve uyum arasındaki ilişkinin şekillendiği süreçte belirleyici olarak kilit bir rol oynamaktadır. Bu elitlerin koşulluluk ilkesine uyum için gösterdikleri direnç ya da uyum için gerekli önlemlerin alınması şeklindeki tutumları koşulluluğun işleyişini doğrudan etkilemektedir. Buna karşılık, siyasi elitlerin vereceği tepkiler AB içerisindeki faktörlerin etkileşiminden bağımsız olmamaktadır.

²⁸⁴ Elena Fierro, *age*, ss. 101-102.

²⁸⁵ Elena Fierro, *age*, s. 99.

²⁸⁶ David Allen Baldwin, “The Power of Positive Sanctions”, *World Politics*, Vol. 24, No. 1, 1971, s. 32.

²⁸⁷ Kerry Howell, “Developing Conceptualizations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches”, *Queen’s Papers on Europeanization*, No. 3, 2004, ss. 1-2.

Soğuk Savaş'ın sonlanması hem AB bütünleşmesi hem de Avrupalılaşıma için dönüm noktası olmuştur. 1990'lı yılların başından beri bu kavramın “yukarıdan aşağıya” perspektifinden AB normlarının, politikalarının, kurumlarının aday ülkeler ve üye ülkeler üzerindeki etkileri araştırmalara konu olmuştur.²⁸⁸ Doğu genişlemesinde Avrupalılaşıma ve siyasi koşulluluk ilkesi ayrı bir araştırma konusu olmuştur. Çünkü AB, 2004 yılında en büyük genişleme dalgası olan Doğu genişlemesini yaşamıştır. Bu genişleme stratejisine dahil edilen koşulluluk ilkesi, doğu genişlemesi sonrasında da önemini korumuştur. ODAÜ'lerin koşulluluk mekanizması kapsamında hukuki, siyasi, ekonomik ve idari dönüşümleri bu genişleme sürecinin belirli bir farkını ortaya koymuştur.

Aday ülkelerin Avrupalılaşmasının, üye ülkelerin Avrupalılaşmasından önemli bir farkı AB'nin uyum baskısı için uyguladığı politikalar, araçlar ve mekanizmalar kaynaklanmaktadır. AB'nin aday ülkeleri etkilemek için kullandığı temel araç koşulluluk politikasıdır.²⁸⁹ Aday ülkeleri değişime teşvik etmek için kullanılan koşulluluk mekanizması, AB'ye katılım süreçlerinde katılım müzakerelerinin tamamlanıp AB'ye tam üyeliğin gerçekleşmesi için belirlenen koşullara uymaktan geçmektedir.²⁹⁰

1993 yılında Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen Kopenhag Kriterleri AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisinin ve uyum baskısının artmasını sağlamıştır. Bu bağlamda AB'nin genişleme koşulluluğunun önemli bir parçasını siyasi koşulluluk kriteri oluşturmaktadır.²⁹¹ Siyasi koşulluluk, hem özsel (substantive) hem de uygulama boyutuna sahip olmaktadır. Özsel boyutu, Kopenhag siyasi kriterleri bağlamında aday ülkelerin benimseyip uygulaması gereken normları, değerleri, standartları ve yükümlülükleri kapsamaktadır.²⁹² Kopenhag Kriterleri'ne göre, aday ülkelerin tam üyelik için demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygılı kurumların istikrarını sağlamaları gerekmektedir.

²⁸⁸ Tanja Börzel, **age**, ss. 2-3.

²⁸⁹ Tanja Börzel, “Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization”, **Queen's Papers on Europeanisation**, No. 2, 2003, ss. 1-2.

²⁹⁰ Johan Peder Olsen, “The Many Faces of Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 40, No. 3, 2002, s. 929.

²⁹¹ Maarten Peter Vink and Paolo Graziano, “Challenges of a New Research Agenda”, **Europeanization New Research Agendas**, (eds.) Paolo Graziano and Maarten Peter Vink, Palgrave Macmillan, London, New York, 2007, s. 3.

²⁹² Heather Grabbe, “Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process”, **The Politics of Europeanization**, (eds.) Kevin Featherstone and Claudio Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 304-305.

Koşulluluk ilkesinin uygulama boyutu ise daha çok aday ülkenin bu aracı kullanma biçimiyle ilgilidir. Koşulluluğun özsəl boyutunun derinleşmesine paralel olarak, uygulama boyutu da gelişmektedir. Buna göre, siyasi koşulluluk mekanizması sürekli gelişmekte olan dinamik bir politika aracıdır.

4.4.3. AB'ye Katılım Sürecinde Siyasi Koşulluluk

AB'ye katılım sürecinde aday ülkeler, üyelik koşullarının yerine getirilmesine dair zorlayıcı uyum baskısına maruz kalmaktadır. Bu uyum baskısı, AB ile aday ülke arasındaki asimetrik güç dengesine bağlı olmaktadır. Buna göre, aday ülkenin Avrupalılaşmasında üye ülkelerden farklı olarak koşulluluk ve katılım müzakereleri mekanizmaları bulunmaktadır. Koşulluluk ilkesi ve katılım müzakereleri, AB'nin aday ülkeleri etkilemek için kullandığı iki önemli araçtır. Koşulluluk ilkesi, AB adaylık sürecinde belli aşamalara gelinmesi sonucunda AB üyesi olmak için AB'nin aday ülkeye sunduğu koşullara uyulmasını dikte etmektedir.²⁹³ Buna göre uyum baskısı ve tam üyelik birbirine bağlı kılınmaktadır.²⁹⁴

AB'ye katılım sürecinde koşulluluk ilkesi, aday ülkelerin tam üyeliğe ön koşul olarak siyasi, ekonomik, müktesebat koşullarına uyum gibi birtakım dinamik politika araçlarının kullanımını kapsamaktadır. Üyelik koşulları, ilgili aday ülkelerde kapsamlı reformları teşvik ederek bu ülkelerde Avrupalılaşmayı hızlandırmaktadır. Koşulluluk mekanizmasıyla AB, Birlik değerlerinin, normlarının yayılmasıyla birlikte aday ülkelerde belirli davranış kalıplarının oturmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda AB 'havuç' kullanarak aday ülkeleri reforma teşvik etmektedir. Ayrıca genişleme süreçlerinde üye ülkeler, koşulluluk mekanizması sayesinde AB değerlerinin ve normlarının korunduğunu, yeni üyeliklerin bu değerlere ve normlara zarar veremeyeceğine inandırılmaktadırlar.²⁹⁵ Bununla birlikte birçok araştırmada koşulluluk ilkesi

²⁹³ Heather Grabbe, "Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process", **The Politics of Europeanization**, (eds.) Kevin Featherstone and Claudio Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 304-309.

²⁹⁴ Judith Green Kelly, **Norms and Membership Conditionality: The Role of European Institutions in Ethnic Politics in Latvia, Estonia, Slovakia and Romania**, PhD Dissertation, Harvard University, Massachusetts, 2001, s. 71.

²⁹⁵ Ian Barnes and Claire Randerson, "Can Conditionality Counter Enlargement Fatigue?", **Paper Presented at the International Conference on Economic Relations in the Enlarged European Union Euro and Democracy**, 11.05.2006, ss. 7-8.

genişleme politikalarının en temel mekanizması olarak değerlendirilmektedir.²⁹⁶ Bu değerlendirmelerde koşulluluk mekanizması, “AB’nin genişleme politikasının kalbi” olarak görülmektedir.²⁹⁷

AB tarafından aday ülkelere uygulanan koşulluluk ön koşulluluk kapsamında, AB tam üyelik ödülünü aday ülkelerin koşulları yerine getirmesine karşılık sunmaktadır. Uyumun gerçekleşmemesi halinde aday ülkeye cezalandırıcı yaptırım şeklinde değil, üyelik ödülünün verilmemesi şeklinde tepki verilmektedir.²⁹⁸

Aday ülkeler için katılım sürecinde koşulluluk mekanizmasının iki türü ön plana çıkmaktadır: Siyasi koşulluluk ve müktesebat koşulluluğu.²⁹⁹ Siyasi koşulluluk önceki paragraflarda da açıklandığı gibi hem özsel hem de uygulamalı bir politika aracıdır. Özsel boyut, AB’nin insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi temel siyasi ilke ve normlarıyla ilgilidir. Aday ülkelerin Kopenhag siyasi kriterleri kapsamında insan hakları ve azınlıkların korunması, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri yerine getirmesi beklenmektedir. Siyasi koşulluluk modelinin uygulama boyutu ise koşulluluğun kullanılış biçimiyle ilgilidir. Bu hususta AB’nin kullandığı politikalar, mekanizmalar ve araçlar önem arz etmektedir.³⁰⁰

Aday ülkelerin siyasi koşulluluğu yeterince karşıladığının AB tarafınca onaylanması halinde katılım müzakereleri başlatılmaktadır. Katılım müzakereleri süresince müktesebat koşulluluğu ön plana çıksa da, Komisyon siyasi koşulluluk ilkesinin uygulanmasını da izlemektedir.

Müktesebat koşulluluğu ilkesine göre, aday ülkelerin katılım öncesinde başlıklar halinde düzenlenmiş olan AB Antlaşmaları, mevzuatı, düzenlemeleri

²⁹⁶ Bkz. Heather Grabbe, **The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe**, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2006a; Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, Vol. 11, No. 4, 2004, ss. 661-679.

²⁹⁷ Heather Grabbe, “The Conditionality at the Heart of EU Enlargement Policy”, **Development and Transition**, No. 4, 2006b, ss. 2-3.

²⁹⁸ Frank Schimmelfennig, Stefan Engert and Heiko Knobel, “The Conditions of Conditionality The Impact of EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States”, **Paper prepared for Workshop 4, Enlargement and European Governance**, ECPR Joint Session of Workshops, Turin, 22-27 March 2002, ss. 2-3.

²⁹⁹ Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, **age**, 2004, s. 677.

³⁰⁰ Othon Anastasakis, “The EU’s Political Conditionality in the Western Balkans: Towards a More Pragmatic Approach”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol.8, No.4, 2008, s.367.

gibi AB müktesebatına uyum sağlaması gerekmektedir. Müktesebat koşulluğu mekanizması, aday ülkelerin AB üyeliğine teknik yönden hazır olma durumunun düzenli olarak takip edilmesiyle ilerleyen bir süreçtir.³⁰¹ Koşulluluk ilkesi, AB üyesi ülkelerin katılım gerçekleştikten sonra da koruması gerektiği halde, zamansal perspektiften katılım süreciyle kısıtlı bir araçtır.³⁰²

Sonuç olarak AB kullandığı koşulluluk mekanizmasıyla teşvik ve negatif önlem şeklinde uyum baskısı uygulamaktadır. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından uygulanan Kopenhag Kriterleri'yle koşulluluk mekanizması kurumsallaşmıştır. Siyasi koşulluluk ilkesi, AB'nin 2004 Doğu genişlemesiyle genişleme koşulluluğu ya da üyelik koşulluğunun içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. İki koşulluluk modeli olan siyasi koşulluluk ya da müktesebat koşulluluğu arasında farklılıklar bulunmaktadır. Siyasi koşulluluk ilkesi katılım süreciyle kısıtlanmış olsa da, müktesebat koşulluluğu mekanizması katılım sonrasında da AB müktesebatında oluşabilecek reformları kabul etmeye dayanmaktadır. Aday ülkeler, katılım müzakereleri sürecinde Kopenhag Kriterleri'ni uygulamakla ve katılım müzakereleri sürecinde de müktesebat koşulluluğunu benimsemekle yükümlüdür. AB koşulluluk mekanizması işleyişinde tam üyelik ödülünü uyum baskısı olarak kullanmaktadır.

³⁰¹ Othon Anastasakis, *age*, s. 367.

³⁰² Linde Lindkvist, "Punching Below its Weight? The European Union's Use of Human Rights Conditionality in the Enlargement and the European Neighbourhood Policy", Sök uppsatser och examensarbeten, Lund University, Lund, 2007, s. 9.

4.5. AB'nin Üçüncü Ülkelere Yönelik Politikaları

AB koşulluluk ilkesi, AB tam üyeliği için uygulanan bir genişleme mekanizmasıdır. AB'ye üye olmak için en önemli kriter Avrupalı devlet olma koşuludur. AB'ye üye olmak isteyen çevre ülkeler ve sınır komşuları bulunmaktadır. Fakat demokrasi, hukukun üstünlüğü, ekonomik gelişmişlik seviyesi AB düzeyinden çok farklı olan bu ülkeler ile farklı ilişki bağları kurulmaktadır.

AB'ye aday ülke ilan edilmeyen, tam üyeliğin yakın gelecekte söz konusu olmadığı ülkelerle ekonomik, politik ve diplomatik işbirliği kurulmasının söz konusu olduğu politikaya “Avrupa Komşuluk Politikası” (*European Neighbourhood Policy: ENP*) denilmektedir. AB dış politika programı olarak Avrupa Komisyonu tarafından 12 Mayıs 2004 tarihinde bir strateji belgesi olarak sunulmuştur. Bu programla temel olarak hedeflenen AB sınırlarında barış ve güvenliği sağlamak, sınır komşularıyla dostluk ilişkileri kurmaktır.

Avrupa Komşuluk Politikası'nın temel aracı Avrupa Komisyonu ve komşu ülkeler tarafından hazırlanan eylem planları ve ilerleme raporlarından oluşmaktadır. Bu şekilde komşu ülkeler, toplumlarını modernize edebilmek ve politikalarını, ekonomilerini geliştirmek için AB'ye uyum sağlayabilmektedir.

2002 yılında Avrupa Komisyonu tarafından “Büyük Avrupa - Komşuluk: Doğu ve Güney Komşu Ülkeleri ile AB İlişkileri için Yeni bir Çerçeve” başlıklı bir bildiri hazırlanmıştır. Böylece Avrupa Komşuluk Politikası'nın zemini oluşturulmuştur.

1 Temmuz 2003 tarihinde genişleme sonrasında oluşacak dış sınırların güvenliğini sağlamak için kabul edilen tebliğ ile, AB'nin Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova ile Batı Balkan ve Akdeniz ülkeleriyle işbirliğinin artırılması hedeflenmiştir. “Yeni Komşuluk Aracı için Hazırlık” isimli bu tebliğde doğu ve güney komşularıyla sınır ötesi işbirliği için dört ana hedef belirlenmiştir. Sınır bölgelerindeki ülkelere ekonomik ve sosyal gelişimi teşvik etmek, sınır güvenliğini sağlamak, halklar arasında faaliyetleri özendirme ve çevre, kamu sağlığı ve organize suçlarla mücadelede işbirliği yapmak şeklinde dört ana hedef belirlenmiştir.

2004 ve 2006 yılları arasında sınır ötesi işbirliğine yönelik oluşturulacak komşuluk programları, AB'nin mevcut programları olan PHARE, TACIS, INTERREG ve MEDA gibi programlarla birlikte yürütülmüştür. 2006 yılından sonra Komisyon tarafından komşuluk politikasının ikinci aşaması önerilmiştir. Bu ikinci aşamada, sınır ötesi işbirliğine yönelik farklı politikaların kapsadığı tüm bölgelere yönelik “Yeni Komşuluk Aracı” geliştirilmiştir. Komisyon’un Doğu ve Güney komşularına yönelik daha derin işbirliğini hedefleyen komşuluk politikasında önerilen önlemler iç pazarı düzenleyen mekanizmaların geliştirilmesi, yeni pazar alanlarının açılması, göç politikalarının yasallaşması, sorunların çözümü ve krizlere karşı AB'nin etkinliğinin artırılması, ortak güvenlik tehditlerine karşı işbirliğinin derinleştirilmesi, insan hakları ve karşılıklı anlayışın geliştirilmesi, komşu ülkelerin Avrupa Araştırma Alanı'na dahil edilmesi, ulaşım ve enerji ağlarının komşu ülkeleri kapsayacak şekilde geliştirilmesi, yeni mali kaynakların sağlanması gibi maddelerden oluşmaktadır.

17-18 Haziran 2004 tarihlerinde düzenlenen Brüksel AB Konseyi Zirvesi'nde, Avrupa Komşuluk Politikası çok olumlu bulunmuş ve yeni komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Buna istinaden, ENP kapsamına Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan dahil edilmiştir.

Avrupa Komşuluk Politikası'nın devamı olarak 2008 yılında “Akdeniz için Birlik” ve 2009 yılında “Doğu Ortaklığı Politikası” oluşturulmuştur. Brüksel'deki Konsey toplantısında eski Sovyetler Birliği altı üyesi olan Beyaz Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Moldova, Ukrayna, Ermenistan'a yönelik işbirliğinin artırılmasının hedeflendiği Doğu Ortaklığı Politikası sözleşmesi imzalanmıştır. Bu politikada, ENP fonlarının iki katına çıkarılması planlanmaktadır. Bu eski Sovyetler Birliği ülkelerinin politik ve ekonomik dönüşümlerini desteklemek temel hedeftir.

2008 yılında geliştirilen Akdeniz için Birlik (AİB), Akdeniz bölgesinde 43 üyeden oluşan hükümetler arası bir kuruluştur. AB'nin 28 üye ülkesi ve Akdeniz bölgesinde bulunan 15 ortak ülkenin katılımından oluşan bu birlik, Barselona Süreci olarak bilinen ve 1995 yılında kurulan AB-Akdeniz Ortaklığı'nı derinleştirmek amacıyla 2008 yılında Paris Zirvesi'nde kurulmuştur. AİB, bölgede istikrar ve entegrasyonun sağlanması amacıyla Akdeniz'in iki kıyısında arasında

ortak karar alma, ortak mülkiyet çerçevesinde bölgesel politikaların tartışıldığı bir forum olarak görülmektedir.

AİB, Barselona Süreci'nin devamı niteliğinde olduğundan, bu çerçevede geliştirilen politika ve güvenlik, ekonomi ve ticaret, sosyokültürel, adalet ve içişleri alanlarında işbirliği geçerliliğini korumaktadır. AİB kapsamında politikalar başarılı bir şekilde yürütülmektedir.

Bu bölümde AB'nin aday ülkelere yönelik koşulluluk kriterlerinin gelişimi ele alınmıştır. Maastricht Antlaşması'nın "O" maddesi uyarınca Avrupalı her devlet AB üyesi olabilmek için başvuruda bulunabilmektedir. AB özellikle ODAÜ genişlemesinden sonra genişleyen sınırların güvenliği için Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı Politikası gibi programlar geliştirmiştir. AB'ye üye olabilmek için geçerli olan "Avrupalı olmak" kriterinin kesin bir tanımlaması olmadığından eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile üyelik dışında farklı ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır. Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya ile gelecekte ilişkilerin nasıl şekilleneceği bilinmemektedir. Ancak bu ülkelerle sınırların güvenliği ve istikrarı için işbirliği anlaşmaları ve yardım politikaları geliştirilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Avrupa Birliği tarihinde koşulluluk ilkesinin uygulanmasında Soğuk Savaş'ın etkileri Avrupalılaşma çerçevesinden incelenmiştir. Çalışmanın temel araştırma soruları olan koşulluluk kriterlerinin tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş'ın dönüm noktası olup olmadığı, genişleme dalgalarında koşulluluk kriterlerinin farklılık gösterip göstermediği, ODAÜ'lerin üyeliği sürecinde koşulluluk kriterlerinin değişimi hususlarında cevaplar aranmıştır. Ulaşılan sonuç, Avrupa Birliği genişleme tarihinde dönüm noktası olan Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından koşulluluk kriterlerinin dönüşüm geçirdiği şeklinde olmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde, “Kavramsal Çerçeve Olarak Avrupalılaşma” başlığı altında, Avrupa Birliği koşulluluk kriterlerinin uygulanması Avrupalılaşma perspektifiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle daha çok söz edilen ‘Avrupa etkisi’ Avrupalılaşma çalışmalarının genişlemesine neden olmuştur. Koşulluluk ilkelerinin Kopenhag Kriterleri'yle tek başlık altında toplanmasıyla Avrupa Birliği'nin aday ülkeler üzerindeki etki alanı artmıştır. Aday ülkelerin katılım öncesi süreçte, ulusal normlarını AB normlarıyla uyumlaştırması ‘AB etkisi’ yaratmaktadır.

Avrupalılaşma kavramının kapsamı, türleri, dış politikada Avrupalılaşmanın etkileri, Avrupalılaşma kavramının aday ülkeler üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, SSCB'nin dağılmasıyla baskı altından kurtulan ODAÜ'lerin üyelik sürecinde Kopenhag Kriterleri oluşturulmuştur. Ardından Kopenhag Kriterleri'nin tüm aday ülkelere yönelik uygulanması kararı alınmıştır. Kopenhag Kriterleri siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatına uyum şeklinde üç ana başlıktan oluşmaktadır. 1990'lardan beri Kopenhag Kriterleri ve Avrupalılaşma kavramı araştırmalara konu olmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecinde Sovyetler Birliği etkisinden çıkan bu ülkelerin Avrupalılaşması ile Avrupalılaşma alanında yapılan çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Avrupalılaşma kavramı, AB entegrasyon teorilerinden farklı olarak bu entegrasyonun ulusal sistemler, kurumlar, aktörler, politikalar ve normlar üzerindeki etkilerini araştırma çerçevesine almıştır.

Çalışmanın birinci bölümünden çıkarılan sonucu, Soğuk Savaş sonrası yetki alanı genişleyen Avrupa Birliği'nin koşulluluk kriterleri mekanizmasıyla

Avrupalılaşmayı sağladığı olmuştur. Avrupalılaşma kavramının terminolojisine bakıldığında Avrupa etkisinde olma, Avrupa Birliği etkisinde dönüşüm, Avrupalı kimliğine dönüşüm gibi anlamlar çıkarılabilmektedir. AB ıktılarına baktığımızda da Avrupalı olma koşulu üyelik kriteri olarak belirtilmiştir. Özellikle, AB’ye katılım öncesi süreçte aday ülkeler zerindeki Avrupa Birliği etkisi koşulluluk kriterleriyle sağlanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, “Genişlemeler ve Koşulluluk Kriterlerinin Tarihçesi” başlığı altında İlk Altılar ile yola başlayan Avrupa Birliği’nin yedi genişleme dalgasıyla günümüz sınırlarına ulaşması ele alınmıştır. İlk olarak, 1951 yılında Avrupa Birliği’nin temellerini oluşturan Avrupa Kömür elik Topluluğu’nu kuran Paris Antlaşması’nın 98. maddesinde “Her Avrupa devleti, işbu Antlaşmaya taraf olmak için başvuruda bulunabilir.” cmleriyle üyelik koşulu belirtilmiştir. Ardından 1957 yılında, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nu kuran Roma Antlaşması’nın 237. ve 205. maddelerinde üyelik kriterleri yer almaktadır. Bu üç maddede geçen üyelik kriterinin ortak noktası “Avrupa devleti olmaktır”. 1 Kasım 1993’te yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması’nda (ABA) bu üç madde birleştirilerek “O” maddesi oluşturulmuştur. “O” maddesine göre “her Avrupa devleti, Birliğe ye olmak için başvuru yapabilir” ve ABA yürürlüğe girdiği andan itibaren genişlemeler Avrupa Toplulukları kapsamında değil Avrupa Birliği çerçevesinde gerçekleşeceği ifadesi yer almıştır. AB yesi olabilmek için ise “Avrupalı devlet olma” koşulu yinelenmiş ve buna ek bir kriter getirilmemiştir. 1997 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması’nda ABA’nın “O” maddesi, Maastricht Antlaşması’ndaki 49. maddeyle revize edilmiştir. Amsterdam Antlaşması’nda “bu Antlaşma’nın 6. maddesinin 1. bendinde bulunan kriterlere sayęı duyan her Avrupa devletinin Birliğe ye olmak için başvuruda bulunabileceği” belirtilmiştir. AA’da demokrasi, insan hakları, özgürlük, temel haklar, hukukun üstünlüğü katılım koşulları olarak belirlenmiştir. ABA’nın 49. Maddesi Lizbon Antlaşması ile değiştirilmiştir. Buna göre, “2. Maddede değinilen değerlere sayęı gösteren ve onları geliştirmeyi taahhüt eden her Avrupa devleti Birliğe ye olmak üzere başvuruda bulunabilir”.

Bu antlaşmalarda ortak koşulluluk kriteri ‘Avrupalı olmak’ şartını sağlamaktır. Fakat tam anlamıyla Avrupalılığın tanımı bulunmamaktadır. 1992

yılında Lizbon Zirvesi'nde Komisyon'un, "Avrupa, hiçbir zaman resmi olarak tanımlanmamıştır, Avrupa kavramı, Avrupa kimliğini oluşturan coğrafi, tarihi ve kültürel unsurların birleşiminin bütününden meydana gelmektedir. Bundan dolayı Avrupa'nın sınırlarını çizmek mümkün değildir." açıklamasıyla netleşmiştir.

Tam üyelik koşullarının belirlendiği diğer zirve, Haziran 1993'te toplanan Kopenhag Zirvesi'dir. Komisyon, "Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Yeni Bir Ortaklığa Doğru" başlıklı raporunda ODAÜ'lerin siyasi ve ekonomik kriterleri yerine getirmeleri halinde ve AT'nin yeni bir genişlemeye hazır olması durumunda üyeliğin gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Kopenhag Zirvesi'nde kabul edilen bu koşulluluk kriterleri, Kopenhag Kriterleri olarak tüm aday ülkeler için bir katılım koşulu haline gelmiştir.

İkinci bölüme göre, Avrupa Birliği tarihinde koşulluluk kriteri uygulanma esasları dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Her genişleme dalgasında, aday ülkelerin siyasi, coğrafi, ekonomik yapısına göre farklı koşulluluk kriterleri uygulanmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş bittikten sonra AB'nin kurumsallaşması koşulluluk kriterleri için dönüm noktası olmuştur. Kopenhag Kriterleri, tüm aday ülkeler için uygulanmaya başlanmıştır.

Çalışmanın "Soğuk Savaş ve ODAÜ'lerin Üyelik Süreci" adlı üçüncü başlığında, Soğuk Savaş öncesi ve sonrasında uygulanan koşulluluk kriterlerinin farklılıkları ortaya konulmuştur. 1990'ların başında dağılan SSCB'nin baskısından kurtulan ODAÜ'lerin Avrupa Birliği'ne yönelimi ve üyelik süreçleri bu başlık altında ifade edilmiştir. Tüm dünyayı etkisi altına alan Soğuk Savaş, Avrupa'nın ikiye bölünmesiyle başlamıştır. Avrupa'nın, Almanya'nın ikiye bölünmesiyle Batı Avrupa ve Doğu Avrupa olarak ikiye ayrılmasının ardından Doğu Avrupa SSCB baskısı altında kalmıştır. Batı Avrupa'da entegrasyon sağlanmış ve AB oluşturulmuştur. Bu bölümde, ODAÜ'lerin AB'ye üye olmak için başvurmaları ve bu ülkeler için oluşturulan Kopenhag Kriterleri konu edilmiştir. ODAÜ'lerin üyelik süreçlerinde siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel alanlarda dönüşümleri Avrupalılaştırma kavramıyla açıklanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, ODAÜ'lerin Soğuk Savaş öncesinde Doğu Bloğu'nda sahip oldukları ulusal durum ve Soğuk Savaş sonrasında geçirdikleri dönüşümler ifade edilmiştir. Komünist rejimlerle yönetilen, kapalı ekonomilere

sahip olan, dönemin teknolojik gelişmelerinden bağımsız ODAÜ'lerin AB entegrasyonuna geçişleri konu edilmiştir. ODAÜ'lerin ulusal ekonomilerinin, siyasi yapılarının, kurumsal yapılarının AB normlarıyla, ekonomik ve siyasal yapısıyla uyumlaştırılması Avrupalılaşıma perspektifiyle ele alınmıştır.

Çalışmanın sorularından biri olan Soğuk Savaş'ın koşulluluk kriterleri için dönüm noktası olduğu ve ODAÜ'lerin üyelik başvurularıyla kurumsallaşarak Kopenhag Kriterleri'nin ortaya çıkması bu başlıkta cevap bulmuştur. AB kurucu antlaşmalarında ifade edilen koşulluluk kriterleri, 1990'lı yıllarda kurumsallaşarak tüm aday ülkelere uygulanan Kopenhag Kriterleri oluşturulmuştur.

“Koşulluluk Kriterleri ve Kopenhag Kriterleri” adlı dördüncü başlıkta, Soğuk Savaş sonrasında koşulluluk kriterlerinin kurumsallaşması ele alınmıştır. ODAÜ'lerin SSCB'nin ardından yönlerini AB'ye çevirmeleriyle oluşturulan Kopenhag Kriterleri bu başlık altında incelenmiştir. Siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatına uyum şeklinde üç ana başlık altında toplanan Kopenhag Kriterleri 1990'lardan itibaren tüm aday ülkelere uygulanmıştır. Her genişlemede farklılıklar gösteren ve Zirve sonuç bildirgelerine göre şekillenen koşulluluk kriterleri, Soğuk Savaş sonrasında kurumsallaşarak tek bir kriter altında birleştirilmiştir. Soğuk Savaş öncesi dönemde, AB'ye üye olabilme koşullarının ortak noktası Avrupalı devlet olma kriteriyken, 1990'lardan itibaren demokrasi ve insan haklarının önemi, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisi gibi kriterlerin önemi artmıştır.

Dördüncü bölümde, 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Avrupa'da yaşanan dönüşümler ve ODAÜ'ler konu edilmiştir. ‘Koşulluluk’ kavramının kökeni, terminolojisi ve koşulluluk türleri açıklanmıştır. Özellikle siyasi koşulluluk ilkesi, AB'nin genişleme politikalarında sıklıkla kullandığı politika araçlarından birisini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşturulan Kopenhag Kriterleri ile siyasi koşulluluk ilkesi kurumsallaşmıştır. Siyasi koşulluluk aracıyla, aday ülkelere katılım öncesi süreçte Birliğin öngördüğü kriterlere uyum zorunlu kılınmıştır. Ayrıca bu ilke, aday ülkeleri AB normları ve politikaları doğrultusunda birçok kapsamlı reform yapmaya teşvik etmektedir. Bu bağlamda koşulluluk, hem aday ülkeleri teşvik eden bir dış etki aracı hem de Avrupalılaşıma mekanizması olarak işlev görmektedir. Koşulluluk kriterleri ve Avrupalılaşıma 1990'lardan itibaren araştırmalarda daha çok konu olmaya

başlamıştır. Aday ülkelerin Avrupalılaşmasında üye ülkelerden farklı olarak koşulluluk ve katılım müzakereleri mekanizmaları bulunmaktadır. Koşulluluk ilkesi ve katılım müzakereleri, AB'nin aday ülkeleri etkilemek için kullandığı iki önemli araçtır. Koşulluluk ilkesi, AB adaylık sürecinde belli aşamalara gelinmesi sonucunda AB üyesi olmak için AB'nin aday ülkeye sunduğu koşullara uyulmasını dikte etmektedir.

Dördüncü bölümden çıkarılan sonuç, koşulluluk kriterlerinin uygulanmasında Soğuk Savaş'ın etkileri bu başlıkta ortaya konulmuştur. 1990'lı yılların başında Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinin birleşmesi, AB bütünleşmesi ve AB'nin kurumsallaşması Soğuk Savaş'ın dönüm noktası olduğunu göstermektedir.

Çalışmada genel olarak varılan sonuç, AB tarihi boyunca genişleme dalgalarında uygulanan koşulluluk kriterleri Avrupalılaşma mekanizması olarak kullanılmasıdır. Avrupa Birliği'ni kuran antlaşmalarda ve Zirve bildirge sonuçlarında koşulluluk kriterleri yer almıştır.

Soğuk Savaş öncesi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde, koşulluluk kriterlerinin uygulanmasında farklılıklar bulunmaktadır. Roma Antlaşması'nın genişlemelerle ilgili kısmında, bütün Avrupalı ülkelerin üyelik için başvuruda bulunabileceği ifadesi koşulluluk ilkesinin temelini oluşturmaktadır. Ardından derinleşme hareketiyle gelen zirve sonuç bildirgelerinde ve kurucu antlaşmalarda eklenen unsurlar koşulluluk kriterlerinin gelişimini sağlamıştır. Fakat Soğuk Savaş öncesi Avrupa'da yaşanan durgunluk, gerginlik ve buhran sebebiyle bu alanda bir gelişme sağlanamamıştır. Bütünleşmenin önemli olduğu Soğuk Savaş zamanında, ülkeler tüm Avrupalı ülkeleri üyeliğe davet etmiştir. Ekonomik ve siyasi krizlerin hakim olduğu yıllarda siyasi diyaloglar Soğuk Savaş sonrası döneme göre gelişmemiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, en büyük tehdit unsuru olan SSCB'nin dağılmasıyla Avrupa'da yeni bir döneme girilmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AB'ye yönelmişlerdir. ODAÜ'ler için toplanılan Kopenhag Zirvesi'nde bu ülkelerin olası üyeliği hakkında görüşler bildirilmiştir. Önce ODAÜ'ler için, ardından o tarihten sonraki tüm aday ülkeler ve potansiyel aday ülkeler için uygulanması planlanan Kopenhag

Kriterleri oluşturulmuştur. Koşulluluk kriterleri kurumsallaştırılarak tek bir çatı altında toplanmıştır. Kopenhag Kriterleri, siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatına uyum kriterleri olarak üç ana başlıktan oluşmaktadır. Soğuk Savaş bittikten ve Avrupa'da SSCB gibi siyasi tehdit unsuru kalmadıktan sonra koşulluluk ilkesinde büyük bir gelişme yaşandığı görülmüştür. Kopenhag Kriterleri, koşulluluk kriterleri için bir dönüm noktası olmuştur. Soğuk Savaş öncesi dönemde uygulanan koşulluluk kriterlerine göre daha kapsamlı ve daha kurumsal bir kriter oluşturulmuştur.

Çalışmada, Soğuk Savaş'ın koşulluluk kriterlerinin tarihsel gelişiminde etkileri aktarılmıştır. Koşulluluk kriterleri tarihsel gelişiminde Soğuk Savaş dönüm noktası olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesi Avrupa'da kalıcı refah ve birliğin önünü açmıştır. Üye ülkeler arasında siyasi diyalogun arttığı ve bütünleşmenin ivme kazandığı çalışmada açıklanmıştır. Koşulluluk kriterleri her genişleme dalgasında gelişerek dönüşmüştür. Fakat asıl gelişimini ODAÜ'lerin üyelik başvurusuyla gerçekleştirmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren, Kopenhag Kriterleri'nin oluşturulması ve Avrupalılaşıma kavramı araştırmalara konu edilmiştir. AB, koşulluluk kriterleri mekanizmasıyla aday ülkeler ve üye ülkeler üzerinde Avrupalılaşımayı sağlamaya çalışmaktadır. Ulusal devletler AB'ye katılım sürecinde kendi normlarını, iç hukuklarını, kurum ve kuruluşlarını, siyasi ve iktisadi politikalarını AB normlarıyla ve müktesebatıyla uyumlaştırma sürecinden geçmektedirler. Bu bağlamda, Kopenhag Kriterleri'nin oluşturulmasıyla, koşulluluk kriterlerinin ve Avrupalılaşımanın uygulanması dinamik olarak günden güne gelişmektedir.

Yedi genişleme dalgasıyla günümüz sınırlarına ulaşan AB, Soğuk Savaş öncesi dönemde gerçekleşen genişlemelerde 'Avrupalı devlet olma' şartını aramıştır. 1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasıyla AB kurumsallaşmış ve Kopenhag Kriterleri oluşturulmuştur. Kopenhag Kriterleri, ODAÜ'ler ve diğer tüm aday ülkeler için uygulanmıştır.

Bu çalışmada, kavramsal çerçeve olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğinin gerçekleştiği Doğu Genişlemesi, Soğuk Savaş ve Kopenhag Kriterleri konu edilmiştir. Fakat buradan yola çıkılarak ODAÜ'ler özelinde bir ülke üzerinden koşulluluk kriterleri ve seçilen ülkenin Avrupalılaşıması ile ilgili

Çalışma yapılabilir. Koşulluluk kriterlerinin tarihsel gelişimi herhangi bir AB üye ülkesi bölgesel olarak seçilerek araştırma derinleştirilebilir. Tezde, koşulluluk ilkesinin gelişiminde ve uygulanmasında farklılıklar genel olarak ele alınmıştır. Fakat bu farklılıklar Kıbrıs'ın üyelik süreci , Türkiye'nin müzakere süreci veya Batı Balkanlar özelinde örneklerle daha tartışmalı bir şekilde ele alınabilir. Avrupalılaşma kapsamında AB üyelik süreci ve üyelik gerçekleştikten sonraki süreç karşılaştırılabilir. Koşulluluk mekanizması AB sınırları genişledikçe devam edecek dinamik bir araçtır. Dolayısıyla bu alanda çeşitli çalışmalar yapılmaya devam edilecektir.

KAYNAKÇA

Akdemir, Erhan, “Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi”, **Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, İlke Göçmen (ed.), Seçkin Yayıncılık, 2012, ss. 38-64.

Akgül Açıkmeşe, Sinem, “Avrupa Birliği’nde Genişleme”, **Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, İlke Göçmen (eds.), Seçkin Yayıncılık, 2012 ss. 723-741.

Anastasakis, Othon, “The EU’s Political Conditionality in the Western Balkans: Towards a More Pragmatic Approach”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol.8, No.4, 2008.

Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

Ash, Timothy Garton, “Revolution: The Springtime of Two Nations”, 1989, <https://www.nybooks.com/articles/1989/06/15/revolution-the-springtime-of-two-nations/>. (Erişim Tarihi: 10.07.2020)

Avery, Graham, “The Enlargement Negotiations”, **The Future of Europe Integration and Enlargement**, (ed.) Fraser Cameron, Routledge, London and New York.

Baldwin, David Allen, “The Power of Positive Sanctions”, **World Politics**, Vol. 24, No. 1, 1971.

Ball, Simon James, **The Cold War: An International History 1947-1991**, Arnold, London, 2004.

Barbezat, Daniel, “The Marshall Plan and the Origin of the OECC”, **Explorations in OECC History**, Richard Griffiths (ed.), OECD Publications, Paris, 1997.

Barnes, Ian ve Randerson, Claire, “Can Conditionality Counter Enlargement Fatigue?”, **Paper Presented at the International Conference on Economic Relations in the Enlarged European Union Euro and Democracy**, 11.05.2006, ss. 7-8.

Baun, Michael, **A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement**, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2000, ss. 12-13.

Baydarol, Cem, “Avrupa Birliğinin Genişlemesi”, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1999.

Berend, Ivan Tibor, **Central and Eastern Europe, 1944-1993**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Berend, Ivan Tibor, **From the Soviet Bloc to the European Union: The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Brusis, Martin, “Between EU Requirements, Competitive Politics, and National Traditions: Re-creating Regions in the Accession Countries of Central and Eastern Europe”, **Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions**, Vol. 15, No. 4, October, 2002, ss.531–559.

Booss, Dierk ve Forman, John, “Enlargement: Legal and Procedural Aspects”, **Common Market Law Review**, Cilt: 32, No: 1, 1995.

Börzel, Tanja, “Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain”, **Journal of Common Market Studies** 37(4), 1999, ss. 573-596.

Börzel, Tanja, “Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, 2002, 40 (2), ss. 193-214.

Börzel, Tanja, “Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization”, **Queen’s Papers on Europeanisation**, No. 2, 2003, ss. 1-2.

Börzel, Tanja, Risse, Thomas, “Conceptualizing Domestic Impact of Europe”, Kevin, Featherstone ve Claudio, Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 57-80.

Bulmer, Simon, “Theorizing Europeanization”, Maarten Peter Vink ve Paolo Graziano (eds.), **Europeanization: New Research Agendas**, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, 2008, ss. 46-58.

Cameron, Fraser, “The European Union and the Fourth Enlargement”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 33, No:1, 1995.

Charillon, Frederic, Wong, Reuben, “*France: Europeanization by default?*”, Christopher Hill, Reuben Wong (eds.), **National and European Foreign Policies: Towards Europeanization**, London: Routledge, 2011.

Committee for the Study of Economic and Monetary Union, Jacques Delors Chairman, Report on Economic and Monetary Union in the European Community, Presented April, 17, 1989.

Copenhagen European Council, Copenhagen Presidency Conclusions, **Bulletin of the European Communities**, No. 6/1993, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 1993.

Croft, Stuart, **The Enlargement of Europe**, Manchester University Press, Manchester, 1999.

Çakmak, Haydar, **Avrupa Güvenliği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

Çalış, Şaban Halis, **Türkiye-AB İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016.

Çelik, Soner, Aydın, Aydın, “Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması Irak Örneği”, **Turkish Studies**, 2016, ss. 281-306.

Dedeoğlu, Beril, “Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci II: Avrupa Birliği’nin Yakın Geçmişi”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Beril Dedeoğlu (ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2003.

Delanty, Gerard ve Rumford, Chris, **Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization**, Routledge, Oxon, 2005.

Delanty, Gerard, (2007), “Peripheries and borders in a post-western Europe”, **Eurozine**, <http://www.eurozine.com/articles/2007-08-29-delanty-en.html>. (Erişim Tarihi: 05.07.2020)

Demir, Fatih, “Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Karşılaştıkları Zorluklar”, January 2009, https://www.researchgate.net/publication/274369709_Orta_ve_Dogu_Avrupa_Ulkelerinin_Avrupa_Birligi_Adaylik_Surecinde_Karsilastigi_Zorluklar. (Erişim Tarihi: 23.11.2020)

Dietl, Ralph, “The WEU: A Europe of the seven, 1954-1969”, **Journal of Transatlantic Studies**, 7(4), 2009, ss. 431-452.

Dinan, Desmond, **Avrupa Birliği Tarihi**, (çev.) Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

Dinler, Zeynel, **Mikro Ekonomi**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.

Dölek, Çağlar, “Human Rights Conditionality in the Relations of the EU and Turkey: A Framework for Analysis”, **International Strategic Research Organization Paper**, 2007.

Duman, Mehmet Zeki, “Avrupa Birliği Kimliği ve Türkiye’nin Birliğe katılımının Yaratacağı Jeopolitik Boyutlar”, **Sosyo Ekonomi**, 2005-1, ss. 1-18. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197576>. (Erişim Tarihi: 15.03.2020)

Epstein, Richard Allen ve Jacoby, Wade, “Eastern enlargement ten years on: Transcending the east-west divide?”, **Journal of Common Market Studies**, 52(1), 2014, ss. 1-16.

Eralp, Atila, **Türkiye ve Avrupa**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Erhan, Çağrı, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C: 51, Sayı 1-4, 1998.

European Commission, “Documents Concerning the Accession of the Kingdom of Spain and the Portuguese Republic to the European Communities”, **Official Journal of European Communities L 302**, 15.11.1985.

European Commission, **Towards a Closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe**, SEC (93), No:648, 18 Mayıs 1993.

European Commission, “Agenda 2000: For A Stronger And Wider Union”, **Bulletin of the European Union**, Ek No: 5, 1997.

European Commission, “Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union”, COM (97) 2000, Vol. 1, 16.07.1997.

European Commission, “Opinion on Greek Application for Membership”, **Bulletin of the European Communities**, Ek No: 2, 1976.

European Commission, “Copenhagen European Council”, **Bulletin of the European Communities**, No: 3, 1978.

European Commission, “Corfu European Council”, **Bulletin of the European Communities**, No. 6/1994.

European Commission, **Commission’s Opinion on Turkey’s Request for Accession to the Community**, SEC (89) 2290 final, 20 Aralık 1989.

European Commission, “Europe and the Challenge of Enlargement”, **Bulletin of the European Communities**, Ek No:3, 1992.

European Commission, “Luxembourg European Council”, **Bulletin of the European Communities**, No:12, 1997.

European Commission, “Madrid European Council”, **Bulletin of the European Communities**, No:12, 1995.

European Commission, “Council Conclusions on The Principle of Conditionality Governing the Development of the European Union’s Relations with Certain Countries of South-East Europe”, **Bulletin of the European Communities**, No:4, 1997, 2.2.1.

European Commission, “Feira European Council: Conclusions of Presidency”, **Bulletin of the European Communities**, No:6, 2000, 67. Bent.

European Commission, “Thessaloniki European Council: Presidency Conclusions”, **Bulletin of the European Communities**, No: 6, 2003, 40. bent.

European Council, “Maastricht European Council”, **Bulletin of the European Communities**, No:12, 1991, s. 7; “Lisbon European Council”, **Bulletin of the European Communities**, No:6, 1992.

European Council, Conclusions of the Presidency-Hanover, June 27-28, 1988, pt. 5.

European Council, Conclusions of the Presidency-Madrid, June 26-27, 1989, pt. 1.1.1 ve 1.1.11.

European Council, Conclusions of the Presidency-Dublin, June 25-26, 1990, pt. 1.

European Council, (1990), 24-25 Haziran, Presidency Conclusions, <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1992-1975/DUBLIN-EUROPEAN-COUNCIL,-24-AND-25-JUNE-1990>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

European Council, (1997), 12-13 Aralık, Presidency Conclusions, <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/LUXEMBOURG-EUROPEAN-COUNCIL-12-13-DECEMBER-1997>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

European Council, (1999), 10-11 Aralık, Presidency Conclusions, <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/HELSINKI-EUROPEAN-COUNCIL--PRESIDENCYCONCLUSIONS-10-11-DECEMBER-1999>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

European Council, (2002), 12-13 Aralık, Presidency Conclusions, http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-1993-2003/PRESIDENCY-CONCLUSIONS_COPENHAGEN-EUROPEANCOUNCIL_-12-AND-13-DECEMBER-2002. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

European Council, (2004), 17-18 Haziran, Presidency Conclusions, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10679-2004-INIT/en/pdf>. (Erişim Tarihi: 02.07.2020)

Gaddis, John Lewis, **The Cold War**, Allan Lane, London, 2006.

Ginsberg, Roy, **The European Union in International Politics: Baptism by Fire**, Oxford: Rowman ve Littlefield, 2001.

Grabbe, Heather ve Hughes, Kirsty, **Enlarging the EU Eastwards**, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1998.

Grabbe, Heather, “How Does Europeanisation Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion, and Diversity”, **Journal of European Public Policy**, 2001, 3(3), ss. 318-338.

Grabbe, Heather, “Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process”, Kevin, Featherstone ve Claudio, Radaelli (eds.) **The Politics of Europeanization**, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 303-327.

Grabbe, Heather, “What the New Member States Bring Into the EU”, (ed.) Neill Nugent, **European Union Enlargement**, Palgrave MacMillan, Great Britain, 2004, ss. 70- 83.

Grabbe, Heather, “The Conditionality at the Heart of EU Enlargement Policy”, **Development and Transition**, No. 4, 2006b, ss. 2-3.

Granell, Francisco, “The European Union’s Enlargement Negotiations with Austria, Finland, Norway and Sweden”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 33, No: 1, 1995, ss. 117-141.

Gross, Eva, **The Europeanization of National Foreign Policy. Continuity and Change in European Crisis Management**, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.

Günay, Defne, “Avrupalılaşıma”, İlke Göçmen ve Belgin Akçay (ed.), **Avrupa Birliği - Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016, ss. 743-764.

Güngör, Turan ve Işık, Abdurrahman, **Devlet Sosyalizminden Piyasa Ekonomisine Geçiş, Reformlar ve Politikalar**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2007.

Günoğur, Haluk, **Avrupa Birliği**, Ankara, Avrupa Ekonomik Dayanışma Merkezi Bilim Serisi-3, 2007.

Featherstone, Kevin, “Introduction: In the Name of Europe”, Kevin, Featherstone ve Claudio, Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 1-26.

Fierro, Elena, **The EU's Approach to Human Rights Conditionality in Practice**, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 2003.

Handler, Heinz, **Structural Reforms in the Candidate Countries and the European Union by Austrian Ministry for Economic Affairs and Labour Economic Policy Center**, Viyana, Temmuz 2007.

Héritier, Adrienne, “Differential Europe: National Administrative Responses to Community Policy”, Maria Green Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse (eds.), **Europeanization and Domestic Change: Transforming Europe**, Ithaca NY: Cornell University Press, 2001, ss. 44-49.

Hill, Christopher, Wong Reuben, “Introduction”, Christopher Hill ve Reuben Wong (eds.), **National and European Foreign Policies: Towards Europeanization**, New York: Routledge, 2011, ss. 1-18.

Hille, Peter ve Knill, Cristoph, “It’s Bureaucracy, Stupid: The Implementation of the Acquis Communautaire in EU Candidate Countries, 1999–2003”, **European Union Politics**, Vol. 7 (4), 2006, ss.531-552.

Holland, Martin, **European Integration from Community to Union**, Londra, Printer Publication, 1995.

Hogan, Michael Joseph, **The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952**, Cambridge University Press, 1987.

House of Lords-Select Committee on the European Communities, **Enlargements of the EU: Progress and Problems**, The Stationery Office, Londra, 1999.

Howell, Kerry, “Developing Conceptualizations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches”, **Queen’s Papers on Europeanization**, No. 3, 2004, ss. 1-2.

Irondele, Bastien, “Europeanization without the European Union? French Military Reforms, 1991-1996”, **Journal of European Public Policy**, 10/2, April 2003, ss. 208-226.

İnat, Kemal, “Avrupa Politik İşbirliği’nin Doğuşu”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Oğuz Kaymakçı (ed.), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

Jansen, Max ve De Vree, Johan, **The Ordeal of Unity: The Politics of European Integration, 1945-1985**, Prime Press, Bilthoven, 1985.

Kabaalioğlu, Haluk, **Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1997.

Kaleağası, Bahadır, “Avrupa Birliği’nde Derinleşme ve Genişleme Yöntemleri”, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, **İnan Kırac’a Armağan**, No. 1, 1994, ss. 107-108.

Karluk, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Kitap, 2005.

Kassim, Hussein, “Meeting the Demands of EU Membership”, Kevin Featherstone ve Claudio Radaelli (eds.), **The Politics of Europeanization**, Oxford, Oxford University Press, 2003.

Kelly, Judith Green, **Norms and Membership Conditionality: The Role of European Institutions in Ethnic Politics in Latvia, Estonia, Slovakia and Romania**, PhD Dissertation, Harvard University, Massachusetts, 2001.

Killick, Tony, “Principals, Agents and the Failings of Conditionality”, **Journal of International Development**, Vol. 9, No. 4, 1997.

Kissinger, Henry Alfred, **Diplomacy**, Simon and Schuster, New York, 1994.

Kretschmer, Hansjörg, **Türkiye için AB Üyelik Müzakereleri Süreci**, Ankara, 2006.

Ladrech, Robert, “Europeanization of Domestic Politics and Institutions: the Case of France”, **Journal of Common Market Studies**, 32(1), 1994, ss. 69-88.

Lebioda, Tomasz, “Poland die Vertriebenen, and the road to integration with the European Union”, Karl Cordell (ed.), **Poland and the European Union** içinde, Routledge, London, 2000, ss. 165-181.

Leffler, Melvyn Paul, “The emergence of Amercian grand strategy, 1945-1952”, Melvyn Paul Leffler ve Odd Arne Westad (eds.), **The Cambridge Histoy of the Cold War: Volume I - Origins** içinde, Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 67-89.

Lévesque, Hector, “The East European revolutions of 1989”, Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad (ed.), **The Cambridge Histoy of the Cold War: Volume III - Endings** içinde, Cambridge University Press, New York, 2010, ss. 311-332.

Loizides, Neophytos, “Greek-Turkish Dilemmas and the Cyprus-EU Accession Process”, **Security Dialogue**, Cilt: 33, No:4, 2002, ss. 429-442.

Major, Claudio, “Europeanization and Foreign and Security Policy: Undermining or Rescuing the Nation State?”, **Politics**, Cilt. 25, No. 3, 2005, ss. 175-190.

Manners, Ian, Whitman, Richard, **The Foreign Policies of European Union Member States**, Manchester, Manchester University Press, 2000.

Marek, Dan ve Baun, Michael, **The Czech Republic and the European Union**, Routledge, Oxon, 2010, ss. 12-14.

Maresceau, Marc, “On Accession”, Marc Maresceau (ed.), **Enlarging the European Union: Relations between the EU and Central and Eastern Europe**, Longman, Londra, 1997.

Mccormick, John, **The European Union**, Westview Press, Oxford, 1999, ss. 46-48.

Meyer, Sahling ve Hinrik, Jan, “Civil Service Reform in Post-Communist Europe: The Bumpy Road to Depoliticisation”, **West European Politics**, Volume 27, Issue 1 January, 2004, ss. 71 – 103.

Mitrany, David, **A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization**, Quadrangle Books, Chicago, 1943.

Mitrany, David, “The functional approach in historical perspective”, **International Affairs**, 47(3), 1971, ss. 532-543.

Müller, Patrick, de Flers, Nicole Aluce, “Applying the Concept of Europeanization to the Study of Foreign Policy: Dimensions and Mechanisms”, **Institute for European Integration Research**, November 2009, ss. 1-32.
<https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/wp2009-05.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.02.2020)

Nicholson, Frances ve East, Roger, **From Six to Twelve: The Enlargement of the European Communities**, Longman, Harlow, 1987.

Niedhart, Gottfried, “The East—West problem as seen from Berlin: Willy Brandt’s early *Ostpolitik*”, Wilfried Loth (ed.), **Europe, Cold War and Coexistence 1953-1965** içinde, Frank Cass Publishers, London, 2004, ss. 281-292.

Niemann, Arne ve Schmitter, Philippe, “Neofunctionalism”, Antje Wiener ve Thomas Diez (ed.), **European Integration Theory** içinde, Oxford University Press, New York, 2009, ss. 45-67.

Noutcheva, Gergana ve Bechev, Dimitar, “The Successful Laggards: Bulgaria and Romania’s Accession to the European Union”, **East European Politics and Societies**, Cilt: 22, No: 1, 2008, ss. 114-144.

Nugent, Neill, “EU Enlargement and the Cyprus Problem”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 38, No:1, 2000, ss. 131-150.

Nye, Joseph Samuel ve Welch, David, **Understanding Global Conflict and Cooperation: Intro to Theory and History**, Pearson, Essex, 2014.

Olsen, Johan, "The Many Faces of Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 40, Sayı 5, 2002, ss. 921-952, s. 921. Paris Antlaşması, 1951, <https://www.ikv.org.tr/images/files/A1-tr.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.02.2020)

Ölmezogulları, Nalan, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2012, ss. 181-187.

Pagden, Anthony, **The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Pippan, Christian, "The Rocky Road to Europe: The EU's Stabilisation and Association Process for the Western Balkans and the Principle of Conditionality", **European Foreign Affairs Review**, Cilt: 9, No: 2, 2004, ss. 219- 245.

Piening, Christopher, **Global Europe: The European Union in World Affairs**, Lynne Rienner Publishers, London, 1997.

Pomorska, Karolina, **Poland and the Common Foreign and Security Policy of the European Union: From Adaptation to Europeanization**, Unpublished PhD Thesis, Loughborough: Loughborough University, 2008.

Radaelli, Claudio, "Europeanization of Public Policy", Kevin Featherstone ve Radaelli (ed.), **The Politics of Europeanization**, Oxford, Oxford University Press, 2003, ss. 26-56.

Redmond, John, **The 1995 Enlargement of the European Union**, Ashgate, Aldershot, 1997.

Risse, Thomas, Cowles, Maria, Caporaso James, "Europeanization and Domestic Change: Introduction", Maria G. Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse (eds.), **Europeanization and Domestic Change: Transforming Europe**, Ithaca NY: Cornell University Press, 2001.

Roberts, Geoffrey, **The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991**, Routledge, London, 1999.

Rusi, Alpo, **After the Cold War: Europe's New Political Architecture**, St. Martin's Press, New York, 1991.

Schmitter, Philippe, "Ernst B. Haas and the legacy of neofunctionalism", **Journal of European Public Policy**, 12(2), 2005, ss. 255-272.

Schimmelfennig, Frank, **Europeanization beyond Europe**, Living Rev. Euro. Gov., 2, 2007, <http://www.livingreviews.org/lreg-2007>. (Erişim Tarihi: 04.01.2020)

Schimmelfennig, Frank ve Engert, Stefan ve Knobel, Heiko, "The Conditions of Conditionality The Impact of EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States", **Paper prepared for Workshop 4, Enlargement and European Governance**, ECPR Joint Session of Workshops, Turin, 22-27 March 2002, ss. 2-3.

Schimmelfennig, Frank ve Sedelmeier, Ulrich, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, 40(4), 2004, ss. 661-679.

Schimmelfennig, Frank ve Sedelmeier, Ulrich, “Candidate Countries and Conditionality”, **Europeanization New Research Agendas**, (ed.) Paolo Graziano and Maarten Peter Vink, Palgrave Macmillan, London and New York, 2007, ss. 88-89.

Schimmelfennig, Frank ve Sedelmeier, Ulrich, “Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe”, Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier (eds.), **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ithaca ve London: Cornell University Press, 2005, ss. 1-28.

Schimmelfennig, Frank ve Scholtz, Hanno, “EU Democracy Promotion in the European Neighbourhood Political Conditionality, Economic Development and Transnational Exchange”, **European Union Politics**, 9(2), 2008, ss. 187-215.

Scüzs, Jenö, "Three historical regions of Europe", John Keane (ed.), **Civil Society and the State** içinde, Verso, London, 1988.

Sedelmeier, Ulrich, **Europeanisation in New Member and Candidate States**, Living Reviews in European Governance, Vol. 6, 2011, No. 1: <http://www.livingreviews.org/lreg-2011>. (Erişim Tarihi: 28.12.2019)

Sjursen, Helene, “The Common Foreign and Security Policy: Limits of Intergovernmentalism and Search for a Global Role”, Svein Andersen ve Kjell Eliassen (eds.), **Making Policy in Europe**, London: Sage Publication, 2001.

Shore, Cris, **Building Europe: The Cultural Politics of European Integration**, Routledge, New York, 2000.

Smith, Karen Ellen, “The Evolution and Application of EU Membership Conditionality”, **The Enlargement of the European Union**, (ed.) Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003.

Smith, Karen Ellen, **The Making of EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe**, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

Soutou, Georges-Henri, **Avrupa Birliği Tarihi: 1815’ten Günümüze**, (çev.) Eylem Alp, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.

Stråth, Bo, “A European identity: To the historical limits of a concept”, **European Journal of Social Theory**, 5(4), 2002, ss.387-401.

Svobodova, Eva, **Institutional Conditionality and State Compliance: the Czech and Slovak Accession to NATO and the EU**, PhD Dissertation, Old Dominion University, Norfolk, 2008, ss. 32-33.

Trachtenberg Marc, ve Gehrz, Christopher, “America, Europe, and German Rearmament, August-September 1950: A Critique of a Myth”, Michelle Trachtenberg (ed.), **Between Empire and Alliance: America and Europe**

During the Cold War içinde, Rowman and Littlefield Publishers, Maryland, 2003, ss. 1-32.

Thody, Philip, **An Historical Introduction to the European Union**, Londra, Routledge, 1997, ss. 1-23.

Thody, Philip, **Europe Since 1945**, Routledge, London, 2000.

Toksabay Esen, Asli, “Avrupa Birliği’nin Hazmetme Kapasitesi ve Türkiye’nin Üyeliği: Tanımlar ve Yorumlar”, TEPAV, 8 Mayıs 2007.

Tonra, Ben, **The Europeanisation of National Foreign Policy: Dutch, Danish and Irish Foreign Policy in the European Union**, Hampshire, Ashgate Publishing, 2001.

Tonra, Ben ve Christiansen, Thomas, **Rethinking European Union Foreign Policy**, Manchester: Manchester University Press, 2004.

Tsardanidi, Charalambos ve Stavridis, Stelios, “The Europeanisation of Greek Foreign Policy: A Critical Appraisal”, **Journal of European Integration**, Cilt 27, Sayı 2, 2005, ss. 217-239.

Tsoukalis, Loukas, **The European Community and its Mediterranean Enlargement**, George Allen ve Unwin, London, 1981.

Uğur, Ömer, **Ulusal Dış Politikaların Avrupalılaşması: Kavramsal Bir Tartışma**,
https://www.researchgate.net/publication/320697855_Ulusal_Dis_Politikalarin_Avrupalilasmasi_Kavramsal_Bir_Tartisma?enrichId=rgreq-0fb9dcc5f1d99ec01aeda832f44912f0-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMyMDY5Nzg1NTtBUzo2ODQ1MDc4Nzk0NDQ0ODBAMTU0MDIxMDgwNDU5OA%3D%3D&el=1_x_3&_esc=publicationCoverPdf. (Erişim Tarihi: 30.01.2019)

Vink, Maarten Peter, 'What is Europeanisation? and other questions on a new research agenda', **European Political Science**, 3(1), 2003, ss. 63-74.

Vink, Maarten Peter ve Graziano, Paolo, “Challenges of a New Research Agenda”, **Europeanization New Research Agendas**, (ed.) Paolo Graziano and Maarten Peter Vink, Palgrave Macmillan, London, New York, 2007.

Wallace, Helen, “Europeanisation and Globalisation: Complementary or Contradictory Trends?”, **New Political Economy**, Cilt 5, Sayı 3, s. 369-382.

Wallace, William, “Where does Europe End? Dilemmas of inclusion and exclusion”, Jan Zielonka (ed.), **Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundries of the European Union** içinde, Routledge, London, 2002, ss. 78-94.

Welch, David, **Modern European History 1871-2000: A Documentary Reader**, Routledge, London, 1999.

Wilkens, Andreas, “New *Ostpolitik* and European integration: concepts and policies in the Brandt era”, Piers Ludlow (ed.), **European Integration and the**

Cold War: Ostpolitik-Westpolitik 1965-1973 içinde, Routledge, Oxon, 2007, ss. 67-80.

Winters, Leonard Alan, “The Europe Agreements: With a Little Help From Our Friends”, CEPR, **The Association Process: Making it Work**, Occasional Paper N. 11, 1992, s. 118-120.

Wong, Reuben, **The Europeanization of French Foreign Policy: France and the EU in East Asia**, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Wong, Reuben ve Hill, Chirstopher, **National and European Foreign Policy: Towards Europeanization**, Oxon: Routledge, 2011, ss. 11-12.

Yazgan, Hatice, “Bir Kavramsal Çerçeve Olarak “Avrupalılaşıma”: Kapsam, Gerekliklik ve Sınırlar”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt/Vol.: 12, Sayı: 4 , ss. 123-140.

Yurdusev, Nuri, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, (ed.) Atilla Eralp, **Türkiye ve Avrupa**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Zalewski, Piotr, “Sticks, Carrots and Great Expectations: Human Rights Conditionality and Turkey’s Path Towards Membership of the European Union”, **Center for International Relations Report**, 2004.